POŠTARINA PLAĆENA U GOTOVOM

HR

HRVATSKA REVIJA

9

MCMXXXVIII

UREDNIŠTVO JE PRIMILO OVE KNJIGE:

Markuš Stjepan, Inteligencija i kulturni-politički-socijalni problemi današnjice. Ideje i likovi II. dijela »Fausta« kao neprolazni simboli i tipovi. Zagreb 1938. Str. 64.

Ivanov Vičo, Ivan Meštrovič i negovoto izkustvo. Plovdiv 1938. Cijena 50 leva.

Nový Karel, Hoćemo da živimo. Socijalni roman. Zabavna Biblioteka, knj. 598. Zagreb 1938. Str. 216. Cijena 35 d.

Grisogono Prvislav dr., Ujedinjena Jugoslavija. Ljubljana 1938. Str. 152.

Rukavina Mato, Ličke klepke. (Pjesme). Zagreb 1938. Str. 62.

Bartulica Milostislav, Lijer. Ispovijesti dobrim srcima. Sabrana djela, knj. I. Zagreb 1938. Str. 80.

Živković Radomir, Savremeno pravno uređenje radnih odnosa. Biblioteka »Politika i društvo«, 17. Izd. Francusko-srpska knjižara A. M. Popovića, Beograd 1938. Str. 44, Cijena 5 d.

Delić Dubički Stjepan. Kobilići — Južni Kobilićani — Turopoljci. Zagreb 1938. Str. 40. Cijena 20 d.

Beneš E. dr., Svjetski rat i naša revolucija. Preveo Boško Vračarević. Politička biblioteka A. Velzeka, Zagreb 1938. Str. 500.

Grebenac Svetolik M., Kroz istoriju Srba: Zašto su podizani manastiri u Srbiji srednjega veka; Kralj Milan i njegovo doba. Izdanje S. B. Cvijanovića, Beograd 1938. Str. 158. Cijena 25 d.

XXXV otčet na nastojatelstvoto na slavjanskoto družestvo v Blgarija za 1937 godina. Sofija 1938. Str. 16.

Deanović Mirko, Per un atlante e un dizionario etimologico delle voci mediterranee. (Separat iz »Vox Romanica«, 3. Bd. Nr. 2.), Zürich, 1938. Str. 6.

Výročná zpráva krajinskej odbornej školy pre ženské povolania v Nitre za školský rok 1937—38. Nitra 1938. Str. 46.

Výročná zpráva št. čs. obchodnej akademie v Nitre za školský rok 1937—38. Nitra 1938. Str. 88.

Građa za povijest književnosti hrvatske, knj. XIII. Uredio dr. Franjo Fancev, Izd. Jugosl. akademije, Zagreb 1938. Str. 324.

Zimmermann Stjepan dr., Religija i život. Znanstvena djela za opću naobrazbu, knj. XI. Izd. Jugosl. akademije, Zagreb 1938. Str. 376.

Šemuel Romano, Bajke, priče i slike Šemuela Čike. Naklada edicije Omanut. Zagreb, 1938.

HRVATSKA REVIJA

GODIŠTE JEDANAESTO

1938

UREDNIK: DR. BLAŽ JURIŠIĆ
UMJETNIČKI UREDIO: VLADIMIR KIRIN

ZAGREB MCMXXXVIII

TISAK ZAKLADE TISKARE NARODNIH NOVINA U ZAGREBU

SADRŽAJ

PRVOGA POLUGODIŠTA »HRVATSKE REVIJE« 1938.

ESEJI I RAZLIČNI ČLANCI

NOVELE, DRAME, PUTOPISI I PJESNIČKA PROZA

P J E S M E

F E U I L L E T O N

S L I K E

Vladimir Kirin Korčula

HRVATSKA REVIJA
GODINA XI BROJ 9 MCMXXXVIII

AHMETOVO JUTRO

I

Kad se je Ahmet vraćao kući, bijaše veseo, jer se toga dana prvi put iza duge, dosadne zime nasmiješilo modro nebo i probudilo radost u srcu. Činilo se, da je zimi odzvonilo, i da se je ona, konačno, na studenim, ledenim saonicama odvezla nepoznatim drumom nekamo na sjever. Pa, ako se i vrati, mišljahu seljaci, ne će dugo carevati; brzo će pobjeći pred toplim jugom i suncem, ostavljajući za sobom suzne tragove. (Jedino na visokim vrhuncima cvjetat će i nadalje bijeli cvjetovi snijega.)

U dolinama se već davno zazelenjele mlade, bujne trave, a na vrata pognutih, ubogih kućica, pokrivenih slamom i daskama, pokucalo proljeće, noseći u krilu nebrojeno mnogo žuljeva, koje će razdijeliti djeci zemlje, kao svoj jedini, već godinama i godinama, vječno isti dar.

Još za lanjskog oranja pokvario se jaram siromašnog Ahmeta, i on ga sada nosio sa popravka. Glavu je jednostavno provukao kroz jedan otvor i prihvatio rukama drugi kraj, da sav teret ne bude na šiji. Sad je tek pomislio, kako je kravama teško nositi taj teret (volovima bi bilo lakše, ali gdje su volovi u tim pustim brdinama, brajko moj!), i on odluči, koliko to bude moguće, da će biti što obzirniji prema svojim kravicama, koje mu daju mlijeko i oru one škrte, uske njivice, naslonjene na blagim kosinama obronaka mrke planine.

Topli je vjetar, sa strane, donosio u kratkim zapusima svjež miris proljeća. Ahmet odahne na samotnom, zamišljenom puteljku i promrsi u bradu, zanesen:

— Eeeh! Bezbeli, ujutro ću na oranje.

Uz planinsku stazu bjelasao se snijeg, kukavno skriven u šikari. Uzalud su tople zrake (koje je za ruku vodio vjetar) cio dan nastojale da ga nađu, u vrućoj želji da ga rastope.

— Kud bi samo prije na oranje? Na Donje Rahiće il na Bukvik? — razmišljao Ahmet i u duhu gledao obje svoje oranice, a onda, malko popostav, odluči:

— Haman, bit će bolje na Donje Rahiće. Tamo je suhlje; zemlja je prhka i željna pluga. Jest, na Donje Rahiće! — zaključi čvrsto i korakne žustrije.

Negdje pastir otegnuto pjevaše kod ovaca i vjetrić mu daleko pronosio rastrgane zvukove na svojim nevidljivim, kao svila laganim krilima:

Oj ti seka Jelooo...
Tvoje lice bijeloooo...
Aooooj!...

Već davno nije Ahmet osjetio u sebi takvo zadovoljstvo. Pred očima mu Donji Rahići, koje će ujutro orati, i dvije mršave krave, koje će ovaj put obilnije nahraniti. Čim uđe u staju, pomilovat će njihove mekane vratove, da im pokaže, kako je i on osjetio trunak sreće. Jest, sigurno će ih pomilovati, jer je osjetio potrebu, da na neki način izrazi svoje zadovoljstvo (koje, na žalost, tako rijetko pohodi dušu vjernog sluge zemlje).

I baš sada, kad je tako rijedak gost na časak zabasao u tužnu monotoniju njegova života, on u jednom trenu osjeti neko čudno, neodređeno čuvstvo; tamno, mutno i nejasno.

Na drugom brijegu, pred sobom, spazi naherenu kućicu, okruženu šljivikom, i ubrza korake.

Susjed Ibrahim prođe mimo njega gegajući se u dolinu:

— Merhaba, Ahmo!

— Merhaba, Ibro! Lijepa li vremena, a?

— Bezbeli, lijepa, fala Allahu.

Ibrahim odgega u dolinu, Ahmet se uspne uzbrdo noseći jaram. Na vrhuncu stane, da se odmori i pogleda na zapad. Pred njim se plavila Majevica. Vidjev, da je obzorje čisto i da sunce umire u plavičastorumenom krilu neba (nijednom oblaku nigdje ni traga), promrmlja razveseljen:

— Niđe oblačka. Bezbeli, i sutra će biti lijepo vrijeme!

Krupnim koracima pohiti k malenom, zgurenom seocu, utonulom u gustim voćnjacima. S daleke džamije dopirao je razbijen glas hodže, koji klanjaše akšam.

Na sivim sutonjim kolima provezla se večer zaboravljenim krajem, a Ahmet Mulajkadić, koji je toga dana osjetio malo zadovoljstva nad životom, zakorači s jarmom o vratu u mirnu avliju.

II.

Ahmet u dvorište, a žena mu Sulejma izleti iz kuće mašući rukama i blijeda lica:

— Jaah, Ahmo, đe si ti? Avaj, belaja.

Ahmet skupi obrve; sjeti se čudnovatog osjećaja na putu i instinktivno nasluti zlo:

— Kakav belaj, Sulo? Što je, bora ti? Zbori!

— Haman, ne pitaj. Onaj baksuz Vlašina preora ti cijelu brazdu!

— Ma đe to, ženo? Koji Vlah?

— Ma onaj Jovo, baksuz! Čim ti ode, a on na Donje Rahiće i preora cijelu brazdu od međe. Ja se tamo nađo' i viđe' na rođene oči, kako preora! I ništa da bi kazo, đukela jedna!

Najstariji sin Meho, dječarac od dvanaest godina, opazivši oca bane na dvorište kao ris:

— Bâbo, bâbo, đe si?! Jovo nam ukrade brazdu! Ćeo ja na nj, al mi ne da nana. Izmarisat ga treba, bâbo! On uze naše!

— I jest, ćeo Meho na nj ćakijom, al mu nijesam dala. Đe bi dijete na čo'eka.

Istom sad se Ahmet sjetio da skine jaram s vrata. Namršti čelo i uđe u kuću, a Sulejma i Meho za njim.

U sobi, kraj peći, igralo se troje manje djece. Čim spaziše oca, potrčaše k njemu umiljato žagoreći:

— Evo bábe, evo bábe!

Ahmet sjede na klupu, stavi ruku na nož o pojasu i zapita tvrdo, gledajući u vrhove opanaka:

— Kako to bî? Recider još jednoč, šta učini Vlah!

Sulejma shvati kretnju njegove ruke, kojom je pograbio nož (utaknut u kožne korice) i ponovi još jednom, kako je Vlah Jovan preorao cijelu brazdu njihove njivice na Donjim Rahićima. Govorila je nesigurno, svaki čas kolebajući između srdžbe, što je netko dirnuo u njihovo vlastito, i bojazni da Ahmet (kojega je dobro poznavala) ne pograbi za nož i učini si odmah sam zadovoljštinu. Bojala se zla, koje bi se moglo roditi.

— Najbolje će biti — završi plaho — da ga tužiš kadiji. On će znati, na kome je pravo, a na kome krivo. Haman, bolje je tako, već da ti sam onog baksuza. Gledaj, Ahmo, đeca su malehna...

Teško razočaranje protjera iz Ahmetova srca ostatke minule radosti. Osjeti potrebu da govori, da se izjada:

— Reci, Sulo, po duši, jesmo l' mi ikad dirnuli tuđe?

— Nijesmo. Allah bi vidio!

— Evala ti. A je l' rahmetli Salihaga ikad preorao naše?

— Nije. Đe bi on na svoj obraz!

— Lijepo. Od njega kupio zemlju onaj Vlah. Pa zašto Vlah preora?! Đe je njemu obraz?

— Neima on obraza! Šejtan će njega u džehennem!

— Bezbeli, u džehennem. Al zašto on preora moje, kad sam i ja siroma? Ni mom đedu, ni mom bábi niko ne preora međe, a zašto Vlah preora moje? Neima tu, ba, šale! Ne dam ja svoje!

Dignuo se, a ruka mu drhtaše. Sulejma stane preda nj i moleći sklopi ruke:

— Ne idi, ba, Ahmo, duše ti! Đeca su malehna. Tuži ga kadiji.

Djeca preplašena gledahu nenadani prizor i privijahu se k majci. Njihove tople, dobre, nevine oči ukrote strašan očev bijes. (Tako gledaju oči anđela naslikanih po svodovima hramova.)

— Haman, u redu. Ujutro ću kadiji u varoš. Al, đe su mi pare? Ko traži pravdu, treba para!

Olakšano odahne Sulejma (dječje su oči zbilja ukrotile bijes) i požuri se naći izlaz:

— I jest, ne ima para. A ti uzmi, bolan, ćurke i horoza, pa prodaj na čaršiji. Jašta! I tako ne ima kukuruza, da i' ranimo. Prodaj njia i traži pravdu u kadije. A sad, mahni brige, pa hajd na večeru. Ho'š i kahve, Ahmo, a? — i ona hitro stade

spremati večeru, zadovoljna, što se sve tako svršilo. Prijeteći oblak bijesa bješe rastjeran snagom krotkih, blagih pogleda.

Ahmet se mrk, zagleda kroz pendžer. Vani se u krošnjama gnijezdila tihana noć.

III.

Ležeći na tvrdom krevetu, Ahmet razmišljaše o svojoj pasjoj sudbini. Eto, još pred nekoliko sati veselio se sutrašnjem oranju (jer, drugi su već počeli orati, a on ne bi rado, da bude posljednji), veselio se novom radu, a sve se to sad preokrenulo radi Vlaha, koji mu preora zemlju, naslijeđenu od djedova. I ne samo to; trebat će prodati ćurke, a njih bi on prodao tek onda, kad ponestane kukuruza. Za njih bi onda, u crne dane, kupio novi kukuruz i dao djeci hljeba. A gdje su brige, tamne i teške, koje tjeraju san s očiju i muče dušu čovječju. Nikad nikomu nije namjerno učinio zla, a tko bi ga učinio njemu, on bi mu sasvim jednostavno šakom, štapom ili nožem sudio i odsudio. Ne bijaše vičan pravdanju, i stoga još teže osjeti teret, koji ga pritiskivaše. Bila mu je učinjena nepravda, a to ga je strašno boljelo.

Pred ponoć izađe mjesec i sjene brda zacrniše se u dolinama.

Djeca su spavala, i Sulejma je nakon dugog prevrtanja zaspala. Za stol je sjela tišina i mrak.

Vučen neodoljivom silom, polusvijestan svojih kretnja, Ahmet lagano siđe s postelje, obuče se na brzu ruku i izađe iz kuće. Bila je jasna mjesečina, i tek katkada, kad bi oblaci fantastičnih kontura tamnim plaštem zaogrnuli mjesečevo lice (koje zaljubljeno gledaše zemlju), nastala bi polutama.

Iz nedaleke staje čulo se disanje goveda.

Ahmet prođe dvorištem, stisne u ruci nož i pođe, kao u omaglici, desno. Pred njim se pomicala vlastita sjena; mjesec mu bijaše za leđima i kao da se tiho smiješio zvijezdama.

Lavež psa trgne ga i on se potpuno osvijesti. Vidje, da se nalazi pred Jovanovom kućom. Sjena drveta padala je na prozore i vrata. Pas je sve jače lajao. Ahmet škrgutne zubima i zakorači preko ograde, ali mu u tom trenutku sjekne naglo, poput blijeska, jasna, hitra misao:

A jesi li ti, Ahmete, na svoje oči vidio brazdu, koja je preorana? Ali, kako bi Sula krivo rekla. I Meho je kazao. Ipak treba se i na svoje oči uvjeriti, je li, Ahmete? Stani, Ahmo, samo tri koraka dijele te od šejtanova sina. Imaš nož. On spava, eno u onoj sobi. Otiđi, Ahmo, odatle. Allah (on sve vidi, pa i tebe u ovaj čas) kažnjava djela učinjena slijepo. Pas ga je, razdražen, gotovo ugrizao, nasrćući sve silovitije na nenadana noćnog gosta.

— Haman, šta ja tu, bolan, stojim? Bjež', ba, otale! Nijesam lopov ni ubojica. Al ipak! — —

Okrenuo se i zaputio brzim korakom podno brda na Donje Rahiće. Tjerala ga nagonska, neodoljiva želja, da sâm na svoje oči vidi nanesenu mu nepravdu. (Kamo to putuje blijed mjesec?) Sam, u noći punoj mjesečine, žurio se Ahmet Mulajkadić preko oranica, koje snivahu. Izdaleka prepozna svoju njivu i — njivu

Vlaha Jovana. Ona se crnila jače, jer bijaše izorana. Pohita do kamena međaša, koji se bijelio na mjesečini. Stane na nj i pogleda na drugi kraj. Tamo se, također, bijelio međaš. Raširi oči, da bolje vidi.

Crna je linija zadrla u njegovo, s krajeva za jednu, a u sredini i za dobru podrugu brazdu.

Ahmet stisne šake i progovori u noć:

— Allah! Zašto on uze moje? Babo moj to ostavi meni, a Vlah mi uze! Allah! Gdje mu je duša? I to malo hoće da uzme meni i mojoj đeci!

I dugo još stajaše nepomičan kao kip na Donjim Rahićima, a onda se vrati i neopažen legne u postelju. Prvi pijetli pozdrave njegov dolazak otegnutim kukurijekanjem.

Zatim se u sobu dovuče san i nečujno se nastani u trudnim, umornim vjeđama.

IV.

Drugi pijetli probudiše Sulejmu. Mjesec se otputio za goru, bojeći se dana.

— Jaaah! Vrijeme je! Ustaj, Ahmo, daleko je čaršija.

— Jašta, daleko. Ubio je Allah i čaršiju! — Ahmet razljućen razdera nježne niti sna.

— Meni se učini, da se ti noću dizo. Nijesi li, Ahmo?

— Nijesam, — — — haman jesam!! Muči, ba! Išo dat govedima sijena!

— Eeh! A u što metnut ćurke, a? Bit će, valaj, teško nosit.

— Metni, kako umiješ. Bezbeli, teško će bit! — — — A sve to zarad Vlaha! Aaah!

Srdžba ga obuze. Nikako da se pomiri s time, da mora pješačiti u grad, prodati živad, pa onda tužiti radi smetanja posjeda. Gnjev poput bremenita oblaka napuni sobu i pritisne svaku stvar.

— Koliko ćurki da uzmeš, tri il četiri? I bibca jednog, a? — Sulejma pita brižno.

— Ne znam! Pejgambera ti, ne pitaj! — a onda se predomisli, vidjev da mu žena nije ništa kriva:

— Ne znam, ba, koliko para treba. Nijesam još nikad nikog tužio u kadije.

Sulejma unese iz kokošinjca tri pure i jednog purana.

— Svezat ću im, aman, kanafom krila, da ne prhaju. Gleđ, kako li su teške. Bora mi, plaho teške. Vrijedi svaka do tri banke, a bibac, valaj, i više!

— Bezbeli, vrijedi svaka i četiri banke, ko paru!

Smjestiše ćurke i ćurana u široku pletenu košaru.

Mrk i tužan, kao da nosi ljesove rođene djece, ode Ahmet s košarom.

— Allah ga pratio! — prošapće Sulejma i spusti zasun na vratima.

Pomisli olakšano: bolje je pravdu i tražiti, već je sam uzimati nožem, koji donosi smrt. Pametan je njezin Ahmo i sve će se lijepo svršiti, a po pravdi Boga velikoga.

Umirena tom mišlju, priđe kolijevci i poljubi najmlađe dijete.

V.

U to vrijeme na širokom bojištu mraka vodila se ogorčena borba između dana i noći. Izgubivši mjesec, noć se povlačila sve dublje u šumu, tražeći zaklonište. Nedugo iza mjesečeva odlaska, stade jutarnji vjetar gasiti zvijezde. Žurio se, jer zvijezda bijaše još mnogo.

Ptice se probudiše i zapjevaše jutarnji psalam po šumarcima i lugovima.

Ahmet se penjao na drugi brijeg i nije slušao ptice. Ćurke bi katkada zakavkale, a on im ljutito turao glave u košaru. Koračao je brzo, bojeći se, da ga sunce ne stigne na putu.

Staza, još neutrvena, vodila je brdima i uvalama i nikako da se približi cesti.

Sve bijaše tiho; samo kad bi prolazio kraj drijemajućih naselja, oglasili bi se kasni pijevci.

Kad se staza odmaknula od šume i zašla u polje, vidio je, da su već mnoge njive poorane. To ga sjeti Donjih Rahića, koji bi danas trebali biti izorani, i nanovo ga saleti trpka bol i razdražljivost.

Sjeti se lanjskog oranja, kad je još Salihaga živio. Stari poštenjačina izorao prije njega i ostavio dobre pol brazde do međaša. Upitao ga Ahmet, zašto ne poora do međe, dokud je njegovo.

— Mahni, nijesam, bolan, 'ćeo; bojah se, e da plug ne zađe u tvoje, pa džaba ga bilo! Bolje ostat i bez mrve svoga, nego, ba, uzet tuđe, i pogazit obraz i poštenje!

Starac umro, a zemlju kupio Vlah Jovan, doselivši odnekud sa istoka, i eto šta učini, ne vidio nikad raja ni lica božjega. Zađe on u njegovo, Ahmetovo, u njegovu siromaštinu, koja ipak, kako-tako rađa tvrdim kukuruznim kruhom. I šta je on, u onom času dok je preoravao među, mislio?! Zar on nije znao, tko je Ahmet Mulajkadić i šta će reći na to? Ej, da nije djece, pa još da ga je on sâm vidio, kako uzima njegovu rođenu zemlju (a to je isto tako, kao kad bi plug zaderao u vlastito živo meso), eh, izvadio bi on Vlahu srce i rezao ga, brate mili, ko jabuku! Al, eto, djeca su tu, pa i Sulejma, a konačno, ipak je ljepše po pravdi i zakonima, pa, hajd, neka bude. Samo da što prije stigne do čaršije, da proda ćurke, pa da onda pohiti kadiji i iskaže u pero svoju tužbu, a onda brzo kući, jer, evo lijepa dana!

I zbilja, dan, protjeravši noć u duplja i mračne zakutke, istakao na istočnoj strani svoju zastavu, zoru, i mahaše njom obijesno, svjetlosti i mladome suncu ususret.

Jutro, mirisno i svježe, doskakutalo i do tamnolike, snene staze i stalo je buditi.

To jutro, što je u srcima ptica rađalo pjesmu, u srcu Ahmetovu rađaše bol — i jedno novo razočaranje, koje je podmuklo čekalo na određenom dijelu puta.

S trećeg vrhunca zabjelasala se u jutarnjoj polutami vijugava cesta. Ahmet požuri klancem, da što prije stigne do nje. Pogled na nju razveseli ga:

— Haman, dva sahata prevalih; još jedan sahat, i eto me u čaršiji.

Zađe dublje u klanac, premjestivši košaru na drugu ruku. Živica s obje strane stvarala je duboku, prohladnu sjenu. Ćuran zabrboće, a onda ušuti i uvuče vrat. Nigdje nikoga, samo cvrkuću ptice i tiho odjekuje šum opanaka. Onda najednom jasan, oštar glas razdera tišinu:

— Stooj!

Ahmet se prene iz razmišljanja i pođe još korak, čudeći se, koga to ide.

— Stoj, bato! — ponovi glas, i pred njim iza drveta iskrsnu dva lika ovita sjenatim plaštem predzorja.

— Zar ja da stanem, a? Ušto?! Iđem ja, ba, svojijem putem. Bezbeli!

— Ne zvrndaj, već kazuj, ko si i što si, i što to, bre, nosiš?

Tamne cijevi upere se na nj ledenim pogledom, i to ga podsjeti, da se treba pokoravati.

— Eeeeh! Ja sam Ahmet Mulajkadić — — iz Gornjih Ševara — — — i iđem u varoš da — — da — —, haman, prodam ćurke i ćurana.

— A čije su to ćurke, kazuj!

— Bezbeli, moje!! Da čije bi bile?

— A umeš li ti dokazati, da su tvoje?

— Ajme! Kako, ba, dokazati? Allaha mi, moje su. Nijesam ja lopov! Pustite vi mene, valaj, na miru! Ja treba da pohitim u čaršiju. Plaho mi se žuri.

— A koliko imaš ćurki u košari? — pitao strog glas.

— Tri, — — — — tri ćurke — — i ćurana. Evo ih! — i Ahmet otkrije krpu s košare.

— Hm, treba da znadeš, da je ovo sumnjiv kraj, i da ima lopova na pasja kola.

— Šta se to, ba, mene tiče?

— Tiče te se! Ne umeš dokazati, da je to tvoje vlasništvo! A šta ćeš s parama, kad prodaš ćurke?

— Šta ću s parama?! Eeeeh! — Valaj, treba mi. Jakako!

— Dakle, ti ne umeš reći ni šta ćeš s parama. Hehe! Sumnjiv si i poći ćeš s nama. Nema druge!

— Jaaah! Kako, ja s vama; ne budalite, ba!

— Jest, s nama, bre! Čast tebi, al drukče ne ide!

Crna mrena gnjeva prekrije Ahmetove oči, i on grčevito stisne nož u koricama.

— Tako vam Allaha, ostavite me! Ja sam pošten čo'ek. Evo vam i ćurke, al mahnite me se!

— Hm, kad bi mogli samo ćurke..., a tebe pustiti...

— Pa mogli bi ga, eventualno i pustiti, pod uvetom, da to nikom ne kaže.

— Dabome, onda o tome nikom ni reči! Inače je nadrljao.

— Tako vam duše, pustite me, kuda bilo, samo da neimam s vama posla!

— Da, da, lepo. Samo ipak! — Smrknuše čela, kao da rješavaju teške zagonetke. Napraviše ozbiljna lica, da im izgled bude što autoritativniji.

Svršilo je time, da odniješe ćurke, izgubivši se brzo, a Ahmet se s praznom košarom zagledao za njima i stiskao grčevito u desnici nož.

Uzeše mu ćurke, i još mu učiniše milost, što ga pustiše slobodna.

Gnjev se nagomilao u njemu i ukrutio mu usne, na kojima zamre teška kletva.

Ubrzo zatim jutarnji vjetar (onaj isti, što je pogasio zvijezde) navijesti dolazak dana.

VI.

Istom stazom vrati se kući, pogrbiv leđa i gledajući tvrdo, kao da želi probosti zemlju.

Sunce se popne za jedno koplje, a on prevali prvi brijeg.

Sunce se popne za dva koplja, a Ahmet prevali drugi brijeg.

Sunce se popne za tri koplja, a on prebaci za leđa treći brijeg.

Osjeti, kako je nemoćna utrka sa suncem, i još jače pogne leđa, i još grčevitije stisne nož.

U njemu je lagano ali sigurno zorila odluka.

Nisu mu dali, da traži pravdu pravim putem. Sluge zakona imali su i svoje posebne zakone, preko kojih je težak put do pravih zakona.

Čemu onda zakoni, pitao se Ahmet i stiskao snažno pesti.

Allah! Uništi zakone, koje su izmislili takvi ljudi. Allah, po tim zakonima pravi postaju krivi, i krivi postaju pravi.

Sunce je bilo već visoko i toplo grijaše, kad Ahmet uđe u avliju.

Sulejma izbeči oči i hladan vjetar zabridi u tišini njezina srca:

— Aaah! Šta to bi?! Ti već došo, Ahmo?

— Muči. Ni mukajet!

Ahmet gurne nogom košaru, i izađe van, zalupiv vratima.

Sulejma zalomi rukama i gorko zaplače:

— Jaaah! Kuku meni!

Ahmet ode u staju i istjera krave.

Iznese plug na kola i ujarmi krave.

— Meeeho! — Sulo, đe je Meho?

— Eno ga ... Vidi, kopa u bašči.

Meho dotrči iz bašče i razjapi usta od golema čuda.

— Evo me, babo. A što ti već došo?! Valaj, plaho brzo!

— Ni mukajet! — Hajd sa mnom na Donje Rahiće!

— Haman, na oranje? E, hajdmo, babo!

Kola škriputahu poznatom tužaljkom. Tako svuda po Bosni škripe kola i uvijek pjevaju istu pjesmu. Tako danas, tako jučer, tako oduvijek.

Na Donjim Rahićima čekala strpljivo neizorana njiva. Zemlja je disala silnom snagom, i Ahmet osjeti, kako ta snaga struji po njegovim žilama. Uzalud ga je Meho oprezno pitao, zašto se tako brzo vratio. Zar je već tužio kadiji? On mučaše, zamišljen.

Polako i tromo dovukoše krave kola do cilja.

Krivudava crna linija, što je zadrla u njegovo vlasništvo, zamrači mu pogled.

— Gledaj, babo, što učini onaj baksuz — požuri Meho da upozori oca, a onda se naglo zamisli:

— A s koje ćemo strane početi, babo?

— S ove! — i Ahmet pokaže rukom na crnu liniju, koju je Vlah izorao.

Zatim izvadi nož i položi ga na kamen međaš bez ijedne riječi.

Naravna plug, pljune u šake i mahne bičem.

Plug je rezao novu brazdu, svijetlu i masnu, a ta je brazda išla ravno kao napeto uže po razvalinama stare, vijugave linije.

Sunce je blistalo u svakoj novoj, okrenutoj grudi, koja se podatno mrvila, obećavajući obilat plod, dok u nedalekom lugu žagorahu mudre ptice.

Držeći čvrsto ručice pluga, Ahmet se često ogledavaše na brazdu za sobom, i oštrim okom gledaše preda se, prema drugom kamenu. Nešto slično radosti i svetom zanosu istjera iz srca srdžbu, koja se ugnijezdila u njemu poput zmije otrovnice.

— Ide li pravo? Ne krivuda, a? — pitao sina, gledajući u zemlju.

— Pravo, babo. Bezbeli pravo! — poskakivao Meho pred kravama mjereći brazdu.

— Babo, a ako dođe Vlašina, pa kaže da nije pravo, a?

Ahmet stane i pokaže natrag na kamen, na kome se osvijetljen suncem blistao nož.

Potjera nanovo krave i izore do kraja novu duboku brazdu.

Stane zatim na kamen i pogleda na drugi kraj, gdje blistaše nož.

Zemlja zamiriše intenzivnije, a kukci i crvi izmilješe na sunce.

— Je li prava, Meho? — — —

— Jest prava, babo!

— Eeeeh! Jesmo l' učinili pravo?

— Jesmo, valaj, babo!

— Haman, a sad dalje!

Okrenuše krave, namjestiše plug i potjeraše nanovo, orući dalje.

Zemlja se pušila i mirisala i kao da i ona i sunce i ptice i nebo i sve što je bitisalo, tiho i srdačno odjekivaše:

— Imaš pravo, Ahmete!

— Imaš pravo, Ahmete!!

Jato crnih gavranova, što stalno lijetahu nad oranicama tražeći sjeme, odletje nekamo prema istoku, nošeno vrelim, prijetećim vjetrom.

STJEPAN JAKŠEVAC

O R A Č I

Neslavljeni pjesmom, neslikani kistom;
Bez čežnje da budu poznati i moćni,
Kroz blještave dane i kroz sumrak noćni
Jednolično idu stazom uvijek istom...

I onda, kad zemlja bešćutna i teška
Uskrati im vijence cvijeća i plodovâ;
I kad nijema šutnja svemirskih svodovâ
Odbije im molbe — bez riječi i sm'ješka...

Oni, — mnoštvo smjernih hranilaca svijeta
Naviklih na borbu još ljuću i goru, —
Hrabro snose bijedu i najžarčih ljetâ...

I svakoga dana već rano u zoru,
Kao bezbroj vječno nepobjednih četâ,
Po beskrajnom polju — bez prekida oru.

MARKO LANDEKIĆ

O Č I

Oči, vi ponori duboki u kojima noći noćuju,
u kojima strasti ko plameni ognjeni palucaju,
sad opet tuga i mir ko na mirnoj vodi u vama drijema,
nije svejedno da li vas ima ili nema ili ima
u noćima, kad nam pogled zastaje na djevojke drage grudima.
I kad sati biju i biju i biju,
tad oči sniju i zriju, tad oči gore,
dok ne izgore do zore.
Kad se otvore opet u jutro oči ko rastvoreni lopoči,
tad opet oči govore, viču, mole i ljube,
tad se opet gube u svakoj stvari i svakom pokretu.
U oči se djevojka i mladić jedno u drugog zaljubljuju,
u ljubavi u očima vatra najprije počima da paluca
i srce jače kuca.
Tijelo stari i promijeni se, ali oči ostaju,
sagori tijelo i istanji se, ali oči se produbljuju
i ko kuglice dvije
svijet u nama i oko nas odrazuju.
Nikako svejedno nije da li očiju ima ili nema ili ima.

IVO LADIKA

ZAPISI

Ljeto. Popodnevna žega. U starim klimavim dječjim kolicima, kojih su kotačići od željeza, leži malo dijete. Do ustâ mu ostaci novina i drugog prljavog papira. Nad njegovim se nožicama trese glavica pospana dvogodišnjeg dječačića, koji do njega sjedi, dok mu se noge njišu viseći s jedne i s druge strane kolica. Vozi ih mati. Na njoj trošna bluza i široka iznošena suknja. Bosa. Ona budi dječačića, kome glava pada na nožice malenog dojenčeta.

— Stani se, budu ti časne sestre dale cipele.

Dječačić je ne sluša, jer je draž sna jača. Pred tom bijednom povorkom skakuće trogodišnja djevojčica u prostranoj suknji, koja joj seže do golih gležnjeva.

Možemo li naći stalan oslonac u neprekidnoj mijeni, koja nas okružava, određenu točku, sa koje bi nam se pružio pogled na sve, što nam sad zastire neznanje. Trenutak, kad razum otkriva neku nenadanu suglasnost u toku događaja, neznatan je predujam za tu sreću.

Unamuno je otpjevao dugačku kantilenu razumu. Prepustivši se srcu, krenuo je u područja mističkih zbivanja. Tražio je s naporom, koji je vrijedan svake hvale, osnovnu nejasnost jasnoće. Nije ju našao. Don Quijote mu se ukazao tvrdoglavim fanatikom, koji niječe realnost, radi svojih intelektualnih konstrukcija. Tražio je previše. Realnost ga je pregazila isto onako nemilosno, kao i plemenitog mu viteza. Pirandello je otkrio više od te nejasnoće, ali ju je tražio razumom. Uhodio je stravičnom pažljivošću ljudska zbivanja i otkrio u njima elemente, koji mogu da potresu do temelja svaku misaonu dušu. Pa ipak obojici moramo biti zahvalni radi njihove uspješne borbe s naivnim realizmom u životu.

Nigdje nismo tako blizu svemu, što je uzvišeno, božansko, kao u prirodi. Livada, koja završava zelenim brežuljkom, nad kojim se širi plavo mekano nebo, šapuće nam najčudesnije riječi u kratkim javljanjima lakih dašaka. Grane, lišće, puteljci, — sve je ovijeno tajanstvenošću, koju još više pojačava danje svijetlo. Ne treba mrak, da se osjeti zagonetnost oblika. Nad takvim krajolikom kruže najčudesniji zvuci, bolni i drhtavi kao Vivaldijeve orkestralne kompozicije ili ouverture Gluckovih opera. Samo ih treba čuti.

Valjan pisac mora da sam sebe izgrađuje. Ako je dobro upoznao jedan do dva jezika, na kojima su napisana velika djela svjetske književnosti, omogućen mu je razvoj. Njegov ukus, kritička moć, bez koje je nemoguće zamisliti vrijedna pisca, smisao za mjeru, koja je posljedica tvoračke mu smislenosti, osposobit će ga za stvaranje snažnih djela. Nije mu potreban nikakav kritički savjet. Kritici književnih djela i sami su stvarači, pa će prema tome moći, nezavisno o njegovu radu, da dođu do dragocjenih rezultata umovanjem ili istraživanjem djela klasičnih pisaca. Obrate li se na njegovo djelo, mogu samo da mu pomognu do uspjeha kod čitača, koji se redovno obraćaju desno i lijevo prije nego prihvate novog

pisca. Ne obrate li mu se, on će i nadalje, svijestan svojih sposobnosti, raditi onako, kako njegov talenat iziskuje. Ne postoji talenat, ako je uistinu kulturan, koji nema smisla za red svojih pjesničkih doživljaja, koji nema dakle kritičkog oka za svoje stvaranje. On je najbolji kritik vlastitih djela. Sve kritike njemu su lično suvišne. One su potrebne ili kriticima, koji hoće s pomoću djela mu da objasne neka od svojih istraživanja, pa da ih utvrde na konkretnom primjeru, ukoliko im se ne da ići klasicima, ili publici, koja, nemajući ličnog suda, voli da ima posrednika. Jer tko može oduzeti piscu njegovu tvoračku slobodu upućujući ga neprekidno, da se obrati sad ovom sad onom kritiku, utvrđujući time njegovu nesamostalnost? Ne piše li kritike, to još ne znači, da nema sposobnosti kritiziranja. On je samo vrši nad vlastitim djelima. Oštrinu svoje kritičke prirode troši na izgrađivanju sebe, prisutan s njome u pjesmi, drami, eseju ili romanu. Ne shvaćaju to ljudi slaba znanja, koji cijelo vrijeme, obrćući oči i uši na sve strane, čekaju povlađivanje i hrabrenje. Svoju nesamostalnost oni onda opravdavaju pomanjkanjem kritike, kao da će njoj uspjeti da od njihovih slabih djela učini dobra. Nema pisca, koji je samo s pomoću hvala i tuđih savjeta došao do vlastite zrelosti. U sredinama kao što je naša, talentu bez valjana poznavanja jedne ili dviju velikih svjetskih književnosti, kako napisasmo, položaj je vrlo težak. Okružen većinom ljudima, koji su slabo upućeni u tananosti jezika i stila, može da mu polet umjetničke intuicije zakržlja, ili barem da mu bude upućen na kriv put. On onda mora da se obazire uokolo, ne zbog toga što ne bi njegov talenat imao unutrašnju organizaciju osjećaja, nego jer mu fali čvrst oslon u suđenju, koje mu može pružiti samo znanje. Ne upoznavši se s najvećim duhovima svjetske književnosti u originalu, uzalud traga za idealom. Okolica mu pruža jake talente, ali talente, koji su i sami ostali neizgrađeni. Od njih on može malo naučiti.

OLINKO DELORKO

MEDITACIJE O DJECI

Djeca, djeca, djeca...

Kako da ih zovemo: angelusi, leptirovi, ptičice.

Da, modrokrile male ptičice, šareni leptirovi naši, sunčane zrake naše.

Stakleni praporci ječe u zraku i sunce ulazi u naše duše i naše dane tmurne. Djeca ih raznašaju, tople sunčane zrake, oni ih obijesno, u žarkim snopovima, punim rukama, sa smijehom u licu razbacuju po zemlji i kroče preko livada, pozaune svirajući, radost šireći. Veličanstven je smijeh dječji, dubokoumna je igra, u kojoj teče njihov život. Igra ih čuva od zbilje i doklegod kroz njihov život prolazi nepomućeni tok igre, dotle i sreća u njihovim dušama cvjeta.

Neumorno oni trče po vrtovima i cestama i čavrljaju cijelog dana zvonkim glasovima zaljubljenih ptica. Nalazimo ih u svim kutovima i u svim odajama. Oni sjede pod trešnjama i udišu miris crvenog sazrijevanja, oni se skrivaju u sjenama grmova od žara ljetnjeg sunca i vijore po puteljcima, goneći zrakom pamučne niti, što drhtavo poput djevojačkog uzdaha trepere. Poput razigranih srna jezde uz obalu rijeka, razbijajući u biserna zrnca vodu po pličacima na pješčanim prudovima i u kasnim poslijepodnevima čeznutljivo zovu odmaklo jutarnje sunce, oni u sutonima plaču za zorom i umorni od igre padaju na krilima majki u duboke sne, noseći sa sobom još zadnje zvukove tihe uspavanke.

Jeste li već vidjeli zamišljene poglede, kad su upravljeni prema nebu i oblacima, što nečujno prelaze plavim svodom ili kad u ljetnim noćima stoje na otvorenim prozorima, te kroz prozirne zastore uporno promatraju mjesečevu svjetlost ili kad u baščama drže u rukama malene cvjetove i krijući se od drugih poniru u tajnovit svijet bijelih mirisnih čaški. Znademo li što doživljavaju njihove duše u tim časovima poniranja u tajinstvene ljepote života, znademo li kako umno reagira njihov bitak na taj dodir estetskih manifestacija, možemo li shvatiti zanos i uzbuđenje, koje se rađa u dječjim dušama za takvih trenutaka, kad u njih i iz njih struji nešto, što opisati nismo u stanju. Da, mi znamo objasniti mnoge stvari, znamo odgovor na mnoga i mnoga zamršena pitanja, a ipak, što znamo o djeci, o njihovoj duši i o njihovim snovima?!

Samo djeca mogu govoriti sa pticama i samo njihove netaknute duše mogu se sporazumijevati sa čistim beskrvnim bitkom nijemih cvjetova. Čuste li već njihove čudesne dialoge? Ne, to nisu tlapnje. O kad bi mogli imati tako fina ćutila, da osjetimo onaj tajinstveni šum, što se razliježe, kad se otvaraju dječje duše i darivaju svojim nijemim drugovima. Kad bi uopće mogli shvatiti sve one pokretne snage u njima, koje njihov maleni život ispunjaju radošću i sjetom, zanosom i bolom, čežnjama i plačem.

Ali djeca su krhka kao krhki cvjetovi.

Dovoljna je samo jača sjenka vjetra i oni počinju venuti. Odjednom klonu i umorno sjedaju u uglove, držeći se rukama za svoje snuždene glave. Odjednom utihnu srebrni glasovi u zraku i naši leptirovi šareni padaju oboreni na zemlju i njihova naprašena svilena krilašca slomljeno vise uz umorno tijelo.

Što je to ušlo u našu djecu, u naše angeluse bijele?

Bolna djeca uvijek gledaju u majke i uvijek su njihovi pogledi tako tužni. Žar njihovih očiju podoban je žaru sutonskog sunca, on ima u sebi melanholičnu težinu purpurnog sumračja i istodobno nešto od plamena vatre, koja dogorijeva.

Njihove prestrašene blijede glavice, u kojima poput blistavih smaragda svjetlucaju duboko utisnute oči i na kojima postoji samo jedno crvenilo, a to je crvenilo usnica, tih tamno-krvavih trešanja, kojima vlažna jedna nit daje čudan težak sjaj, te male turobne glave nijemo mole spasa i ako se čovjek dublje zagleda u te oči, negdje na dnu njihova sjaja plače mladi život, što se tek raspleo nad zelenom livadom kao proljetno sunce, ridaju dani, što još nisu svanuli i noći, što ne doživješe magijsku ljepotu modre mjesečine. Plače u njima sve ono, što se mora rastanuti, sanje i čežnje, neviđeni vidici, nesvanule zore, zastrti horizonti, sunca i mora, gore i šume, ceste i livade — plače život u malom dječjem tijelu, koje ostavlja snaga. Težak je taj nijemi nemoćni plač dječje duše, koji lebdi na očima umiruće djece, težak je taj krik slomljenog dječjeg tjelešca, koje razaraju vatra i slabost, goneći iz njega čežnje,

s kojima je do posljednjeg časa dječji život ispunjen.

Djeca žive u snima i sni njihovi izbijaju u sjaju očiju. Sjaj očiju ne reflektira na rožnici samo vanjski život, on je i projekcija duševna zbivanja njihova. Sa očiju možemo čitati sve, što djeca sanjaju i s njihovim snima možemo ostaviti težinu vlastitih dana i vlastitih briga i još jednom postati laki i poletni poput djece.

Pogledi teško bolesne djece umno su zreli kao pogledi sijedih staraca. Za kratko vrijeme bolesti kao da je u djeci nestalo sve ono nestašno i bezbrižno i pogledi njihovi postaju odjednom strani i daleki kao da dolaze iz hladnih sfera svjetlucavog zviježđa. Gledaju nas te upale bolne oči sjetnom mirnoćom, koja će zauvijek ostati neobjašnjiva nama, koji ostajemo.

O, kako čeznu za životom te mutne iscrpljene oči, kako je ostavljen i tužan pogled umiruće djece. O, ta slabašna ispaćena dječja tjelešca, ti tanki prozirni prstići, ta blijeda beskrvna lišca.

Tko može zaustaviti život, kad počinje napuštati tijelo, tko može odagnati smrt, kad je svojim ledenim dahom već dotakla život?

Recite, ima li koja sila, koja može pomoći majci, kad zdvojna lomi ruke nad umirućim djetetom? Ima li mag koji, što poznaje sve tajnovite životne zakone i što u svom mračnom laboratoriju skriveno čuva eliksir života? Zovite maga, tog čudesnog da pomogne majkama i da im spasi bolnu njihovu djecu, kad već čovjek ne može pomoći i kad su nebesa zastrta za patnje.

Život se povlači iz tijela bježeći ispred obamiranja po istoj dužnosti, po kojoj u kasnu jesen zelenilo napušta drveće i ptice iseljavaju iz gajeva uzmičući ispred pustošenja ledene zime. Studeni vjetrovi lome prhko iverje sa šumskih stabala i kako nečujno i bez opiranja pucaju sitni udovi grančica, tako se nečujno i bez opiranja lomi život i u krhkim dječjim tijelima.

Naša djeca, naši angelusi.

Ostavljaju nas, odlaze. I više se ne vraćaju. Proljeće ponovno dolazi, zelenilo se ponovno uspinje na krošnje drveća i ponovno se ptice vraćaju sa juga i u sjenama skrivenih grmova pričaju strastvene poeme o južnim noćima i o ljubavnim svojim čežnjama, samo djeca, djeca se više ne vraćaju.

Oni su kao mladost. Odlazi u nepovrat i nikad je više nema.

Trenuci kad djeca umiru ispunjeni su mistikom čudesna zbivanja.

Tko je jednom držao u rukama slabašne ručice umirućeg djeteta i osjetio u prstima kako sa posljednjim udarom bila nestaje i posljednji trzaj života i tko je jednom samo vidio trenutak, kada se plave dječje oči zauvijek zaklapaju i bez krika život gasne i bez grčenja nauznak pada laki teret slomljena tjelešca poput slomljena prutića, taj zna kako djeca umiru. Taj zna za potresni čas, kad duša, natopljena bolom i očajem vapi za umirućim djetetom i kad ruke u posljednjem naporu drže maleno mrtvo tijelo i privijaju ga na grudi, a toplina lagano izlazi iz njega i lagano ono hladi. Taj zna za svu patnju, koje majke u srcima svojim nose, kad miluju kosu i lice svog mrtvog čeda i tepaju mu lude riječi tetošenja, a čelo njihova čeda već je hladno i ukrućeni mir mrtvaca već lebdi na blijedom njegovom licu.

Na odru beskrvna lica naše djece dobivaju odjednom laki osmijeh.

No smiješak na mrtvom dječjem licu nije slučajan, njega ne stvara titraj svijetla i sjena, što ih nemirno razbacuju plamenovi voštanica, poredane uz mali odar, ni klonuli nervi oko usnih kuteva, to tijelo u čeznutljivoj ljubavi za dušom prinosi svoju posljednju žrtvu. Duša caruje tijelom. Tijelo živi u bolesnoj čežnji za dušom i kad duša napušta tijelo, tad i život u njemu obamire. Oproštaj tijela od duše ispunjen je neizrecivim bolom, no bol taj je uzvišen nad grčevima zemaljskih patnja. Samo smiješak kao posljednji pozdrav prati to zbivanje u tajinstvenim nijemim časovima kad se duša cjelovom rastaje od tijela i za uvijek ga napušta. Još dugo poslije toga lebdi smiješak na licu, smiješak koji je namijenjen duši, što već lebdi u astralnim visinama.

Djeca na odru blijeda su kao staro fino srebro u sjaju mliječne mjesečine.

U jutro prilaze mrtvom tijelu mali drugovi i drugarice i darivaju mu cvijeće i stoje snuždeno, ne shvaćajući što se to zbilo. Do-

laze mali drugovi i drugarice, nepoznati i daleki, s ulice i iz dvorišta stranih, donose sitno prezreno poljsko cvijeće i odlaze opet na igru, a mrtvo slabašno tijelo čeka noć i sa samoćom sablasni mir.

Sve polazi na počinak. Samo jedna voštanica kao turobni vitez bdije cijelu noć uz mrtvo dječje tijelo, da je umornu zamijeni zora. I dok u drugim odajama noćni mir razbuđuje disaj djece i trzaje njihovih nemirnih snova, pokraj odra tek jedna sjenka zrakom luta, a to je sjenka mrtvog dječjeg lika.

Puste su odaje bez djece, teški su dani sjete. Teško je osluškivati uzdisajima majki, kad u noćnoj tišini plaču za svojim čedom, kad u snima vape za njim, kad ga dozivlju imenom, a to ime sablasno odjekuje sobom i nitko se na nj više ne odazivlje. Jeste li već vidjeli majke, kad se zdvojno hvataju za glavu i u sjećanju traže svoje čedo, a uspomena pomalo blijedi i pomalo nestaje dječji lik iz njihovih nutrina, ostavljajući samo prazninu i tešku bol.

Stoje majke za prozorima i gledaju tuđu djecu na ulici i plaču u duši svojoj za malim čedom, koje su izgubile. Odlaze majke k posteljici svog davno umrlog djeteta i uvijek iznova na njoj nešto popravljaju i dugo ondje stoje u nijemoj šutnji. Ili prilaze maloj škrinjici, u kojoj je pohranjena tajinstvena relikvija njihova čeda — mala neznatna igračka, primaju je pomno u ruke, cjelivaju je i opet je spremaju natrag, brišući skrivene suze iz očiju. Mnoge su suze pale na te ostavljene igračke umrle djece i mnogo je uzdisaja ostalo u opustjelim dječjim odajama.

Samo jedna čežnja da se ispuni majkama. Kad bi još jednom plaho njihovo čedo tiho ušlo u sobu kao što je to toliko puta prije učinilo i kad bi mogle uzdahnuti — dijete! — i privinuti ga opet na svoje grudi, da osjete njegovu toplinu. Pomilovat njegovu blijedu bojažljivu glavicu i pitat ga, zašto je tako dugo izbivalo i unaprijed oprostiti, ako je zgriješilo.

Kad su svi već davno zaboravili malo djetence, što se nestašno igralo na ulici i trčalo po vrtovima i jednog dana ostavilo drugove svoje i igru i pošlo na daleki nepovratni put, da, kad se više nitko ne sjeća jednog plahog lica sa ulice ili prozora, majka jedna još uvijek u duši svojoj pali kandilo pred utihnulim likom svog čeda, pa i onda, kad je uspomena već tako blijeda, da je samo još majčina ljubav može održati.

Majke nikad ne zaboravljaju svoju djecu. Kao štogod djeca u trenucima rastanka svoj posljednji pogled upravljaju majci, kao da je žele još posljednji put pomilovati, tako i majke posljednje napuštaju u duši svojoj tjelešce svog čeda. One nose breme bola do posljednjeg časa.

Jer majke uzmiču samo ispred smrti.

Otto Schweitzer

MRTVOJ DJEVOJCI

Ti si tužna vrba kraj crkve vjenčanja,
Probodena srna na početku šume,
Ti si trepet svijeće umirućem danu,
Razlivena suza na ruci vrtljara.

Ti si oko sutona pokriveno snijegom,
Ugasla krijesnica na prozoru svibnja,
Ti si sjenka bola bašti ružmarina,
Nepovratna jeka utihnulog zvona.

Danas prije mraka vratiše se laste,
Zvonila su zvona zaljubljenih duša,
Na rascvali jorgovan ispred tvoje kuće
Spustio se anđeo da zvonjavu sluša.

I zvao je tebe da mu krila gladiš.
A ti možda s usne, večernjače zvijezde,
Pereš krvav poljubac zašloga sunca.
Kasnije, kad svršiš, u grobu se hladiš.

Vlado Vlaisavljević

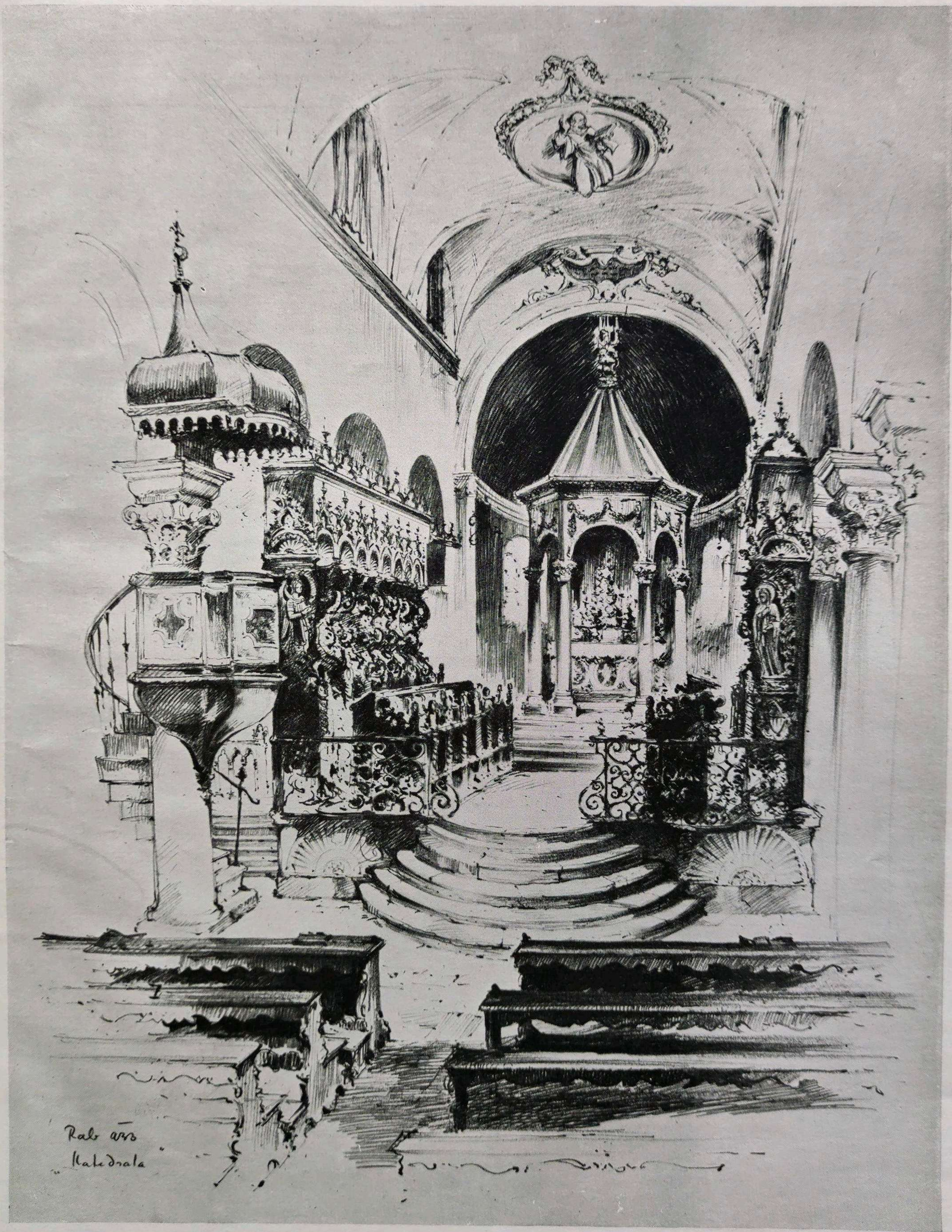
DOZIVANJE LAĐA NA BIJEG

U predvečerje u luci su polegle magle
kao ovlažene paučinaste plahte,
i odjednom su lađe, — modrikaste jahte —,
nečujno zabrodile.

Ja sam kao obično stajao sâm
i gledao:
kako mornarove ruke lagašne i trome bivaju
i bjeličasta jedra se duže u proziran svileni pram,
— te ruke što me dugo, dugo dozivaju
— ta jedra što daljinom, daljinom okivaju.

Ne ću da bježim. I nisam se ni makao.
Svjetiljke se na obali palile pod velom.
Netko je u meni ipak plakao
kad su lađe već sličile raspršenom oblačiću bijelom.

Augustin Stipčević

Vladimir Kirin

Rab, katedrala

FILOZOFIJA I ŽIVOT

Veza između filozofije i života može se u dvostrukom smislu razmatrati. Jedanput se može razmatrati odnos između filozofskoga stvaralaštva i života, t. j. pitati u kakvom odnosu stoji to stvaralaštvo prema aktualnom kulturnom životu uopće. Može se pitati, da li kulturni milieu determinira na neki način filozofsko stvaralaštvo, i kako. Ukratko, da li su i u kom su smislu filozofi u svom radu povezani sa životom. — Drugi smisao ove teme dao bi se izraziti pitanjem: da li je filozofija životu potrebna? Da li je ona neminovna manifestacija svakoga ljudskog, svakoga kulturnog života, i zašto ona tome životu treba. — I prema tome će i naš zadatak biti dvostruk.

Prije nego uđemo u samo razmatranje tih pitanja, ne će biti posve suvišno, ako objasnimo glavne pojmove, kojima ovdje operiramo, a to su pojam filozofije i pojam života.

Teško bi bilo naći takvu definiciju filozofije, s kojom bi se svi filozofi složili. Dok jedan određuje filozofiju kao traženje osnova i uzroka svega (Platon), drugi kao savršeno znanje svega što se može znati (Descartes), a treći kao znanost o apsolutnom (Schelling), dotle bi četvrti rekao, da je ona znanost o principima (Überweg), ili peti da je ona umijeće duhovnoga vodstva do životne sreće (stoici). Jedni je dakle smatraju osnovom svega znanja, drugi je smatraju sintezom svih nauka, a treći znanošću koja se bavi svojim posebnim predmetom: apsolutnim uzrocima i posljednjim svrhama svega. — Međutim iako je nemoguće dati definiciju, koja bi obuhvatila sve filozofsko stvaralaštvo, koja bi vrijedila za sve filozofe, ipak bi se svi složili u uviđanju jedne konačne intencije, prema kojoj se sav filozofski misaoni rad kreće, a to je, da je ona traženje jedinstva u svem bitku i bivanju, da ona daje jedinstven znanstveni nazor o svijetu i životu.

Dok je pojam svijeta, koliko nam ovdje treba, odmah posve jasan, s pojmom života nije tako. Svi će znati, da pod svijetom razumijevamo svu materijalnu stvarnost oko nas, svu zazbiljnost kojom se bavi fizika i kemija, pa je i nazivamo fizikalno-kemijskom stvarnošću. Pojam života se u različitim znanostima, a i u različitim filozofskim koncepcijama različito određuje. Biologija shvaća taj pojam drugačije nego psihologija, a ova opet uže nego antropologija. Mi ga ovdje moramo shvatiti u njegovu najširem smislu. On nije ni gola fizička, pa ni biološka eksistencija. On nije tek bivanje, determinirano samo neminovnim zakonima biološke nužde, nego i svijesno proživljavanje svijeta i držanje u životu (Lebensführung). Pod taj pogled ulaze i sve one sile, koje ljudski život nose i tvore. Životna zazbiljnost prema tome nije gotova datost, ona se ne provodi u određenim nužnim oblicima. Život je proces, koji se razvija i dopunja. On nosi sa sobom nove komplekse i nove mogućnosti. Njegov se lik neprestano mijenja, diferencira i obogaćuje. A te nove mogućnosti i novi oblici ne nastaju samo po biološkoj nuždi, koja je po svojim determinantama, iako neminovnim i neotklonjivim, ipak siromašna. Svijesno-kulturni život čovjekov, unutar koga spadaju sve ideje i vrednote, od etičkih i socijalnih pa sve do metafizičkih, obogaćuje se neprestano novim determinantama i određuje novim smislom. U vidu te punine doživljavanja i manifestiranja života shvaća i određuje antropologija život čovjeka. Biologija, imajući u vidu samo golu animalnu eksistenciju čovjekovu, ne vidi, a prema tome i ne razumije i ne tumači čovjekov život u njegovoj punoći i u njegovu živu bogatstvu. Gledati čovjeka u cjelovitosti njegove eksistencije, dakle jednako u njegovu prirodno-nužnom opstanku kao i u slobodnom kulturnom djelovanju, znači gledati i htjeti razumjeti čovjeka i njegov život u cjelini. — Moći zajednice ne treba podcijeniti pred silama prirode, jer i one svojom snagom pritežu i determiniraju život čovjeka. Život čovjeka, koji nije nikada gotov, nego se uvijek u novim oblicima razvija, možemo i razumjeti po aktualnim ciljevima i idealima. Njemačka riječ Wirklichkeit (zazbiljnost) i dolazi od wirken (djelovati). Po djelovanjima, po akcijama razumljiv je život čovjeka. A akcije su ljudske razumljive po smislu, po cilju koji čovjek sebi postavlja. — Prema svemu tome pod pojmom života se jednako shvaća vegetativno-animalna kao i kulturna eksistencija i manifestacija čovjekova bivstva u cjelini.

Objasnivši tako smisao ovih dvaju osnovnih pojmova našega izlaganja, pojma filozofije i pojma života, vratimo se na prvo postavljeno pitanje: da li život determinira filozofsko stvaralaštvo, da li je filozofsko mišljenje proizašlo iz života i njegovih problema, ili je daleko od momentane, aktualne životne stvarnosti, u smislu hladne kabinetske spekulacije naprosto produkat duhovitosti i domišljenosti.

Na to će nam pitanje moći dati siguran odgovor samo povijest filozofije u vezi s poviješću kulture uopće. — Otvorimo, bez sistema, neke stranice povijesti filozofije i pročitajmo, kakav nam se tamo odgovor daje na postavljeno pitanje!

Na gotovo prvim stranicama evropske kulturne povijesti susrećemo ime jednoga filozofa, koje je toliko popularno, da se gotovo nekom nuždom asociira uvijek uz riječ filozof. To je ime: S o k r a t. — On je kao prototip filozofskog stvaralaštva, neizbrisivim slovima ubilježen u povijest filozofije. A što je on zapravo evropskoj filozofiji dao? Poznavalac Sokratovih misli znao bi o njegovoj filozofiji ukratko reći, da se on u disputacijama služio određenim metodama (ironijom i maieutikom), da je prvi znanstveno obradio indukciju i definiciju i da je u etici naučavao, da je krepost znanje. Time bi i dao sukus Sokratove nauke. I sad bi netko, tko samo iz udžbenika poznaje logiku i njeno kadgod suhoparno i bezživotno izlaganje o pitanjima indukcije i definicije, mogao pitati: Pa kakve veze ima taj Sokratov rad sa životom njegova vremena i pitanjima njegove kulturne sredine? Zar je najaktualnije pitanje njegova vremena bilo pitanje indukcije i definicije? Zar je tvrdnja, da se zlo čini samo iz neznanja, bila tako odlučna i životu korisna? — Bez poznavanja duha njegova vremena ne možemo na to pitanje odgovoriti.

Sokrat ulazi u kulturni život grčki, kada njim dominira nauka sofista. Sofisti, razbivši vjeru u stare bogove i ustaljene moralne propise, svojom vještom dijalektikom uvjeravahu ljude, da je istinito i dobro ono, što čovjeku koristi. Nema objektivnih norma ni vrednota, nema jedinstvenog vrijednosnog mjerila. Čovjek je mjerilo svega. Istinito i kreposno je ono, što odgovara potrebama i prohtjevima života i situacije. Naučavaju tako, nadmudrujući se, opći relativizam i vrijednosni nihilizam. — Relativizam i nihilizam su uvijek znakovi teške kulturne krize.

U tu duhovnu pometnju ulazi ličnost Sokratova. Bistrinom svoga duha i snagom svoje ličnosti razbija on duhovnu maglu svoje sredine. Pokazuje u pravom svijetlu pseudofilozofska izlaganja sofista i jednom za svagda iznosi nepobitnu misao, da filozof treba da spušta glavu samo pred jednom silom, a to je sila jasnoće i istine. Korist i strah ne mogu biti izvori istinitog spoznavanja, niti može probitak biti regulativ vrijednoga života. Težnja za jasnom i bistrom spoznajom, pouzdanje u umne snage ljudske i vjera, da svijest po umu može najbolje regulirati ljudski život, nosila je Sokrata u njegovim filozofskim, a time i opće-kulturnim nastojanjima. Nema sigurnoga znanja bez jednoznačnih pojmovnih određenja. Pojmovi se pak jednoznačno određuju definicijom. I zato je Sokrat postao osnivačem definicije. Ništa nije bilo potrebnije u toj relativističkoj nejasnoći, nego točno odrediti, točno definirati pojmove, o kojima i kojima se raspravlja. Da je ta jasnoća mnoge za sobom povukla, a mnogima smetala, dokazuje čitav život i uspjeh Sokratov, kao i njegova smrt, koja ga je i zadesila zbog istine, koju je naučao, i zbog energičnog i beskompromisnog stava, kojim je istinu naučavao. Radikalne, a usto i moralno jake ličnosti i njihove jasne misli uvijek su smetale tiranskim vladavinama, pa se eto nije dogodio izuzetak ni u tadanjoj Grčkoj. — Naučavati ljude, da je moguć samo jedan moral i da je taj moral posljedica jasnoga znanja, bila je spoznaja, koja je jedina mogla spasiti to relativističko i nihilističko doba, ali i upropastiti one koji su na tom relativizmu gradili svoju moć ili slavu. Svojom povezanošću logike i etike, teoretskog i praktičkog momenta, mišljenja i djelovanja pomirio je Sokrat i u teoriji i u praksi ovu često naglašavanu oprečnost i dokazivao njihovu korelaciju. Sokratova je nauka bila dakle uvjetovana neminovnim potrebama njegova vremena. Da je bila aktualna, nepobitni nam i jasni dokaz pruža za to njegova smrt.

P l a t o n, najveći učenik Sokratov i nesumnjivo jedan od najvećih filozofa sviju

vremena, nije manje sin svoga naroda i svoje sredine nego Sokrat. Na osnovima Sokratove nauke, a obuhvativši svojim pogledom sve zbivanje tadanje stvarnosti, izgradio je svoju nauku o idejama, iz koje izvodi jednako etiku, kao i nauku o državi. Najpoznatiji i najveći predstavnik etičkog i metafizičkog idealizma iznio je u svojim sjajnim dijalozima jednu filozofsku koncepciju, koja još danas živi u temeljima evropskoga kulturnog shvaćanja. Mi se na žalost ne možemo upuštati u to, da ma i u najgrubljim konturama ocrtamo ovdje njegov cjelovit sustav; sustav, u kom svijet ideja, kao sistem vječnoga i neprolaznoga smisla i značenja, lebdi kao regulator i determinanta svega što je istinito, lijepo i dobro. Mi se ne možemo upuštati u izvođenje njegove vrijednosne hijerarhije iz osnovnog sokratskog stava prema problemima svijeta i života. Treba tek da naglasimo, da i kod njega nauka o idejama stoji kao suprotni pol tadanjem naučanju, tadanjoj nauci o pojedinačnom i relativnom. Pojedinačno je za nas i realno samo koliko participira na općem, na pojmovnom bivstvu. Ideje nisu neke utvare, nego smisao i značenje osjetnog svijeta, i kao takve one imadu svoju posebnu eksistenciju koju ne tangiraju promjene u našem osjetnom svijetu. U etici je isto tako. Čestitost, dobrota, pravednost i druge etičke osobine po tome su vrijedne, što participiraju na ideji kreposti. Najviša je pak ideja — ideja dobra, koja je u biti harmonija, a očituje se kao pravednost. Međutim ideja se pravednosti može ostvarivati samo u ljudskoj zajednici, u državi. O obliku države ovisi mogućnost i stepen, odnosno oblik moralnog života svake zajednice. Nije čudo, što je onda Platon problemu države posvetio najveći dio svoga rada.

Platonova »Država« obuhvata deset knjiga, i u njima je on iznio najvažnije probleme svoje filozofije, a to su problemi nauke o državi, problemi etike, nauke o odgoju, filozofije povijesti i kritike društva. Mnoge su već knjige ispisane, u kojima su raščlanjeni svi ti mnogobrojni problemi Platonove filozofije. Mi ćemo se zadržati tek na nekim osnovnim pitanjima Platonove države, jedne od najvećih »utopija« sviju vremena, i pokazati, kako je ona usko bila vezana s vremenom i kako je izrasla iz života, u kom je Platon stvarao.

Stvarajući koncepciju svoje države, Platon je imao pred očima suvremeni politički i državni život Atene, u kom su politički preokreti bili na dnevnom redu, a pojmovna nesigurnost i neznanje u državnim poslovima glavni uzrok svim nedostacima. I tako Platon u ideji najbolje države oprovrgava zapravo vrijednost svoje političke stvarnosti i daje nacrt, koji bi trebao da bude regulativ, ako bi se htjela stvoriti bolja država. — Rekosmo već, da on mogućnost, odnosno oblik moralnog života izvodi iz oblika općeg državnog života. U ratničkoj državi ne mogu građani ostvarivati najviše dobro (pravednost), kad sav život ratnika ide samo za slavom. U građana ratničke države razvija se samo slavohlepnost. — U novčanoj državi, u državi gdje je samo ekonomski problem važan, ne mogu građani, pretvorivši čitav život u vašar, stvoriti oblik nekog sretnog života, jer nezasitni poriv za zaradom, koji se očituje u neskrupuloznoj i nemilosrdnoj trci za profitom, obuzima pomalo sve. Ni demokracija, a to je bio oblik političkog života tadanje Atene, nije sretan oblik državnog života, jer ni u tom političkom životu nemaju glavnu riječ najbolji i najsposobniji, nego demagozi, koji su ponajčešće neznalice i nesposobnjaci. U takvoj je onda državi sve nesigurno. Sve se osniva na hirovitosti i momentu. Zato nije čudo, da se taj oblik vladavine često promeće u tiranstvo. Tiranska pak država ne može pogodovati moralnom razvitku društva. U njoj se odgajaju nasilnici na jednoj, a ropske duše na drugoj strani.

Iza tako ocrtanih konkretnih državnih oblika izvodi Platon nacrt idealne države, u kojoj bi vladali najbolji i najsposobniji. Ta zajednica, u kojoj će u isti mah biti ostvaren i aristokratski i socijalni oblik državnog života, bit će stvorena odgojem. Politika treba da bude stvar odgoja. Po tom novom odgojnom i obrazovnom sistemu, koji bi imao biti svima pristupačan, izlučivat će se ljudi u tri sloja društvenoga i državnog života. Jedni će biti oni, koji su mogli tek najnižim uvjetima zadovoljiti, i oni će sačinjavati stalež seljaka, obrtnika i trgovaca. Oni, koji pokažu više sposobnosti, postat će

čuvari države (vojnici i činovnici), a najodličniji — najsposobniji i najbolji — postajat će njeni upravljači. Oni će imati i znanja i moralne sposobnosti, da upravljaju državnim poslovima; a da bi mogli čitav svoj život posvetiti samo dobru zajednice, koja im je povjerena, ne smiju se ničim drugim baviti. Za njihov život vrijede naročito stroga pravila. Oni ne smiju imati ni porodice ni nikakva privatnog vlasništva. Bez privatnog vlasništva, bez nakita i blaga, ukratko bez ikakva ličnog interesa, živeći nekom vrstom logorskoga života, oni će moći sve svoje vrijeme i svu svoju pažnju posvetiti samo općem dobru. Moći će se predati samo socijalnom radu, a to je i zadatak vladara. U takvoj će se državi moći ostvarivati maksimum pravde, a u tom i leže najviši zadaci čovjeka uopće.

Nacrt te idealne države, ta »utopija«, koja vječno živi, stvorena je samo iz želje, iz namjere da služi kao uzor i kritika realnom životu. Kao što je Platon, pravi učenik Sokratov, tražio da filozofska jasna spoznaja vodi i upravlja privatnim životom, moralom, tako se po njoj, kao izgrađivanju i otkrivanju idejnih uzora, treba da reformira i država. On je odviše realističan kritik, a da bi mu se mogla odreći veza sa životnom aktualnošću, a njegova se Država može nazvati utopijom samo toliko, koliko su utopističke sve one teorije i programi, koji se grade na pretpostavci, da će čovjek ipak jednom moći regulirati prohtjeve svoje niže, bestijalne prirode i upraviti i urediti život prema idealnim zahtjevima svoga uma, prema onome što smatra najvrednijim i najboljim, ukratko prema ideji humaniteta.

Platonov sistem postaje tako razumljiv iz duhovnoga života njegova naroda i njegova vremena. On izvire iz nužde života. On bazira na konkretnim iskustvima, a završava u idealnoj slici, kao i sva duhovna nastojanja čovjekova.

Prolistajmo malo dalje kulturnu povijest Evrope i zaustavimo se na prijelazu dviju velikih epoha, na prijelomu dvaju kulturnih shvaćanja, na raskrsnici srednjega i novoga vijeka. — Može nam netko nabrajati, što se je tu sve dogodilo. I otkriće Amerike, i pronalazak baruta, i izum štamparije — a sve nam to ne kazuje ništa o novom doba, o novoj kulturnoj epohi, o novom životu, odnosno duhu evropskoga čovjeka; ali ako nam prikaže na primjer stvaralaštvo filozofa Descartesa, otkrio nam je, u čemu se razlikuju kulturna shvaćanja, na čem se lome kulturne epohe i otvaraju vidici novoga kulturnog života. I otkrića i pronalasci, i reformacija i osnivanje nacionalnih država, sve je to tek vanjski znak novog duha, novog gledanja na svijet i novog ocjenjivanja života. Descartesova filozofija pokazuje jasno, gdje leže osnove toga novog, evropskog kulturnog života. — Osnove novog duha leže u novom shvaćanju čovjeka, u novom određivanju njegove vrijednosti i njegova položaja u svijetu. Teocentrizam, nazor da je bog izvor i konačni smisao svijeta, a potom i centralni filozofski i opće kulturni problem, zamijenjen je antropocentrizmom, shvaćanjem po kom čovjek postaje centralni problem naučnoga interesa. Da se nađe odgonetka na najdublja pitanja, potrebno je istražiti čovjeka u njegovim dubinama. Treba istražiti subjektivne momente i mogućnost, odnosno doseg ljudske spoznaje. Po tom onda stavu i problem svijeta, pitanje istraživanja prirode, dobiva drugo značenje. Problem svijeta je u srednjovjekovnoj nauci imao sasvim drugo mjesto nego sada. Istraživanje prirode nije bilo samo sebi svrhom, nije imalo neku dublju i samostalnu vrijednost. Ta priroda je tek ograničeni prostor, gdje se »odigrava drama ljudske povijesti od prvoga grješnoga pada do posljednjeg suda« (Aster). Čovjek renesanse gleda na svijet kao na neizmjerni univerzum, koji je vrijedan i zanimljiv da se istražuje. U tom shvaćanju leži poticaj svim novim istraživanjima i velikim otkrićima na pragu novoga doba. U afirmaciji vrijednosti svijeta leže uzroci interesa za pozitivne nauke, a u novoj matematskoj metodi njihov uspjeh i napredak.

U tim raznolikim novim otkrićima, rođenim iz novog duha, novog shvaćanja i ocjenjivanja čovjeka i svijeta, u divergentno često formuliranim istinama treba da nađe izlaz filozofija. I naći će ga, misli Descartes, ako bude smatrala istinitim samo ono, što je jasno i razgovijetno. Da se do tih istina dođe, treba u početku u sve sumnjati. Ta metodička skepsa, kao i izvođenje jedne nesum-

njive (jasne i razgovijetne) istine iz druge, počevši od one polazne: cogito, ergo sum (mislim, dakle postojim), u koju ne može nitko sumnjati, pa do konačnih jasnih i razgovijetnih spoznaja o osnovnim elementima svega — o supstancama, glavne su oznake Descartesove filozofije. Problem metode je centralni problem Descartesov, a iza njega i sve filozofije novoga doba do Kanta, a i poslije. Matematska egzaktnost i sistematična zatvorenost postaje spoznajni ideal filozofije, a izgradnja racionalne, ali u isti mah mehanističke spoznaje prirode njen cilj. Ta egzaktnost i kritičnost na jednoj strani, a metafizički idealizam (supstance: protežnost — misaonost — bog) na drugoj, pokazuju jasno povezanost između dvaju gledanja na svijet — srednjovjekovnoga i renesansnoga. — Nova pitanja su postavljena, novi problemi su otvoreni, ali rješenja nisu mogla biti svuda nova. — Spoznavanje pak tom novom metodom osnovnih veza u svijetu treba da bude sigurno uporište za sve istraživanje i sve znanje o svijetu i čovjeku. — Filozofija treba da se oslobodi teologije i treba da postane samostalna znanost. To je zadatak, koji, po Descartesu, ulazi jasno u povijest filozofije. Matematika kao stroga znanost postaje ideal filozofskom stvaralaštvu, koje se razvija u tom duhu. Spinoza, Leibniz i Wolff su za to najbolji dokaz. Kant nastoji metafiziku dovesti »in den sicheren Gang einer Wissenschaft«. Pionir na tom novom putu je Descartes. — Problematika Descartesove filozofije je odraz duha njegova vremena, koga je on ujedno i najsjajniji reprezentant.

Prije nešto više od stotinu godina Evropa je proživljavala teško razdoblje svoje povijesti. To je bilo doba iza francuske revolucije i napoleonskih ratova. Slom Napoleonov, razrušena sela i gradovi, neostvareni ideali, zapisani samo još na krvavim zastavama revolucije, bili su rezultat velikog ljudskog napora. Posljedica je bila — razočaranje i umor. Najveći pjesnici toga doba, kao Byron u Engleskoj, Heine u Njemačkoj, Leopardi u Italiji, Puškin i Ljermontov u Rusiji, kao i veliki kompozitori: Schubert, Schumann, Chopin jasno izražavaju pesimističko raspoloženje svoga vremena. Ipak mu je najadekvatniji izražaj dao filozof Arthur Schopenhauer.

Doba, koje iza velikih napora i žrtava nije ostvarilo ništa vrijedno i novo, doba u kom se počelo sumnjati ne samo u mogućnost ostvarenja visokih ideala francuske revolucije, nego i u mogućnost umnog upravljanja života uopće, bilo je u svom gledanju na svijet i određivanju smisla i vrijednosti života najbolje reprezentirano Schopenhauerovim metafizičkim voluntarizmom i njegovom konzekvencijom — pesimizmom. — U svom glavnom djelu »Die Welt als Wille und Vorstellung« (Svijet kao volja i predodžba) dao je već naslovom odgovor na posljednja pitanja. Svijet sa svom svojom mnogolikom pojavnošću dan je nama tek kao naša predodžba. Predočujući pak predmete i događaje ne možemo razumjeti i ocijeniti svijet i život, jer ne vidimo osnove, iz kojih sva njegova dinamika ključa. Međutim i ta konačna pitanja može čovjek odgonetnuti, i osnove svijeta može on otkriti. Ne doduše predočujući svijet, jer je predodžbeni svijet samo svijet obmane (Scheinwelt). Nego kako? Tako, da intuitivno zaroni u samoga sebe; da otkrije bivstvo svoga bića. Otkrivši bivstvo, upoznavši osnov svoga bića kao dijela kozmosa, upoznaje čovjek osnov svijeta. A što smo mi u najdubljem osnovu našem? Volja — odgovara Schopenhauer. Pa kao što smo mi u prvom redu voljna bića, tako je, analogno našem biću, i čitav svijet u biti — volja. To je Schopenhauerov odgovor na konačna metafizička pitanja. On je time svijetu radikalno odrekao umnost kao osnov, i nije čudo, da je posljedica te spoznaje — pesimizam. Ako u osnovu svijeta leži neutaživa i bezumna volja, koja ne može nikada biti zadovoljena, koja uvijek tjera svijet bez cilja i svrhe naprijed, kako onda može biti u njem išta pozitivna i vrijedna. Volja se u mrtvoj prirodi manifestira kao nesvijesna sila, u životinjskom svijetu kao poriv, a u čovjeku kao svijesno htijenje, ali u biti su sve te manifestacije isto. Volja se razvija nesvijesno i instinktivno, mnogoliko, ali u stalnom nezadovoljstvu i neugodnosti. Svijet kao volja ne može biti drugo, nego svijet patnje. Čovjeku, koji tu patnju svijesno doživljava, dosuđen je najteži udes. On mora

svijesno živjeti u svijetu, koji je najgori od svih mogućih svjetova, i u kom je sreća i mir tek — iluzija. Svijet, odnosno život nema nikakva smisla ni svrhe izvan sebe, jer on ne može iz sebe izaći. U sebi pak osim besmislene i bezvrijedne volje ne nosi ništa. — S ovakvim je rezultatom rijetko kada ljudska misao završavala. Filozofska koncepcija Schopenhauerova, u kojoj je na najadekvatniji način izraženo raspoloženje i ocjena života njegove sredine, pruža jedan dokaz više, kako je filozofsko stvaralaštvo povezano s vremenom i iskustvom, iz koga je proizašlo.

Zaustavimo se na još jednom filozofskom misliocu, čiji će nam filozofski rad pokazati, kako se duh i shvaćanje nekoga naroda, nekoga milieua odražava u stvaranju filozofskih koncepcija. Mislilac, koga ćemo ukratko upoznati, jest amerikanski filozof William James.

Amerikanski interes upravljen je samo na neposredno i aktualno, a volja za efektom, za vanjskim uspjehom predominantna je njihova karakteristika. U pitanjima, koja se odnose na svijet u cjelini, ostaje samo na površini. On ne luči mišljenje od djelovanja i ne razumije, što bi imala da znači ideja čiste teoretske istine. I zato je Jamesov pragmatizam, koji uči, da je istinito samo ono što koristi životu, što unapređuje život, nazor koji tome duhu odgovara. Istina je instrumenat života. Njom se ne izražava neki apsolutni ili objektivni odnos. Istinitima možemo smatrati samo one sudove, one formulacije iskustva, koje su se pokazale uspješne u životnoj praksi. Pričine li nam se kadgod kontradiktorni dokazi jednako uvjerljivi, kolebamo li u odluci, kojoj tezi da pripišemo atribut »istinita«, potrebno je da proslijedimo pitanja do naših vitalnih i moralnih interesa. Oni treba da dadu odlučnu riječ. James pobija mišljenja da bi neka »objektivna istina« imala opće značenje za sve ljude. Ljudi usvajaju i odbacuju nazore ne prema snazi i uvjerljivosti te objektivne istine, nego prema svojim potrebama i svome temperamentu. — Cilj je filozofske spoznaje, po pragmatizmu, povezati iskustvene činjenice u takovu sliku svijeta, koja će koristiti i unapređivati život. Dakako da jedna slika svijeta ne će jednako koristiti svima, i zato imade toliko istinitih slika svijeta, koliko imade tipova ljudskoga života. James zato nalazi i u svakom vjerskom obliku neku istinu, ukoliko je, i za koga je taj vjerski oblik značio izvjesno olakšanje i napredak života dotičnoga tipa ljudske eksistencije. — Taj Jamesov konsekventni utilitarizam, a onda nužno i relativizam, prava je slika amerikanskoga duha, amerikanskog shvaćanja svijeta i života.

I tako bismo mogli prelistavati cijelu kulturnu povijest našu, pa bismo svuda nailazili na bjelodane potvrde za to, da je filozofsko stvaralaštvo, da su filozofski nazori bili uvijek uvjetovani i na neki način determinirani vremenom i prilikama, u kojima je filozof-stvaralac živio i radio. Njihovi su se pogledi uzdizali iz najdubljih iskustava i često najtežih sudbina. Ti pogledi nisu drugo nego dogledanje tih dubina i iznošenje vječnih sudbina. Našli bismo doduše u povijesti filozofije i manje važnih mislilaca, nastavljača koji su razrađivali i raščlanjivali velike koncepcije kulturnih protagonista. Njihov marni posao se u svojim detaljima kadgod pričinjava životu posve stran, ali i on, doveden u vezu sa svojim izvorom, jasno pokazuje svu blizinu i živahnost života.

Međutim ocijenimo značenje ovih naših izvoda!

Posve bi kriv zaključak iz nanizanih historijskih primjera izvukao onaj, koji bi ustvrdio, da filozofski nazori, uvjetovani vremenom u kom su rođeni, imadu svoje značenje i svoju vrijednost samo za onu sredinu, u kojoj su stvoreni. Filozofski nazori, iako srasli sa životom i vremenom u kom su nastali, ne umiru zajedno s tim vremenom. Sokratova težnja za prevladavanjem naučnog relativizma i moralnog nihilizma, koje se postizava samo jasnom spoznajom, živi još i danas. Vezanje pojedinca na cjelinu, izvođenje ljudske vrijednosti i smisla života iz vječnoga životnoga reda, smisao je Platonove ideje. Platonov idealizam daje biljeg čitavom evropskom kulturnom razvoju, koji se odvija ili po njemu ili u opreci s njim. Descartesov matematsko-prirodonaučni po-

jam bitka i novi putovi spoznajno-teoretske problematike, kao karakteristična otkrića renesansnog čovjeka, još su danas u punom opsegu aktualna. Schopenhauer je svojom voluntarističkom koncepcijom svratio pogled na osnove životne dinamike i pokolebao uvjerenje, da je život u osnovama uman, ili da se po intelektu dade do kraja regulirati. On je jedan od začetnika suvremene »metafizike života«, koja traži smisao njegov u njemu samome. Jamesov pragmatizam, kao nastavak starog utilitarizma, iako nešto podalje od naših kulturnih previranja, otvara oči za jedno moguće shvaćanje i ocjenjivanje života, koje ne ide duboko, ali zadovoljava tehničko-poslovni duh čovjeka današnjice. — I eto zato filozofski nazori ne umiru s vremenom, u kom su stvoreni, jer oni nisu identični sa životom toga vremena, nego su uzdizanje nad to vrijeme i sagledanje jednako dubina, iz kojih se izvjestan duh rađa, kao i novih pogleda, novih ideja i vrednota, koje se sa jednog određenog životnog stajališta najjasnije uviđaju. Filozofija je, kako reče Hegel, obuhvatanje svoga vremena u mislima, a te misli onda žive i vrijede i u novim složajima života. Te misli važe, jer i sile prošlosti i u nama žive. Filozof otkriva, on dovodi do jasne spoznaje ideale i svrhe, koje životom njegove epohe vladaju. On postavlja idealne zahtjeve, koji se iz toga životnog oblika mogu izvesti. Jakob Burkhard je na jednom mjestu točno rekao: »Der Geist ist Wandelbarkeit, aber nicht Vergänglichkeit«. Filozofske misli su integralni dio toga neprolaznoga duha.

Mi smo već u početku naglasili, da se život ljudski razvija i neprestano novim idejama kao novim determinantama obogaćuje. I zato se zatvoreni filozofski s i s t e m i, u koje ulaze novi kompleksi života, razbijaju, ali otkrivene osnovne ideje, koje i u kompliciranijim životnim oblicima djeluju, ostaju kao spoznate istine na svim stepenima jedinstveno-kulturnog razvoja. Sadašnjica nosi u sebi jednako elemente prošlosti kao i konture budućnosti. Filozofija, koja tu cjelovitost života, realnost i ideje, u jedinstvo povezuje, nužno se neprestano razvija. Život je u svojim mogućnostima neiscrpljiv i nedogledan. Zato ne može biti jednoga vječnog filozofskog sistema, jedne dokrajčene i konačne slike svijeta i života. Što ne znači dakako, da nema apsolutnih istina i vjernih spoznaja svijeta i života. — Težište se života neprestano pomiče, time se realna životna stvarnost mijenja, a jedne determinante postaju u jednom životnom liku jače i važnije, a druge u drugom. I zato nije čudo, da se i slika i ocjena toga svijeta u povijesti mijenjala i da će se mijenjati. Otkriti dominantne sile nekog konkretnog životnog lika, pokazati vrednote, prema kojima se on upravlja, znači dati nazor na svijet i život, stvoriti filozofiju toga vremena. — Ne gradi se tako ni suvremeni duh, ni filozofija kao integralni dio njegov, na kaosu prijašnjih zabluda ili mnoštvu besmislenih i dogmatskih teza, nego na spoznajama, koje u drugom svijetlu, na novoj poziciji života, dobivaju drugo značenje i mjesto u hijerarhiji duhovnih dobara.

(Svršit će se)

Vladimir Filipović

„PREFINA JE! DRUGU!“

27. svibnja

Plakali smo, kad smo ostavljali Marseille. Zašto? To nitko nikome ne kazuje, nitko nikome ne povjerava. Svatko ima svoj razlog. Možda je razlog kod svih jednak, ali o tome se ne govori. Bolje je i ljepše šutjeti, i u potaji, kad nitko ne vidi, uzdisati. Uzdisati potajno, da nitko ne vidi suze i ne čuje uzdahe za onim sretnim časovima, koji se nikada ne vraćaju dvaput. Oh, Marseille, Marseille! Koliko te mladih đaka nikada ne će zaboraviti! Koliko je mladih đaka ovdje prvi put osjetilo, što je slast! U dobi od četrnaeste do osamnaeste.

Jedra su otvorena na posve suprotan vjetar. Već dvadeset i četiri sata »Naša dika« pleše na pučini kao seoski momak po parketiranu podu. Čas naprijed — čas natrag. Neprestano se vrti u krugu. Sada je sigurno: ne ćemo vidjeti Gibraltara! Vrijeme je prekratko! Iz Barcelone ćemo presjeći za Alžir.

Vjetar se stišava, ali brod i dalje poigrava na leđima valova. To je mrtvo more — valovi, što ih na stotine milja daleko širi oko sebe ciklon. Ciklon guta negdje kuće i brodove. Nas je ošinuo okrajkom svoje peraje.

— Prokleti đaci! Ovaj brod ne pamti tako prkosnih đavola, — čudi se vođa.

Istina je, oni često puta i nisu najbolji, ali su uglavnom dobri, previše dobri i previše strpljivi. Viču i kritiziraju, ali ništa ne poduzimlju. Trpe, brojeći dane do povratka. Hrabriji miruju, jer ima i kukavica.

Ako je što prokleto, to je prokleta hrana i vruća, ustajala voda za piće. Proklet je duh, koji vlada ovim brodom, duh, koji nije ni svet ni nevidljiv. Duh, koji zna sve postaviti na pravo mjesto i pravu glavu ukrasiti pravom kapom. Najprije krma! Svježe meso, svježe ribe, svjež kruh, povrće, voće. Vino crno i bijelo na litre i u bocama; pivo, konjak, rakija, rum, likeri, mineralna voda — danas kao i na prvi, svečani dan plovidbe. Ujutro zajutrak: kava, maslac, jaja, šunka ili salama, sir. Doručak: isto, samo malo drukčije i malo obilnije. U podne: juha od svježa goveđeg ili kokošjeg mesa i još tri jela. Večera: dva jela. Podčasnici: slično što i krma, u nešto ublaženom izdanju. Mornari i ložači: đačko jelo s mesom ili suhim ribama, u podne juha s jednim jelom, naveče samo jedno jelo, ali zato poslije kave dobivaju gulaš od svježa mesa i po pola litre vina na dan. Đaci dobivaju isto što i mornari, bez doručka i vina. Oni su đaci, to jest: oni moraju mirovati, školska godina nije još zaključena, konačne ocjene i svjedodžbe podijelit će se nakon dovršene plovidbe. Ocjene! To je ono, što mirne čini kukavicama, što najhrabrijima oduzima polet. Zato se viče, psuje, proklinje, uglavnom potajno. Rijetko kad revolt postaje glasan i opipljiv, ali tada stradaju samo kuhari. Mudrije je u kalendaru brojiti dane do povratka. Drukčije je s mornarima i ložačima: njih ne možeš uplašiti ocjenama, njima se treba dodvoriti vinom i gulašom! Đaci piju čistu vodu, spremljenu u željeznim bačvama na palubi, što su dane i dane izložene inače tako korisnim i zdravim zrakama sunca. Voda je uzavrela, gotovo kuhana i bljutava. Vino na brodu nije luksus. Kad ga ima, ono je potreba.

Jelo ne krijepi. Ni piće, ni san. Rad đaka je težak, običan mornarski. K tome s vremena na vrijeme teoretska obuka i manevriranje jedrima radi vježbanja. Nema ni valjana počinka. Četiri i osam sati dnevne i noćne straže naizmjenično. Problem mjesta za spavanje ostao je neriješen. Tu nema mnogo da se bira: spava se ili u zagušljivu i tijesnu prostoru na pramcu, koji se od prvog dana plovidbe sam po sebi nije proširio, ili na tvrdoj i goloj palubi, koju više puta moči more, više puta kiša, a neprestano rosa.

Dobra je to škola, korisno šegrtovanje za veliki život! Od mekoputnih majčinih maza postat će mladići kao klisure, dični pomorci, nepobjedivi vukovi! Koja čaša vina, mekši i udobniji ležaj, koja porcija svježe hrane ne bi bila u skladu s prokušanom odgojnom metodom. Zdravi su oni i ovako! I još kako zdravi! U brodskom dnevniku piše čitljivo, da je tek poslije gotovo mjesec dana puta obolio prvi đak. Sinoć. Tužio se već kojih osam dana, da mu nije dobro, a jučer je proležao cio dan.

Noćas nam je bolesnik priredio uzbunu, kakvu ne bi ni požar ni ciklon. Počeo je iznenada vikati, zatim gotovo nečujno jecati. To tiho jecanje uplašilo nas više od vike. Bespomoćno se gledamo. On leži u svojoj bran-

di, čas crven čas blijed. Disanje mu se jedva čuje. Davi se i krklja. Hvata zrak, od kojega se i zdravi guše. Što da radimo? Najbolje da zovnemo zapovjednika. Nije ni on liječnik, ali je kao zapovjednik odgovoran za sve. U nuždi mora i sve znati. Uostalom, bit će da je i on jednom — prije mnogo godina — učio u školi neki dosadni predmet, koji se zove brodarska higijena! Bit će da je u svojoj dugoj praksi naučio, kako treba postupati s bolesnikom, koji i viče i nečujno jeca, vrti se, skače u brandi i nepomično leži, trza se i ukoči kao mrtvac, davi i krklja, i mijenja sve boje od zagasito crvene do ružičaste i bijele!

Nije bio jednostavan posao dozvati malog zapovjednika. Trebalo je najprije probuditi prvog časnika, da ga zamijeni na zapovjedničkom mostu.

Dok se zapovjednik dokoturao niz stepenice, što vode s mosta na palubu, pa s palube u đački prostor, i svoje kratko, široko tijelo provukao kroz uska vrata, bolesniku je već vođa pružio prvu pomoć: svukao ga do gola, namazao tijelo octom i poškropio konjakom. Zapovjedniku je nakon toga preostalo samo jedno: da mu dade popiti aspirin s konjakom ili — ukoliko bolesnik ne bi htio ili mogao piti — uliti mu aspirin i konjak silom u usta.

Manjkala je čaša. (Đaci ne piju iz čaša. Oni piju iz limenih posuda, u kojima dobivaju juhu, meso, povrće, kavu — sve). Čašu je trebalo donijeti s krme — iz ormarića, koji sadrži bogatu zbirku posuđa — najfinijeg, finijeg i finog. Ima u njemu posuđa, što se nikada ne upotrebljava. To je najfinije, rezervirano za kraljeve i predsjednike republika. Ima posuđa, što se rjeđe upotrebljava. Ovo je finije, rezervirano za ministre, guvernere, generale, generalne konzule i za druge dostojanstvenike. Ima napokon finog posuđa, što se upotrebljava svaki dan: za predstavnika vlade, ravnatelja akademije, profesore i brodske časnike i za — krmina gospodina konobara.

Stojimo tako pokraj bolesnika i zapovjednika. Cijeli brod. Svi smo bolno dirnuti, zabrinuti, od glave do pete puni sućuti. Rado bismo pomogli. Svatko bi od nas bez oklijevanja skočio na krmu po čašicu za konjak, kojom će u nemoćno tijelo našega druga ući snaga, zdravlje, život.

Zapovjednik šuti. Gleda nas. Razmišlja. Takav posao ne povjerava se komegod. Pogled mu se zaustavi na jednom đaku. Vikne njegovo ime. Njega pošalje po čašicu.

Đak izleti kao tane. Za čas se vratio. Zapovjednik dohvati čašu s dva prsta, podigne je, pogleda kroz nju prema svjetiljki: drekne:

»Prefina je! Drugu!«

Đaka nestane. Još brže nego prvi put pojavi se s drugom.

Opet zapovjednik uhvati čašu s dva prsta, opet je podigne, opet pogleda kroz nju prema svjetiljki, opet drekne:

»Prefina je! Drugu!« i ogleda se, tražeći u stisnutoj gomili konobara. »Ovi đaci nisu baš ni za što! Skočite vi, kelneru!«

Dotle je bolesnik ležao u visećoj postelji u najkritičnijem stadiju bolesti: bez daha, bez boje, bez snage — ukočena, nemoćna tijela, poduprt rukama drugova.

Konobar se vrati brzo kao i đak. Kao i đak nije ni od odabirao, nije palio svijetlo, nego je, žureći se, dohvatio u mraku najbližu čašu, prvu, koju mu je dodirnula ruka. Zapovjednik htjede procijeniti vrijednost i ove — treće — čaše, ali svuda oko sebe spazi namrgođena lica mornara, ložača, đaka — čak i podčasnika i kuhara. I začu podmuklo, opasno režanje, iako psa nije bilo na brodu. Ti pogledi, to režanje podsjetiše ga valjda, da se generalni konzuli i ministri ne će otrovati, ako rakiju i konjak budu pili iz čašice, odakle je jedanput — jedan jedini put — pio neki đak. Uostalom, koliko je samo točno obaviješten, poslije konjaka ne nastupa lako infekcija, ako se staklo neposredno nakon upotrebe iskuha u kipućoj vodi! Oklijevajući još jedan trenutak — samo jedan trenutak, ulije on konjak u čašicu, a odatle u bolesnikova širom otvorena usta.

— — — — — — — — —

3. lipnja

Čovjek, koji tri sata provede u gradu kakav je Alžir, nema vremena ni da se započne čuditi. Tri sata prođu kao u čarobnoj priči. Ne samo oči — i usta su od udivljenja otvorena. Zeleni obronci s modernim vilama još iz daleka žele dobrodošlicu. Ali sam grad nije zelen. Grad je bijel. Bijeli su liftovi, što

prenose od pristaništa na Boulevard Republike. Bijele su najveće i najljepše palače, kao na primjer palača pošte i guvernerova. Bijela je i džamija Djemaa Djedid. Među snježno-bijelim palačama u arapskom stilu čine se bijele i moderne evropske zgrade. Alžir je začaran grad! Čovjek ne nalazi u njemu ono, čemu se nadao. Ne nalazi prljavštinu Istoka. Uske, od gada crne ulice urođenika sakrivene su iza leđa modernih kuća u arapskom i evropskom stilu. Ne nalazi uvijek afričku vrućinu: nebo je više puta prevučeno oblacima, a s mora duva blag povjetarac. Ne nalazi bijedu ni mržnju rasa: Arapi i Francuzi bratski piju kavu i hladna pića u modernim kavanama. Sjede za istim stolom, poslužuju ih isti konobari. Nije to Amerika! Sloga i ljubav na svakom koraku!

Raznježen sam do suza. U Marseillu sam vidio značajan kip: crnog i bijelog vojnika zagrljene. Ovdje se u životu kao muž i žena slažu urođenik i bijelac, vojnik i građanin. Pod dojmom te nježnosti naručujem fotografa. Neka pod alžirskim nebom u alžirskoj kavani fotografira jedan smeđe-bijeli bratski par. Tu sliku nosit ću uvijek sa sobom. Ako ikada budem čitao o kakvim svađama ili čak bunama u francuskim kolonijama, ali ne kakvegod izmišljene novinske izvještaje, — pogledat ću ovu fotografiju, ovaj neoborivi dokaz sloge, koji sam vidio rođenim očima. Brzojavi mogu biti laž, i članci i knjige, ali moja fotografija je istina, goli život!

Ostavljam Alžir, potresen dubokim i jasnim dojmovima. Ne ljuti me ni to, što — po starom običaju! — otvaramo jedra, da drijemamo na pučini, jer vjetru ni traga! ...

8. lipnja

Pitanja, zlosretna pitanja! Čovjek ne mora biti ni profesor ni sudac ni filozof, da traži odgovore, objašnjenja događaja. Čovjek hoće da nasiti svoju radoznalost, ako i nije piljarica. Ako je samo priprost pomorac!

Zašto se na brodu ljubomorno čuvaju govedina i kiseli kupus, kad ih i onako nitko ne jede?

Jedno od mnogih pitanja, onih vječitih pitanja, na koja nema odgovora. Ljudski mozak je nemoćan.

Kiseli kupus na dohvatu afričke obale! I meso već šest nedjelja pokojne krave.

Došli smo do spoznaje, da Englezi mogu biti i spasitelji. Momčad »Naše dike« upoznala ih je kao spasitelje — još prije nego se njihove noge osuše slobodnom engleskom prašinom.

Dosta je bilo uzeti u obzir neizbježivu činjenicu: još danas ćemo biti na Malti, u La Valetti, na engleskom teritoriju, na bazi britanske sredozemne flote! Dosta je bilo sjetiti se toga, i već je u glavi gotova vizija o nečuvenom redu, nenadmašivoj čistoći. Englezi imaju dobar njuh, da nanjuše izvore bogatstva. Oni imaju i dobar njuh, da nanjuše izvore nečistoće, smrada, bolesti. Možemo mi pred Maltom u najniže, najmračnije rupe broda pokopati svoje živežne namirnice, možemo na ulaze u spremišta postaviti dvostruke i dvostruko debele poklopce, ipak nije isključeno, da ne će na Malti nanjušiti naš krijumčarski teret. U tom slučaju ne bi nikakva čara imale nasmijane boje naše zastave. Englezi bi je zajedno s cijelim brodom i posadom — zapostavljenog pramca i pretpostavljene krme — osudili na četrdesetdnevnu karantenu, da se dobro očistimo od svih uzročnika bolesti! Četrdeset dana zatočenja! To bi dovelo do mnogostruke katastrofe: pokvarilo plan plovidbe, stvorilo nepredviđene skupe troškove, dovelo do skandala. To se nije smjelo riskirati! Trebalo je žrtvovati dragocjen teret: meso i kiseli kupus. Bačeni su u more s uzdasima olakšanja. Na veliku radost legija veselih, gladnih riba.

Malta je otok znanja: ne pitaju nas neznalački za ime i prezime broda kao u Italiji, Francuskoj, Španjolskoj, Alžiru. Zastava na krmi je dovoljno jasna legitimacija.

Malta je otok dobrog vladanja: nismo pravo ni prispjeli, a s jednog od mnogih ratnih gorostasa, usidrenih u luci La Valette, spustio se motorni čamac. U njemu kao labud bijeli časnik i mornari. Žele nam dobrodošlicu u ime vrhovnog zapovjednika britanske sredozemne flote.

Malta je otok blagostanja: engleski mornari ne idu pješice iz pristaništa u obližnje glavne ulice. Voze se u fijakerima. Veliki motorni čamci prevoze mornare s ratnih brodova usred pristaništa na obalu. Na obali već čeka dug niz fijakera. Dva prijatelja, dva druga ne sjedaju zajedno u ista kola. To ne bi bilo gospodski! U svakim kolima vozi

se samo jedan mornar. To je otmjenost gospodara! To je blagostanje Malte! Blagostanje gospodara.

Čija je Malta? Engleska ili talijanska? Sudeći po zastavama mnogobrojnih ratnih brodova u luci — engleska. Sudeći po živopisnom rublju, što se suši preko ulica, ovo je Italija. Stranac se osjeća kao u Napulju. S tom razlikom, da je Malta čista.

Ono što je na Malti najdražesnije, to su disciplina i red. Čovjek postaje zadovoljan sam sa sobom, sretan je, da nije nešto drugo nego čovjek — član zajednice, čije su najljepše vrline red i disciplina. Ako čovjek promatra, što se jedne minute događa na brodu, nazovimo ga A, može biti siguran, da se to isto te iste minute događa i na brodu B, i na brodovima C, D, E, i tako dalje — na stotinama tuceta ratnih brodova u pristaništima ili na pučini. Na minute i na sekunde određeni su satovi rada i odmora, čak i vrste rada i odmora. Ono što se događa jedne sekunde danas, događalo se te iste sekunde i prije mjesec dana, prije godinu dana, događat će se — u tu istinu nema smisla sumnjati! — iste sekunde i za godinu dana. Na sekunde slažu se svaki pokret, svaka riječ, pa i svaka od onih riječi, što se tokom noći električnim putem prenose od broda do broda, između brodova i utvrda na obali. Mali, ali svijetli jezičci, iza kojih se krije neiskazano dubok smisao.

Neka vide naši đaci, kako je u velikom svijetu kod velikih naroda! Neka vide, da im se u školi nije ništa lagalo! U Malti imaju oni upravo školski, da, školski primjer idealne discipline i reda. Neka mladići uče i neka nauče!

Oholom, moćnom, samosvijesnom društvu velikih ratnih brodova stidljivo se uklonila s puta mala, bijela jahta. Po izgledu izletni brod vrhovnog zapovjednika britanske flote ili raskošna jahta američkog milijardera. Tako je ljupka i čista izdaleka! Tako zasljepljuje svojim nevinim licem. Stisla se skromno po strani, da ne smeta gorostasima. Kao da se boji muške snage topova, kojih cijevi zijevaju uslužno i s mora i s kopna! Naša lađa »Naša dika«.

12. lipnja

Život se odvija kao obično. Ne događa se ništa, što bi moglo potresti — uzbuniti i uzbuditi. Ničega nema, što bi trebalo raspraviti, zbog čega bi se trebalo posvaditi, potući i obračunati, ili protestirati.

Od svih doba dana na brodu je najtjeskobnije u predvečerje. Tada dosada dana na samrti tišti punim teretom. Tome se pridružuje i respekt pred noći, koja na moru uvijek ispunjava zlokobnom jezom. Ali dan na izmaku — sa zalazom sunca ili bez njega — izaziva mučno pitanje: hoćemo li sutra opet ugledati zoru? Domovina nije više daleko. Baš zato je tjeskoba jača! Sada se više nego ikada strepi za zdravlje i za život. Do sada se nije nikome ništa dogodilo, ali zar sudbina ne bi mogla sad odjednom okrenuti karte? Tko će joj to zabraniti? Ljudi?

Prvi časnik, uvijek povučen i šutljiv, otvorio je usta. Postao je ljubazan i društven. Osobito u predvečerje. Zar i njega tišti strah pred neizvjesnim? Ili je to ono obično uzbuđenje, koje ga je savladalo već mnogo puta na povratku kući?

Stariji je čovjek, iskusan pomorac. Njegovo lice išarano je naborima, od mora i vjetra, od sunca i vlage, od života i borbe s hirovitom ljubovcom prirodom. Mnogo je doživio na svojim dugogodišnjim skitanjima po moru. Sigurno zna i zanimljivo pripovijedati o svojim doživljajima, o onim doživljajima, koji se današnji dan mogu upoznati jedino u senzacionalnim pomorskim romanima starijih pisaca. On je putovao na jedrenjačama. S jedrenjačama je izumrla romantika na moru. Od takva čovjeka može se i naučiti koješta korisna. Njegovo je iskustvo bez sumnje neiscrpljivo, a nada sve neobično. Takav čovjek mora imati i vrlo mudro, vrlo zrelo, korisno mišljenje o životu. Treba iskoristiti njegovu dobru volju, da govori!

Prvi časnik sjedi važno na klupi zapovjedničkog mosta, sretan što napokon sluša svoj glas, zadovoljan što ima slušatelja. Ozbiljnim pogledom promatra svoje nemoderne šiljaste cipele, govori:

»Ove sam cipele kupio u Šangaju prije tri godine. Ne, varam se, to je bilo prije četiri godine. Ne, opet se varam, ipak sam ih kupio prije tri godine! U to doba plovio sam kao prvi časnik na brodu »Rijeka«. Zapovjednikom mi je bio kapetan Šime Marjanović. Ne živi više, siromah! Umro je kao zapovjednik broda »Kotor« prije godinu dana.

Ne sjećam se točno, gdje je umro, u kojem mjestu, da li u Bombayu ili u Kalkuti. Svakako je umro u Indiji.«

Ušuti. Oči mu nježno promatraju šiljaste crne polucipele. Zatim njegov uporan pogled dršće, prelazi sa cipela, pada na hlače.

»Ove hlače kupio sam u Buenos Airesu. Ima tome petnaest ili šestnaest godina. Da, dobro se sjećam, ne lažem: po prilici petnaest ili šesnaest godina! Tada sam bio drugi časnik na jedrenjači »Zadar«. Ukrcavali smo — ne znam već što. Zapovjednik je bio kapetan Malešić, Fran ili Petar, nisam siguran. Hvala Bogu, živi! Već je u penziji. Odmara se kod kuće na Sušaku.«

»A kaput, kapetane?« radoznalo pita jedan đak.

»Eh, ovaj kaput!« sjetno se smiješi prvi oficir,« nije brat hlačama! Mnogo je mlađi od hlača. Kupio sam ga, svejedno gdje...! Plovio sam brodom — svejedno kojim! Doživio sam tada jednu lijepu pustolovinicu. U Kopenhagenu ili negdje drugdje. Hlače sam stigao navući, ali sam kaput skoro zaboravio, kad je muž jedne plave ljepotice pokucao na vrata, a ja s njom u krevetu.«

»A kapa?«...

— — — — — — — — —

I tako u ugodnu razgovoru neprimjetno nastupa noć. San goni jednog po jednog sudionika razgovora na počinak — dolje u đački prostor ili na palubu. Prvi časnik ostaje sam. S vremena na vrijeme miluje pogledima pučinu...

14. lipnja

Mnogovrsna radost raširila je nad brodom krila. Radost, što se vraćamo. Radost, što se vraćamo kao junaci mora, koji su u prvom okršaju s vjetrom i morem odnijeli pobjedu. Radost ponovnog sastanka sa svojima. Radost, što ćemo tvrd i mokar ležaj na brodu zamijeniti mekom posteljom, brodsku hranu odabranom i brižnom majčinom. Pomisao na čas rastanka sa svima patnjama najdirljivija je od svega. Ona pobuđuje lude želje, zbunjuje i opaja, tjera suze velike, neiskazane sreće.

Krf smo ispustili direktoru za volju. Nemirniji je, nego do sada. Nešto neshvatljiva događa se s tim čovjekom. Vijesti od kuće nismo primili za cijelo vrijeme plovidbe. Nitko od nas. Stoga direktor nema opravdana razloga žuriti se, biti zabrinut, da se u njemu sve kida od nemira. Kao nikom od nas, tako ni njemu nije pošta donijela ni crnih ni bijelih vijesti. To, što ga goni da se zatvara u svoje kabine, da se spuštanjem zavjesa na prozorima oslobodi dodira s vanjskim svijetom, nije obična čežnja. To je neshvatljiv, naoko neopravdani nemir, i možda baš zato opravdaniji od svakog drugoga.

Domovinu, za kojom smo toliko čeznuli, nismo mogli zamisliti drukčije, nego nasmijanu i vedru, okupanu u suncu i čistom plavetnilu neba, bez niskih, tmastih kišnih oblačina, čak i bez nestašnih, lakih i visokih ovčica. Ali doček je bio manje srdačan, nego bi ga mogao zamisliti i najveći pesimist.

Još albanske planine napunile su srca užasom. Sive, gotovo okomite stijene ocrtavale su se doduše pod čistim nebom, ali njihov sivi kamen uplašio je i nas na prostranoj pučini. Obišli smo ga u velikom luku.

Na ulazu u naše vode pozdraviše nas mrki, teški oblaci, što su sa svih strana okružili obzor, vjetar u pramac, kiša pomiješana s ledom i burno more, burnije nego ikada. To vrijeme bilo je slično ciklonskom, jer je gore, posve gore u zenitu svijetlio okrugao prazan prostor, obasjan nevidljivim suncem iza debela zida oblaka.

Užitak je za mlade, već okorjele pomorce stajati na palubi, znalački procjenjivati snagu broda i otpor prirode, ne više djetinjski obijesno, nego s muškim ponosom prkositi elementu. Brod, nizak i zdepast, po svom obliku ni pravi parobrod ni pravi jedrenjak, pod teretom visokih jarbola i teških donjih križeva, ne valja se i ne posrće jednoliko. On se i valja i posrće, i nekako smiješno skače, trza se i propinje. Nagne se na bokove, zagrabi more, a zatim poskoči i odmakne naprijed, uronivši kljunom u snježnu pjenu. Takvoj šetnji ne mogu odoljeti ni mnogi u borbi s morskom bolesti već prokušani želuci. Ali naši jesu! I ta činjenica ispunjava ponosom.

— — — — — — — — — —

Ipak, nije nas domovina trebala baš tako dočekati!

Takav pozdrav nije dostojan naše čiste ljubavi, naše velike čežnje!

(Odlomci iz brodskog dnevnika)

Marijan Mikac

ALEKSEJ N. TOLSTOJ

(Povodom njegova jubileja)

Ovih se mjeseci navršava trideset godina književne djelatnosti poznatoga ruskog pisca Alekseja N. Tolstoja. Kad bi u književnosti postojala točna i službeno utvrđena hijerarhija pisaca po njihovu talentu i značenju, kakvu je šaljivu tablu u svoje vrijeme izradio Čehov, onda bi se Tolstoj sada, poslije smrti Maksima Gorkoga, bezuvjetno našao na čelu sovjetskih pisaca, a i u općoj grupi svih suvremenih ruskih pisaca — sovjetskih i emigrantskih — zauzeo bi također jedno od najistaknutijih mjesta.

Tolstoj je pisac pravog, sjajnog i originalnog talenta. Već prvi njegovi koraci na književnom polju odmah su pokazali gotovo sve glavne i osnovne osobine njegova talenta, otvorivši pred njim velik i slavan put. Boljševička revolucija, zahvativši ga svojim burnim tokom, nije spriječila njegov razvitak, dapače, možda ga je i pospješila, barem u nekim pogledima. Ali u njegovu stvaranju i ličnosti otkrila je također nekoje dotad dostà malo poznate crte, stvorivši najpovoljnije prilike za njihovo razvijanje. Boljševici su naime odmah po dolasku na vladu stavili književnosti niz neobičnih i strogih zahtjeva, i od njihova se izvršivanja nitko nije mogao osloboditi pod prijetnjom — u najboljem slučaju — faktične nemogućnosti, da se dalje bavi književnošću, odnosno da objavljuje svoja djela. Prema tim vladino-stranačkim zahtjevima pisac-umjetnik morao je biti marksist i sve iznositi kroz prizmu »diamata«, t. j. dialektičkog materijalizma; morao je u svim svojim umjetničkim djelima propagirati ideološko-politički program vlade i stranke i slaviti tobožnje i svestrane uspjehe njihova rada, i konačno, morao je biti potpuno zadovoljan sa životom i sovjetskom zbiljom, i radosno ocjenjujući sadašnjost s aktivnim optimizmom gledati u budućnost. Ovakvi zahtjevi vežu željeznim okovima umjetničko stvaranje, sušeći misao i jezik, pustošeći dušu. Mnogi smjeli i nezavisni umjetnici bili su prisiljeni privremeno do eventualnih boljih vremena ušutjeti i udaljiti se od književnosti, koja od slobodne umjetnosti postepeno postaje prisilnim ropskim radom, dok su se drugi pisci, s odviše elastičnom savješću i uvjerenjima, vrlo dobro snašli u toj atmosferi.

Pisac i čovjek u Tolstoju su među sobom oštro različiti, i čak potpuno protivni. Ta se oprečnost mogla opaziti već i na početku njegove literarne karijere, ali naročito se vidljivo ispoljila za vrijeme boljševizma. Prve godine revolucije Tolstoj je proveo između »bijelih«, kojih se pokazao gorljiv pristaša; s njima se našao i u emigraciji, te je oštro žigosao boljševike. Zatim je posve neočekivano promijenio frontu i povratio se u SSSR. Tolstoj je pravi umjetnik i fina, osjetljiva umjetnička narav, ali kao čovjek on posjeduje sve čovječje mane, jer odviše voli život i njegove trenutačne i prolazne materijalne radosti. Kao čovjek on je potpuno amoralan i beznačelan, a sudbina ga je bacila u mutne vode revolucionarne bujice. Prisiljen prilikama, da unese politiku u umjetnost, Tolstoj je i svoje stvaranje učinio moralno-ideološki isto toliko uslužno-vijugastim, kao što je uvijek bio i njegov lični život. Ali njegov umjetnički dar neobično je snažan, i zato i pod teškim teretom političke tendencije ipak gotovo neugasivo i žarko gori. Unatoč toga, što se politička tendencija njegovih djela pod neprekidnim rastom zahtjeva vlade i stranke sve jače povećava, ipak je i umjetnička njihova vrijednost uvijek velika, iako, naravno, ne uvijek jednaka.

Sva Tolstojevljeva umjetnička djelatnost, naročito posljednjih, boljševičkih decenija, predstavlja zanimljivu krivulju ideoloških vijuganja. Tako je Tolstoj još za vrijeme najžešće građanske borbe između »bijelih« i »crvenih« zamislio i počeo svoju ogromnu epopeju »Hodanje po mukama« (Hoždenije po mukam), u kojoj je htio pokazati tragediju Rusije, početu velikim ratom, proširenu revolucijom i udubljenu boljševizmom. U prvim dijelovima te epopeje Tolstoj stoji na nacionalnom stanovištu, te oštro osuđuje boljševike, koji su uvukli Rusiju u strašan vrtlog bratoubilačkoga građanskog rata. Tolstoj se 1924. god. povratio u Rusiju, pa je oštro promijenio svoje gledište i prihvatio boljševičko tumačenje događaja. Još interesantnija i kompliciranija promjena se dogodila s ličnošću cara Petra Velikoga. Ličnost ovoga genijalnog preporoditelja Rusije već odavna interesira Tolstoja. Prvi put on se njemu obratio još nekoliko godina

prije boljševičke revolucije u pripovijesti »Petrov dan« (Denj Petra), i do danas mu je posvetio niz raznovrsnih djela, različnog značenja i forme: pripovijest, roman, kazališni komad, film; ali sva su ta djela prožeta jedinim shvaćanjem ličnosti i značenja Petra Velikoga. Tolstoj, pokazavši mnoge lične mane Petra Velikoga, ipak je isticao njegove goleme vrline kao genijalnog državnika, koji je odigrao historičku i odlučnu ulogu u preporodu Rusije. Tolstoj izrazito pokazuje brojne i velike teškoće, na koje je Petar nailazio u svom radu i svojoj borbi, u kojoj nije birao sredstva i koja je često silom prilika bila okrutna i krvava. Sve su Tolstojeve simpatije na strani ovoga genijalnog državnika. Prvotni je cilj Tolstojev pri tome nesumnjivo bio isključivo umjetnički, i Tolstoja je vukao k sebi sam Petar kao takav, bez ikakvih aluzija na našu suvremenost. Tolstojev roman o Petru imao je ogroman uspjeh. Kasnije je Tolstoj svoj roman preradio za kazalište, i taj je komad odmah prihvatila filijala čuvenoga Moskovskog Hudožestvenog Teatra, tako zvani MHT II (njega su boljševici kasnije zatvorili), pa ga je uspješno izvela u ožujku 1930. god. U dramskoj formi, koja je mnogo sažetija i koncentriranija od pripovjedalačke, i svojom realizacijom književnih likova u žive ljude, ovaj je komad izazvao kod gledalaca nove misli i neizbježive paralele sa sovjetskom zbiljom.

Odana vlasti uslužna sovjetska štampa odmah je izrazila sumnju, da je Tolstoj u ovom svom komadu o Petru ipak htio dati vješto sakrivenu kritiku sovjetskoga režima i njegovih okrutnih metoda borbe sa svojim neprijateljima. Prema njezinu mišljenju Tolstoj u historiju »bježi od suvremenosti samo zbog toga, da bi mogao napasti današnji dan sa place d'armes drugoga historičkog doba«. U jedan glas je sva sovjetska štampa počela tvrditi, da je to »zloban, lud ispad klasnog neprijatelja, prikriven maskom lažne historičnosti«.

Tolstoj je odmah shvatio opasnost, te je odmah izmislio vješt obrambeni manevar. Svemu, što je dotada napisao o Petru Velikom dao je karakter samo p r o l o g a s ovim osnovim mislima: vjekovna nekulturnost ruskog naroda i otpor moćnih reakcionarnih sila, koje njime vladaju, može se svladati samo odlučnim, okrutnim i neizbježivo krvavim mjerama sa strane snažne ličnosti, koja stoji na čelu države i vodi se u svom radu samo interesima naroda i države. Tomu i za samog Tolstoja neočekivanom prologu dodao je autor nekoliko novih djela, u kojima već otvoreno i vatreno slavi Staljina kao pravog spasitelja Rusije, dajući njegovoj figuri i radu sasvim novi karakter na pozadini historičkih paralela. Takvim vještim i kompliciranim tumačenjem i proračunima bila su popraćena Tolstojeva djela: roman »Kruh. Obrana Caricyna« (Hljeb. Oborona Caricyna i kazališni komad »Pohod 14 država« (Pohod 14 deržav). — Istom idejom rehabilitacije i slavljenja Staljina u svijetlu genijalne ličnosti Petra Velikoga — (Tolstoj i boljševici ga zovu »Petar Prvi«) prožet je i Tolstojev film »Petar Prvi«, čiji je scenarij napisao Tolstoj u suradnji s Vladimirom Petrovim, koji je i režirao film. Vrlo je karakteristična jedna epizoda filma, gdje se Petar pred svojim sinom, nasljednikom prijestolja Aleksejem, opravdava radi onih ogromnih i krvavih žrtava, koje je prinesao uime narodnih i državnih interesa. Aluzija te epizode na Staljina sasvim je jasna, naročito kad znamo, da takvih epizoda ruska povijest ne pozna i da ju je izmislio Tolstoj. I karakteristično je za moralnu uslužnost Tolstoja, što je za rehabilitaciju Staljinovu izabrao baš moćnu figuru Petra Velikoga, — uistinu jednoga od najgenijalnijih državnika ruske povijesti i pravoga narodnog junaka.

Unatoč neprekidnoga i oštrog ideološkog vijuganja, stvaranje je Tolstojevo prožeto čvrstim jedinstvom cilja: sva posljednja njegova djela po svojoj vanjskoj zadaći posvećena su slavljenju Staljina. Ali to ne isključuje postojanje i izvjesnih velikih umjetničkih ciljeva i zadaća, — o čemu ćemo nešto dalje govoriti. — U svojoj epopeji »Hodanje po mukama«, i naročito u njezinim prvim dijelovima, Tolstoj je govorio, da je oktobarska revolucija stvorena narodnim masama, dok u posljednjim svojim djelima, kao što su prije spomenuti roman »Kruh« ili kazališni komad »Pohod 14 država«, revolucija je prikazana kao posao i zasluga samo boljševičkih voda, a u prvom redu i naročito Staljina. Svijesno odbacivši svima dobro po-

znate historičke činjenice, Tolstoj svuda na prvo i vodeće mjesto stavlja Staljina, dok i samom Lenjinu daje tek drugorazredno mjesto, da i ne govorimo o starim istaknutim boljševičkim prvacima, tako zvanoj »Lenjinovoj gardi«, kojima daje karakter i značenje zbora u grčkim tragedijama, praveći od njih samo pozadinu za Staljina, u čijoj se sjeni gubi i Lenjin. A Trockoga, koji je bio za vrijeme građanskoga rata jedan od najaktivnijih i najvrednijih (sa sovjetskoga gledišta, naravno) vođa crvene armije, koju je on uglavnome i stvorio, Tolstoj slika kao potencijalnog izdajicu, koji se brinuo samo za to, da što više štete nanese »tekovinama« oktobarske revolucije i boljševizmu. Vrlo je u tom pogledu karakterističan drugi čin »Pohoda 14 država«.

Stvaralački Tolstojev lik ne može biti strpan u uski okvir nekakve književne škole ili pravca. Zato se sada ograničimo na nabrajanje njegovih najkarakterističnijih crta. Tolstoj je prije svega realist i žanrist. On voli život u svom njegovu slikovitom šarenilu. Ali on se ne zadovoljava slikanjem samo njegove vanjske strane, koju on inače toliko voli i u čemu je pravi majstor. On je i dubok psiholog, koji se trudi da upozna sav život, sa svim njegovim unutarnjim zakonima i pokretnim silama. Za njega je vanjska strana života (byt — kako se veli ruski) samo »ljuska«, pod kojom on otkriva i sam plod. Ova čvrsta povezanost žanra s psihologijom pokazala se već davno, još u njegovim čuvenim predratnim pripovijestima o Zavolžiju, a također i u njegovu davnom interesu za ličnost Petra Velikoga.

Zdrav i punokrvan realist, Tolstoj je u isto vrijeme i lirik i maštalac s laganom primjesom nekakve nježne sentimentalnosti i romantizma. On dobro vidi bljutavost i nevaljalštinu, kojom je pun život, i hoće da se oslobodi iz njenih čvrstih i ljepljivih pandža. Mnogi njegovi junaci maštaju o nekakvoj lijepoj, uzvišenoj, nadzemaljskoj ljubavi, žive samo njom, a često i umiru zbog nje i za nju. Ljubav je gotovo jedina plemenita strast (a oni često posjeduju i mnoge negativne strasti), kojom su obuzeti čudni Tolstojevi junaci, naročito prve, predrevolucionarne periode njegova stvaranja. Ali nisu slobodni od nje i junaci iz boljševičkih vremena i prilika. Takav je i inženjer Losj, junak fantastične pripovijesti »Aelita«. Kada se Losj sa Marsa povratio na zemlju, njega je zahvatila nepodnošljiva tuga i očaj. Sivokosi maštalac svojim još mladim srcem čuje iz tajanstvenih dubina svemira nešto što mu je rođeno i drago. »Glas Aelite, ljubavi, vječnosti, glas tuge leti po čitavom svemiru, koji zove, priziva, kliče: gdje si, gdje si, ljubavi?« Ovaj je prizor vrlo sličan zaključnoj sceni poznate Čehovljeve pripovijetke »Kuća s mezaninom« (Dom s mezaninom), koja se svršava tužnim vapajem: »Misjusj, gdje si ti?« A u epopeji »Hodanje po mukama« on riječima jednoga od svojih junaka veli: »Proći će godine, smiriti se ratovi, odzvoniti revolucije i netaknuto će ostati samo jedino krotko, nježno, ljubljeno srce vaše.« U isto je vrijeme Tolstoj pustolovan, u najboljem smislu toga književnog pojma. Bujna njegova fantazija ne pozna granica i neprekidno ga nosi po beskrajnim svemirskim prostorima: od Marsa do bezdanih morskih dubina. On se nemirno meće između maglovite realnosti, prošlosti i slikovite fantastike budućnosti, čvrsto ih vežući tragikom suvremenosti. Moramo primijetiti, da su avanturizam i pustolovina slabo bili popularni u staroj ruskoj književnosti, ali zato su našli svoj rascvat u suvremenoj. U emigraciji je pustolovinu dostojno zastupao ostarjeli S. A. Minclov, koji je već umro, dok je u SSSR najjači njezin zastupnik Tolstoj. Najbolji je u tom pogledu njegov roman »Aelita«, u svoje vrijeme izašao na hrvatskom, a jedan od zagrebačkih dnevnika čak ga je donosio kao roman u stripovima, ali, naravno, bez autorova imena, a sigurno i bez njegova znanja. Tolstoj ima fin humor i ironiju sa znatnom primjesom groteske. Ta su se Tolstojeva svojstva naročito razvila u posljednje vrijeme; a pod snažnim utiskom vladinostranačkih uputa, da se obračunava sa svim političkim i klasnim neprijateljima Sovjeta, primili su karakter političke tendencije koja jasno bojadiše sva njegova posljednja djela. Od dugačkog niza njegovih djela, karakterističnih u tom pogledu, spomenimo samo roman »Crno zlato« (Černoje zoloto), u kojemu Tolstoj pokazuje mnoge poznate emigrante, kojima je faktično i socijalno i sam nekada pripadao, te daje zlobnu i često ne-

opravdanu karikaturu njihovu. A zbog toga se nekoja njegova djela, koja bi inače mogla postati historička, pretvaraju često u pamflet, a katkada čak i u paskvil. Takva se tendencija nalazi čak i u takvom njegovom monumentalnom djelu, kakav je roman »Petar Veliki«. Petra on pokazuje sa mnogo ispravnosti, iako bez potrebe podcrtava sve njegove tamne i negativne strane. Ali sav ruski život onoga vremena (XVII.—XVIII. vijek) pokazuje Tolstoj gotovo samo s negativne strane, i time svojoj ogromnoj i u mnogim pogledima odličnoj historičkoj epopeji daje mjestimice karakter jednostrane tendencioznosti.

Svim svojim duhom, moralom, nastrojenjem Tolstoj potpuno odgovara sovjetskoj »atmosferi«, te se organski slijeva s njezinom književnošću. Ali praosnova njegova stvaranja, njegovi duboki korijeni ipak imadu svoj izvor u staroj, klasičnoj ruskoj književnosti, koje je on pravi umjetnički nasljednik i dostojan zastupnik. Od nje je on uzeo njezino temeljno stremljenje prodrijeti u suštinu života, shvatiti je, razumjeti i umjetnički uobličiti. Najbliži i izravni njegovi književni predci jesu Gogolj, Dostojevskij i Ljeskov.

Tolstoj je, poput ogromne većine svih pisaca, počeo svoj književni rad pjesmama, ali osnovno je polje njegove djelatnosti pripovjedalačka proza. No vidljivo mjesto u njegovom slikovitom književnom bogatstvu zauzimaju i dramska djela. Osnovne crte stvaralačkog Tolstojeva lika odsijevaju se i u njegovim kazališnim komadima, ali oni imadu i neke svoje naročite, specifične crte.

Tolstoj je svoju dramaturšku djelatnost počeo još prije rata, i odmah je privukao na sebe opću pažnju. On prekrasno pozna pozornicu, sve ogromne mogućnosti pozornice i glumačke umjetnosti, a također i ukuse, potrebe i želje gledalaca, i vješto vlada svim brojnim komponentama dramatuško-pozorišne tehnike. Gotovo svi njegovi kazališni komadi imaju zanimljiv siže, interesantnu intrigu, koja se napeto razvija, živ, naravan dijalog, sočan, »razgovoran«, a ne knjiški jezik; njegovi su junaci živi ljudi, iako često dosta čudnovati, ali svakako su to zanimljivi scenski likovi ili, barem vješto pisane uloge. I zato njegovi kazališni komadi uvijek imadu veliki uspjeh kod gledalaca, glumaca i kritike, točnije: kod onih kazališnih kritičara, koji znadu posebnu prirodu kazališta i pozornicu ne zamjenjuju književnošću. Kao dramatičar Tolstoj je debutirao 1912. god. komadom »Kasatka«, koja se i do danas zadržala na repertoaru ruskih — i sovjetskih i emigrantskih — pozornica. Ova je komedija, kao i uopće većina Tolstojevih komada, bez posebne psihološke dubine, ali interesantan i vješto izgrađen pravi kazališni komad. Od ostalih njegovih brojnih komada spomenimo komediju iz galantnog doba carice Katarine Velike »Ljubav-zlatna knjiga« (Ljubov-knjiga zolotaja). To je elegantna bezdjelica, puna bezbrižnog smijeha, elegantne izmišljotine, pikantne dosjetke. U svojoj zagasitoj romantičnosti ona uskrsava pravu, od mnogih već sada zaboravljenu polurealnu suštinu kazališta. Ona je slična poznatim komadima Jurija Bjeljajeva. Unatoč svoga ruskog i historičkog sižeja ona je ipak vannacionalna i pristupačna je svakomu strancu, koji ne pozna »tajanstveni« ruski život, ali voli kazalište, jer to je baš pravi »teater«. Interesantno je, da je baš ovaj komad, prije no je ugledao svijetlo ruske rampe bio izveden na francuskoj, i to 1922. god. u Parizu, u poznatom kazalištu »Vieux Colombier«, s ogromnim uspjehom. Kada se Tolstoj povratio u SSSR, on se odmah zainteresirao za teme revolucije i sovjetskog života. Prije svega on je svoju pažnju posvetio skandaloznoj ličnosti Rasputina, i tu je temu obradio ne kao historički problem, već kao senzacionalan siže uličnog karaktera s jasnim pogledom na nezdrave ukuse revolucijom raspojasanih širokih masa. Dok u komadu »Gorak cvijet« (Gorjkij cvjet) Rasputina on pokazuje pod imenom »starca Akile«, u komadu »Caričina urota« (Zagovor caricy), koji je napisao u suradnji s P. Ščegolevim, poznatim historičarom književnosti i društvenih pokreta, Rasputin je prikazan već pod svojim pravim imenom. Ovaj slabi i često bljutavi komad gotovo i nema umjetničkih i scenskih vrlina, ali njegova je interesantnost (baš — interesantnost, a ne — vrijednost) u senzacionalnom (za ona vremena, krugove i raspoloženja) sižeju. — Baš samo zbog tih razloga »Caričina urota« je bila izvedena i na nekojim stranim pozornicama, koje su u interesu blagajne kadre

katkada zaboraviti na umjetničke i moralne potrebe kazališta. Iz isto takvih razloga Tolstoj je napisao i komad »Azef« iz života zloglasnog revolucionarca-provokatera. U ona vremena Tolstoj je napisao i komad »Atilla«, koji je odmah primio na izvedbu Moskovski Hudožestveni Teatar. Ali sam ga je pisac neočekivano uzeo natrag, jer je tobože bio s njime nezadovoljan. Nismo dosta upućeni u prave razloge toga čudnovatog Tolstojevog čina, ali kako ga lično dobro poznajemo, možemo sa sigurnošću zaključiti, da ti razlozi nikako nisu bili umjetničke prirode, već društveno-političke. Tolstoj je 1936. god. najavio skori izlazak novog komada »Lenjin«, koji se ipak ni do danas nije pojavio. Ali zato je ovih dana izašao novi njegov komad »Pohod četrnaest država«, koji bez sumnje predstavlja preradbu komada »Lenjin« prema momentanim prilikama. Tolstoj se valjda bojao cijeli komad posvetiti Lenjinu, jer je njegov kult u SSSR sada doveden na skrajni minimum i ima karakter samo službene kurtoazije, a svi slavospjevi upućuju se jedino Staljinu. »Pohod« baš »stopostotno« odgovara ovim zahtjevima. Sadržaj je »Pohoda« uzet iz doba 1919. god., kada su se vodile najogorčenije borbe s »bjelogardijcima« i stranim interventima. Sva zasluga za uspjeh te borbe pripisuje se samo Staljinu, a Lenjin je pokazan tek na drugom mjestu, i to samo usput. Prema Staljinovoj želji praizvedba ovog komada u skoro će vrijeme biti u Tiflisu pod neposrednim vodstvom Tolstoja, koji je već otputovao na Kavkaz. A po vladinoj naredbi (Večernjaja Moskva, 23. VII. o. g.) početkom sezone on mora biti izveden u svim moskovskim kazalištima.

Kako se vidi, u posljednjim svojim dramskim komadima Tolstoj se usrdno trudi, da dokaže svoju odanost revoluciji i naročito njezinu sadašnjem vođi Staljinu. Ali umjetnički talenat Tolstoja ipak je odviše snažan i punokrvan, da bi mogao biti bez ostatka strpan u nametnut mu kalup, i on se često i mimo piščeve volje pokazuje, i tada se politička tendencija odmah kao jutarnja magla od sunca raspline, i pred nama istupaju živi komadi pravog života, zadahnutog i preobraženog umjetnošću. Naravno da ta umjetnička samostalnost i nezavisnost Tolstoja, iako se ona dosta rijetko pokazuje, ipak ne može biti po volji boljševicima. Kritičar R. Pikkel, predbacuje mu niz optužaba. Prema njegovu mnijenju Tolstoj na svoju dramsku djelatnost gleda samo kao na šalu, dok — »Smijeh satire mora ubijati naše klasne neprijatelje, smijeh vaudevillea — učvršćivati, puniti aktivnošću, energijom, punom životne radosti, proleterski auditorij« (Problemi sovjetske komedije. — Zbornik »Dramaturgija«, Moskva, 1933; str. 232). Tolstoj je odmah ocijenio značenje ove i nekojih još drugih, ovoj sličnih optužaba, te se požurio poduzeti sigurnosne mjere. Na prvom kongresu sovjetskih pisaca on je održao predavanje, koje je izašlo i u posebnoj brošuri, »O dramaturgiji« (Moskva, 1934). U tom predavanju Tolstoj naglašava, da je jedina zadaća sovjetske dramaturgije pronaći, razumjeti i pokazati novog čovjeka, stvorenog revolucijom, i da je jedini ispravan i siguran put k postignuću toga cilja »socijalistički realizam« (str. 12). I cijelo je predavanje puno tvrdnja, obilno garniranih sovjetskom frazeologijom. Ali dobro je poznato, da je Tolstoj pisac-umjetnik, a ne mislilac i teoretičar. I zato nekoji Tolstojevi komadi (naravno, osim posljednjih, »ideološki« besprijekornih), iako izazivaju žučne prigovore poslušne sovjetske kritike, ipak na pozornici uvijek imadu veliki i potpuno opravdani uspjeh. Iz posljednje periode njegova rada moramo s iskrenim priznanjem spomenuti komedije »Gorak cvijet« i »Tvornicu mladosti« (Fabrika molodosti), koje daju žive, izrazite slike pravog sovjetskog života s minimalnom dozom političke tendencije. Na Tolstoja kao dramatičara znatno je utjecao Maksim Gorkij, od kojega je prije svega uzeo nekoliko tipično Gorkijevih tipova, tek samo nešto promijenivši uglavnome vanjske crte. Naročito se to opaža na komedijama »Gorak cvijet« i »Čudesa u rešetu« (Čudesa v rješetje).

Dakle: revolucija je pozitivno utjecala na Tolstojevo stvaranje, pospješivši njegovo razvijanje. Ali boljševizam sa svojim željama da sve privuče u službu sebi, čvrsto je povezao njegovo stvaranje, prisilivši ga da se uglavnome drži određenih putova. Tolstoj se sada nalazi u rascvatu svojih stvaralačkih snaga, ni izdaleka još ne iskoristivši sve svoje ogromne mogućnosti. I samo potpuna stvaralačka sloboda bez ičijeg vodstva i uputa pružila bi mu prilike, da pokaže svoj ogroman umjetnički dar u svoj moći i svom sjaju.

Nikolaj Fedorov

BROJČANI RAZVOJ HRVATA KROZ DEVET DESETLJEĆA

(Nastavak)

Razmotrimo ukratko razvoj pučanstva Banske Hrvatske u pedeset godina, od 1880. do 1931., u koje vrijeme postoje redoviti popisi pučanstva.

Tabela br. 1. Pučanstvo banske Hrvatske u god. 1880. i 1931.

Županija	Hrvati		Srbi		Nijemci		Madžari		Pučanstvo	
	1880.	1931.	1880.	1931.	1880.	1931.	1880.	1931.	1880.	1931.
bjelovarsko-križevačka	172,100	289,500	36,900	41,800	1,600	3,600	2,600	10,100	219,600	362,800
ličko-krbavska	86,100	90,800	87,700	96,400	100	100	—	100	174,200	187,900
modruško-riječka	136,800	152,200	64,500	79,300	200	800	100	100	203,200	238,000
požeška	103,000	169,200	46,200	74,200	7,300	9,400	4,900	8,300	166,400	288,100
srijemska	86,100	115,000	139,000	209,700	41,300	67,600	14,300	20,800	296,800	447,300
varaždinska	222,000	313,000	1,900	2,800	1,600	600	800	300	229,100	319,400
virovitička	96,400	179,700	36,500	65,500	26,500	39,500	17,400	24,000	183,300	324,100
zagrebačka	296,400	418.400	84,200	125,400	1,800	1,400	600	800	390,700	556,000
Zagreb grad	20,000	142,100	900	11,600	2,700	6,300	600	2,200	29,200	185,600
Ukupno	1,214,400	1,869,900	497,800	706,700	83,100	129,200	41,300	66,700	1,892,500	2,909,200
Međumurje, Krk Kastav, Rab	—	135,100	—	300	—	400	—	800	—	139,000
Ukupno	1,214,400	2,005,000	497,800	707,000	83,100	129,600	41,300	67,500	1,892,500	3,048,200

Tabela br. 2.

Porast pučanstva banske Hrvatske u apsolutnim brojevima i postocima od 1880. do 1931.

Županija	Hrvati		Srbi		Nijemci		Madžari		Pučanstvo	
	apsolutni porast	porast u ‰	apsolutni porast	porast u ‰	apsolutni porast	porast u ‰	apsolutni porast	porast u ‰	apsolutni porast	porast u ‰
bjelovarsko-križevačka	117,400	68,3	4,900	13,2	2,000	125,0	7,500	288,4	143,200	65,3
ličko-krbavska	4,700	5,5	8,700	10,2	—	—	100	110,0	13,700	7,8
modruško-riječka	15,400	11,3	14,800	22,8	600	300,0	—	—	34,800	17,1
požeška	68,900	68,8	28,000	60,6	2,100	28,7	3,400	69,4	121,700	73,1
srijemska	28,900	33,5	70,700	50,8	26,300	63,9	6,500	45,4	150,500	50,7
varaždinska	92,800	42,2	— 900	47,3	— 1,000	— 166,6	— 500	— 166,5	90,300	39,5
virovitička	83,300	86,4	29,000	79,4	13,000	49,1	6,600	37,9	140,800	74,8
zagrebačka	122,000	41,2	41,200	48,8	— 400	— 22,0	200	33,3	165,200	42,3
Zagreb grad	122,100	610,0	10,700	1200,0	3,600	133,3	1,600	266,6	156,400	535,6
Ukupno	655,500	54,0	208,900	41,8	46,100	55,7	25,400	61,0	1,016,700	53,8
Međumurje, Krk, Kastav, Rab	135,100	—	300	—	400	—	800	—	139,000	—
Ukupno	790,600	65,1	209,200	41,8	46,500	55,9	26,200	63,0	1,155,700	61,1

Tabela br. 3.

Omjer glavnih narodnosti banske Hrvatske g. 1880. i 1931. u postocima.

Županija	Hrvati		Srbi		Nijemci		Madžari	
	1880.	1931.	1880.	1931.	1880.	1931.	1880.	1931.
bjelovarsko-križevačka	78,5	79,8	16,7	11,5 (—)	0,7	1,0	1,2	2,8
ličko-krbavska	49,5	48,4 (—)	50,3	51,3	0,1	0,03 (—)	0,0	0,04 (—)
modruško-riječka	67,3	63,9 (—)	31,8	35,3	0,1	0,3	0,1	0,1
požeška	60,3	58,8 (—)	27,8	25,8 (—)	4,4	3,2 (—)	2,9	2,8 (—)
srijemska	29,0	25,7 (—)	46,7	46,9	13,8	15,1	4,8	4,7 (—)
varaždinska	96,1	98,1	0,8	0,8	0,8	0,2 (—)	0,2	0,1 (—)
virovitička	52,5	55,5	19,4	20,2	15,3	12,2 (—)	9,5	7,4 (—)
zagrebačka	75,8	75,5 (—)	21,6	22,5	0,5	0,2 (—)	0,3	0,1 (—)
Zagreb grad	68,8	76,6	3,8	6,2	9,4	3,0 (—)	4,6	2,0 (—)
Ukupno	64,2	64,4	26,3	24,3 (—)	4,4	4,7	2,2	2,3
Međumurje, Krk, Kastav, Rab	—	97,2	—	0,2	—	0,3	—	0,6
Ukupno	64,2	65,8	26,3	23,2 (—)	4,4	4,5	2,2	2,3

U zadnjih pedeset godina porasla je dakle Banska Hrvatska u starim granicama za 1,016,700 duša, tj. za 53,8 posto. Usprkos svjetskoga rata prosječni porast bijaše dakle iznad 10 pro mile na godinu. Najbrže je rasla virovitička županija, gdje je pučanstvo poraslo za pune tri četvrtine, zatim požeška, bjelovarsko-križevačka i srijemska županija s porastom od 50—73 posto, pa onda zagrebačka, varaždinska, modruško-riječka, i konačno ličko-krbavska, ova zadnja s porastom od 7,8 na pedeset godina, dakle oko 1,5 pro mile na godinu.

Porast Hrvata od 1880.—1931. u Banskoj Hrvatskoj iznosio je 655,500 duša, te je stajao neznatno nad prosjekom porasta pučanstva. Poradi toga udio hrvatskog pučanstva porastao je u to pola stoljeća s 64,2 na 64,4 — ostao je dakle gotovo nepromijenjen. S Međumurjem i Kvarnerskim otocima tvore Hrvati međutim — kako spomenusmo — 65,8 postotaka pučanstva Banovine, t. j. gotovo dvije trećine. Relativno, hrvatsko je pučanstvo napredovalo samo u bjelovarsko-križevačkoj, varaždinskoj i virovitičkoj županiji te u gradu Zagrebu, dok je relativno nazadovalo u srijemskoj, modruško-riječkoj, požeškoj, ličko-krbavskoj te neznatno u zagrebačkoj županiji. S toga gledišta prošlih pola stoljeća bijaše za afirmaciju hrvatstva u Banskoj Hrvatskoj negativno, jer je na najvećem dijelu toga teritorija nehrvatski elemenat napredovao na štetu hrvatskoga elementa. U krajevima, gdje Hrvati ne čine posve kompaktnu masu, napreduje većinom strani elemenat, dok se suvišak hrvatskoga žiteljstva usredotočuje najvećim dijelom u Zagrebu. Bila bi zadaća smišljene nacionalne politike, da se prekine s tim razvojem i da se suvišak pučanstva uputi upravo u one krajeve, gdje je hrvatski elemenat miješan s drugim narodnostima, na račun kojih već preko podrug vijeka gubi poziciju za pozicijom.

Srpsko pučanstvo Banske Hrvatske napredovalo je u to vrijeme za 208,900 duša ili za 41,8 postotka, te je time znatno zaostalo za prosječnim porastom pučanstva. Poradi toga spao je postotak srpskoga življa s 26,3 na 24,3. Taj nazadak ograničen je međutim samo na dvije županije: bjelovarsko-križevačku i požešku. U varaždinskoj ostao je postotak Srba neizmijenjen, dok su u pet ostalih županija Srbi u zadnjih pola stoljeća procentualno napredovali, i to najviše u modruško-riječkoj, zatim ličko-krbavskoj, virovitičkoj, zagrebačkoj i srijemskoj, osim toga (i relativno najjače) u gradu Zagrebu. Srbi

su dakle napredovali na većoj površini Banske Hrvatske nego Hrvati.

Nijemci porastoše u pola vijeka za 46,500 duša ili za 55,5 posto, dakle napredovaše neznatno brže od Hrvata. Udio na cjelokupnom pučanstvu povisio im se za 0,3 procenta, porastavši s 4,4 na 4,7. Njemački živalj nazadovao je relativno u 5 županija (ličkoj, požeškoj, varaždinskoj, virovitičkoj, zagrebačkoj) i u gradu Zagrebu, dok je relativno napredovao u srijemskoj, bjelovarsko-križevačkoj i modruško-riječkoj.

Najbrže napredovaše od 1880.—1931. Madžari, koji porastoše (usprkos jakog pada nakon 1918.!) za 25,400 duša ili za 61,5 postotka, te stoje time sa 7,7 procenta nad prosječnim porastom pučanstva banske Hrvatske u spomenutom razdoblju. Postotak im se povisio s 2,2 na 2,3. Taj napredak imade se pripisati porastu madžarskoga pučanstva u bjelovarsko-križevačkoj županiji te neznatnom porastu u ličko-krbavskoj i modruško-riječkoj županiji. U svim ostalim županijama, dakle na najvećem dijelu područja Banske Hrvatske madžarski je živalj u zadnje pola vijeka nazadovao.

U tri zone Banske Hrvatske razvoj pučanstva između 1880. i 1931. bio je ovakav:

Tabela br. 4.

Pučanstvo banske Hrvatske u god. 1880. i 1931. u pojedinim područjima.

Područje	Hrvati		Srbi		Nijemci		Madžari		Pučanstvo	
	1880.	1931.	1880.	1931.	1880.	1931.	1880.	1931.	1880.	1931.
3 kajkavske županije	708,700	1,163,000	123,900	181,600	7,700	11,800	4,600	13,400	868,600	1,423,800
2 kraske županije	222,900	243,000	152,200	175,700	300	900	100	200	377,400	425,900
uža Hrvatska	931,600	1,406,000	276,100	357,300	8,000	12,700	4,700	13,600	1,246,000	1,849,700
Slavonija	282,800	463,900	221,700	349,400	75,100	116,500	36,600	53,100	646,500	1,059,500
Ukupno	1,214,400	1,869,900	497,800	706,700	83,100	129,200	41,300	66,700	1,892,500	2,909,200
Međumurje, Krk, Rab, Kastav	—	135,100	—	300	—	400	—	800	—	139,000
Ukupno	1,214,400	2,005,000	497,800	707,000	83,100	129,600	41,300	67,500	1,892,500	3,048,200

Tabela br. 5.

Porast pučanstva banske Hrvatske od g. 1880. do 1931. u pojedinim područjima.

Područje	Hrvati		Srbi		Nijemci		Madžari		Pučanstvo	
	apsolutni porast	porast u ‰	apsolutni porast	porast u ‰	apsolutni porast	porast u ‰	apsolutni porast	porast u %	apsolutni porast	porast u ‰
3 kajkavske županije	454,300	64,2	57,700	46,5	4,100	53,2	8,800	191,3	555,200	63,9
2 kraske županije	20,100	8,1	23,500	15,4	600	200,0	100	100,0	48,500	12,8
Uža Hrvatska	474,400	50,9	81,200	29,4	4,700	58,7	8,900	189,9	603,700	48,4
Slavonija	181,100	63,9	127,700	58,0	41,400	55,1	16,500	45,1	413,000	63,9
Ukupno	655,500	54,0	208,900	41,8	46,100	55,5	25,400	61,5	1,016,700	53,8
Međumurje, Kastav, Krk, Rab	135,100	—	300	—	400	—	800	—	139,000	—
Ukupno	790,600	65,1	209,200	41,8	46,500	55,9	26,200	63,0	1,155,700	61,1

Tabela br. 6.

Omjer glavnih narodnosti banske Hrvatske g. 1880. i 1931. u pojedinim područjima u postocima.

Područje	Hrvati		Srbi		Nijemci		Madžari	
	1880.	1931.	1880.	1931.	1880.	1931.	1880.	1931.
3 kajkavske županije	81,6	81,7	14,2	12,7	0,8	0,8	0,5	0,9
2 kraske županije	59,1	57,1	40'3	41,2	0,08	0,04	0,05	0,1
Uža Hrvatska	74,8	76,0	22,1	19,3	0,6	0,6	0,4	0,7
Slavonija	43,8	43,8	34,3	32,9	11,6	11,5	5,6	4,1
Ukupno	62,2	64,4	26,3	24,2	4,4	4,7	2,2	2,3
Međumurje, Krk, Kastav, Rab	—	97,2	—	0,2	—	0,3	—	0,6
Ukupno	64,2	65,8	26,3	23,2	4,4	4,5	2,2	2,3

U kajkavskoj zoni i u Slavoniji porast pučanstva bijaše potpuno jednak: 63,9 posto. U kraskoj zoni zaostao je naprotiv pet puta, te iznosi tek 12,8 posto.

Hrvati procentualno napredovaše od g. 1880.—1931. u kajkavskoj zoni, nazadovaše u kraskoj, dok je u Slavoniji postotak Hrvata kroz pedeset godina ostao jednak. Srbi napredovaše u Kraskoj, a nazadovaše u slavonskoj i kajkavskoj zoni. Nijemci na području uže Hrvatske zadržaše neizmijenjene pozicije, na području Slavonije neznatno nazadovaše, Madžari napredovaše u užoj Hrvatskoj, a nazadovaše u Slavoniji.

Kako različito se hrvatski živalj razvijao u te tri glavne zone banske Hrvatske, pokazuje ova tabela:

Od 100 Hrvata Banske Hrvatske živjelo je:			Od 100 Hrvata Banske Hrvatske priraslo je: od 1880. do 1931.
na području	1880.	1931.	
triju kajkavskih županija	58,4	62,2	69,2
dviju kraskih županija	18,3	12,9	3,1
Uže Hrvatske	76,7	75,1	72,3
Slavonije	23,3	24,9	27,7

Nerazmjer toga omjera biva očiglednim, kad se uvaži, da tri kajkavske županije sa 14,789 km čine tek za 34,3 postotka teritorija Banske Hrvatske, dok dvije kraske županije s 11,090 km čine 26,6, a Slavonija s 16,662 km tvori 39,1 postotak područja Banske Hrvatske. *Na području kajkavskih županija, koje tvore tek nešto više od trećine teritorija banske Hrvatske, živi dakle gotovo dvije trećine Hrvata Banovine. Na području kraskome, koje tvori više od četvrtine teritorija Banovine živi tek jedna osmina svih banovinskih Hrvata, dok na području Slavonije, koje čini četiri desetine cjelokupnog područja Banske Hrvatske, živi tek četvrtina svih banovinskih Hrvata.* U usporedbi prema položaju od prije pedeset godina, *to nezdravo stanje znatno se pogoršalo i još se neprestano pogoršava,* kao što pokazuje činjenica, da je *u zadnjem desetljeću na tri kajkavske županije palo 70,5 porasta banovinskih Hrvata na dvije kraske tek 2,2, a na Slavoniju 27,3.* Premda prepunjena kajkavska jezgra odbacuje dio svog pretička u praznije krajeve, to ipak Zagreb privlači hrvatske elemente iz najrazličitijih dijelova zemlje u tolikoj mjeri da se nastavlja u svakom pogledu štetan proces prostornog smanjivanja i istovremenog prepunjavanja zapadno-hrvatske etničke jezgre.

Usporedba između naravnoga i stvarnoga porasta pučanstva — Iseljivanje

Poznata je činjenica, da spor porast pučanstva u kraskim krajevima nije posljedica slabe plodnosti pučanstva, već velikoga iseljivanja iz tih krajeva u druge dijelove domovine i svijeta. Za tri desetljeća između 1880.—1910. posjedujemo točne podatke o naravnome porastu pučanstva Banske Hrvatske, o pretičku rođenih nad umrlima.

Tabela br. 7.

Usporedba stvarnog i naravnog porasta pučanstva u banskoj Hrvatskoj od 1880.—1910. god.

Županija	1880.—1890.			1890.—1900.			1900.—1910.		
	Stvarni porast u ‰	Naravni porast u ‰	Naravni porast u apsolutnim brojevima	Stvarni porast u ‰	Naravni porast u %	Stvarni porast viši (+) ili niži (—) od naravnoga	Stvarni porast u ‰	Naravni porast u ‰	Stvarni porast viši (+) ili niži (—) od naravnoga
bjelovarsko-križevačka	21,26	13,01	28,551	12,9	10,2	+ 7,211	9,6	12,3	— 8,315
ličko-krbavska	9,61	19,00	32,104	9,1	15,7	— 12,621	— 2,2	+14,1	— 34,176
modruško-riječka	8,51	16,29	33,089	3,4	11,6	— 18,121	1,4	13,7	— 28,173
požeška	21,81	12,64	21,045	12,7	8,0	+ 9,622	15,7	14,9	+ 1,767
srijemska	16,89	12,16	36,115	8,6	8,0	+ 2,099	8,3	10,8	— 9,192
grad Zemun				14,8	2,0	+ 1,676	13,6	2,4	+ 1,685
varaždinska	12,66	15,90	36,430	8,4	14,2	— 14,402	10,1	17,8	— 20,487
grad Varaždin				7,6	2,2	+ 642	3,6	1,1	+ 321
virovitička	18,11	10,56	19,346	10,7	10,0	+ 1,291	10,5	14,9	— 9,735
grad Osijek				16,0	— 3,0	+ 4,101	25,9	— 2,7	+ 7.133
zagrebačka	14,11	16,03	67,322	7,2	10,3	— 13,846	7.2	14,6	— 35,239
Zagreb-grad	32,20			47,0	5,5	+ 17,241	29,6	4,7	+ 15,200
Ukupno	15,53	14,48	274,002	9,7	10,4	— 15,107	8,9	13,4	—119,211

U desetljeću od 1880.—1890. te u onome od 1890.—1900. ličko-krbavska županija imade dakle najviši naravni porast, u desetljeću od 1900.—1910. nalazi se na četvrtom mjestu s uvijek još veoma visokim porastom od 14,1 posto na desetljeće. Modruško-riječka županija u prva dva desetljeća na drugome je mjestu, odmah iza ličke, a u zadnjem brojenom desetljeću na petome, zaostajući međutim tek neznatno iza prve četiri županije. Od 1890.—1900. iz ličko-krbavske županije iselilo se oko 47,000 duša, iz modruško-riječke oko 46,000. — *Dvije kraske županije izbaciše dakle u zadnja dva desetljeća prije svjetskoga rata iz svoga područja gotovo 100,000 ljudi.* Tu nalazimo jasno razjašnjenje sporog porasta pučanstva tih dviju županija. Na žalost nemamo podataka za kasnije razdoblje, no nema sumnje, da je i nadalje omjer između naravnog i stvarnog porasta u kraskome području ostao sličan, te je prema tome stanka u porastu pučanstva u tome kraju samo posljedica seljenja.

Od triju kajkavskih županija zagrebačka i varaždinska u razdoblju od 1880.—1910. pokazuju stalno znatni višak naravnog porasta nad stvarnim porastom. U *varaždinskoj županiji,* koja je u desetljeću od 1900.—1910. na prvome mjestu u naravnome porastu pučanstva, *višak naravnog porasta nad stvarnim iznosio je u dvadeset godina od 1890. do 1910. god. 35,000 duša, u zagrebačkoj županiji taj je višak u istome razdoblju brojio 49,000 duša* (dok je cjelokupni priliv u Zagreb bio tek 32,000). Bjelovarska županija od 1880.—1900. imala je viši stvarni porast od naravnoga, no u zadnjem predratnom desetljeću i tamo je nastupilo iseljavanje. *Tri slavonske županije pokazuju u vrijeme od 1880.—1900. znatni višak stvarnog prirasta nad naravnim.* To je područje useljavanja. No *u zadnjem desetljeću prije svjetskoga rata i tu je nastupila promjena,* tako da je iz srijemske županije (uključivši Zemun) iselilo okruglo 7,000 duša, iz virovitičke okruglo 2,500, dok je jedino požeška županija za-

bilježila i u tom desetljeću višak stvarnoga nad naravnim prirastom. Zanimljiv je znatan porast naravnoga pučanstva u slavonskim županijama u desetljeću 1900.—1910. godine prema onome iz prijašnjih desetljeća. Uzrok mu je tražiti u većoj plodnosti doseljenika prema starosjediocima.

Omjer stvarnog i naravnog porasta pučanstva upućuje nas na migraciona kretanja. Dok je stvarni porast viši od naravnoga, zemlja se puni useljenicima, kad nastupa obratni omjer, iseljavanje nadvisuje useljavanje.

Iz gornje tabele se razabire, da je *perioda iseljivanja u inozemstvo započela u Banskoj Hrvatskoj oko 1890. godine*. Već prije toga, naravno, bijaše iseljivanja, ali to je bilo niže od useljivanja iz inozemstva (Madžarske i Austrije) u Hrvatsku. U razdoblju od 1890. do 1900. useljivanje postaje sporije, a iseljivanje brže. Radi toga stvarni porast pučanstva postaje nižim od naravnog, računskog porasta, što se osobito izrazilo u desetljeću od 1900.—1910. g. Od 1890.—1910. stvarni porast pučanstva Banske Hrvatske zaostao je za naravnim porastom ukupno za 135,000 duša; ta armija iselila se izvan Hrvatske, ponajviše u prekomorje. No broj iseljenika veći je negoli višak naravnog porasta nad stvarnim porastom. Niža tabela pokazuje broj hrvatskih zavičajnika, koji su između 1890. i 1910. kod domaćeg popisa pučanstva označeni kao odsutni u inozemstvu.

Tabela br. 8.

Zavičajnici banske Hrvatske u inozemstvu

Županija	1890.	1900.	1910.	Postotak god.1900.	Postotak god.1910.
bjelovarsko-križevačka	399	1,235	12,722	0,4	3,8
ličko-krbavska	3,929	4,769	30,140	2,3	14,7
modruško-riječka	12,060	16,699	37,942	7,8	16,4
požeška	626	744	7,414	0,8	2,8
srijemska	887	1,175	7,278	0,3	1,8
grad Zemun	210	60	271	0,4	1,6
varaždinska	715	363	8,902	0,1	3,0
grad Varaždin	81	28	146	0,2	1,1
virovitička	228	353	5,674	0,2	2,4
grad Osijek	86	75	216	0,3	0,7
zagrebačka	5,512	10,988	39,138	2,3	7,6
grad Zagreb	180	161	390	0,3	0,5
Ukupno	24,913	36,650	150,233	1,5	5,7

No i taj prikaz ne daje nam još točne slike o broju iseljenika iz Banske Hrvatske u predratno vrijeme, što je istaknuto i u službenoj statistici. Mnogi od iseljenika nijesu ostavili nikoga u domovini, tko bi kod popisa pučanstva označio njihovu odsutnost.

Točniju sliku o broju iseljenika dobivamo, ako zbrojimo naravni porast pučanstva i k tome dodamo strane doseljenike u Hrvatsku, te taj rezultat usporedimo sa stvarnim porastom pučanstva. Diferencija, koja nastaje, pokazuje približno točno broj iseljenika.

Naravni porast pučanstva iznosio je u Banskoj Hrvatskoj:

od god. 1880.—1890. 274,002 duše
od god. 1890.—1900. 229,484 duše
od god. 1900.—1910. 324,861 duše

od god. 1880.—1910. 828,347 duša

Broj u Hrvatskoj nastanjenih osoba rodom izvan Hrvatske, iznosio je 1880. god. 133,225 duša, od toga bijahu 82,260 iz Madžarske, 48,237 iz Austrije (s Češkom, Slovenijom i t. d.), a 2,728 iz ostale Evrope. ***Godine 1910. broj osoba, rođenih izvan banske Hrvat-***

ske, iznosio je u Hrvatskoj 204,481 (133,225 rodom iz Madžarske, 53,934 iz Austrije, a 14,937 iz ostalih zemalja), porastao je dakle za 71,256 novih doseljenika. Da nije bilo iseljivanja iz Hrvatske, stvarni porast pučanstva morao bi biti jednak zbroju naravnoga porasta pučanstva i novih doseljenika i iznositi 899,603 duše. Uistinu stvarni porast pučanstva Banske Hrvatske od 1880.—1910. iznosio je 713,938 duša, što znači, da je razlika: *185,665 ljudi iselilo kroz to vrijeme izvan Hrvatske.* Pribrojimo li emigraciju od prije godine 1880., tada taj broj svakako premašuje 200,000 duša.

Kod zadnjeg predratnog brojenja pučanstva bilo je dakle u Hrvatskoj od prilike jednako toliko stranaca, rođenih izvan Hrvatske koliko je stanovnika banske Hrvatske bilo prinuždeno, da traži zarade izvan domovine. Tragična metateza.

Valja spomenuti, da je oko devet desetina iseljenika iz Banske Hrvatske hrvatske narodnosti. Da nije bilo procesa tuđe imigracije u Hrvatsku i hrvatskoga iseljivanja, Hrvatska bi god. 1910. brojila kraj okruglo 2,600,000 duša oko 1,950,000 Hrvata — ili 75 postotaka — umjesto 62,5 postotka.

Ne raspolažemo točnim podacima o useljivanju i iseljivanju iz Hrvatske nakon godine 1910. Do svjetskoga rata te u razdoblju nakon rata do 1931. broj iseljenika iz Hrvatske svakako je iznosio daljnjih 100,000 duša, a vjerojatno i više, najvećim dijelom Hrvata. *Banska Hrvatska bi dakle koncem 1931. g. brojila oko 3,150,000—3,200,000 duša s okruglo 2,300,000 do 2,350,000 Hrvata — tri četvrtine pučanstva — da nije u zadnjih pedeset godina struja iseljenika i useljenika izmijenila naravni populacioni razvoj, osujetivši, da se prema prirodnoj plodnosti hrvatskoga pučanstva njegov procenat povisi s dvije trećine na tri četvrtine cjelokupnog pučanstva.*

Pri zaključku osvrnuti nam se na omjer pučanstva Banske Hrvatske u god. 1840. i godini 1931.

Tabela br. 9.

Pučanstvo banske Hrvatske 1840. i 1931. godine.

Banska Hrvatska	1840.		1931.*		1931.**		Porast od 1840.—1931.*		Porast od 1840.—1931.**	
	apsolutni porast	°/oo	apsolutni porast	°/oo	apsolutni porast	°/oo	Apsolutni porast	°/oo	Apsolutni porast	°/oo
Hrvati	1,075,600	67,1	1,869,900	64,4	2,005,000	65,8	794,300	73,9	929,400	86,4
Srbi	504,200	31,5	706,700	24,3	707,000	23,2	202,500	40,1	202,800	40,1
Nijemci	13,200	0,8	129,200	4,7	129,600	4,5	116,000	878,7	116,400	881,8
Madžari	5,400	0,3	66,700	2,3	67,500	2,3	61,300	1135,2	62,100	1150,0
Pučanstvo	1,605,700	—	2,909,200	—	3,048,200	—	1,303,500	81,2	1,442,500	89,7

* Hrvatska u granicama od 1918.

** Hrvatska s Međumurjem, Krkom, Kastavom i Rabom.

Kroz devedeset godina pučanstvo Banske Hrvatske umnožalo se dakle za osam desetina, s teritorijalnim povećanjem za devet desetina. To vrijeme donijelo je sa sobom stvaranje njemačke i madžarske etničke grupe na hrvatskome narodnom području te uporedo s time i s velikom hrvatskom emigracijom uzrokovalo je procentualni nazadak hrvatskoga življa za 2,7 postotka (1,3), te srpskog življa za 7,2 postotaka (8,3).

(Svršit će se)

Junius

F E U I L L E T O N

FELJTON O POČETKU JESENI

Ogromno, teško kolo sunca stalo se sve više udaljivati od ljudi i stvari, ceste se odmaraju od ljetnog žara, a satovi u sobama dobili su puniji i glasniji zvuk. Došla je jesen i jutrom se maglice provlače kroz voćnjake, sveci na raskršćima smiješe se još nujnije, a zbirke pjesama u našim ormarima uzdišu umorno i tužno. Jer suviše je života pohranjeno među koricama tih knjiga i sada u jesen htio bi taj život opet ući u ljude, šume i kuće otkuda je i došao u stihove i rime. Jer jesen je doba skitnica i slobodnih ljudi i nju nitko ne može zabraniti ni ustaviti, poput zlatnog slapa ruši se ona na kraj i sve su visine i nizine pune njena sjaja. Jesen je mudra i spokojna poput starog astronoma, lijepa poput žene kad na sebe oblači novu haljinu i tiha poput tišine nakon pročitane pjesme u punoj dvorani.

Jesen je doba kada više nego ikada osjećamo punoću života, jer svaki od nas je stablo koje lista, cvate i nosi plodove, pa makar su ti plodovi često isušeni od prejakog sunca, a često opet nagnjili od preobilne vlage i samoće, ipak svi mi rado živimo iako je život samo predsoblje smrti.

Lijepo je uspinjati se u jesen na kor kakove stare seoske crkve, kada drvene stepenice pod nama škripe i uzdišu, a kroz prozorčić baca jesensko sunce svoje stare na po uvele vijence. A u crkvi je tišina prekidana tek veselim povicima djece koja se igraju na tratini i gukanjem golubova. O golubovi i djetinjstvo! Pred modru kočiju našeg djetinjstva bili su upregnuti bijeli, bijeli golubovi i oni su je vukli kroz parkove u kojima su sanjali vodoskoci, kroz stara dvorišta gdje su na vlažnim opekama sanjale i spavale podnevne sjene.

Lijepo je u jesen na Griču kada se s platane tiho spušta list i žut kao stranica Matoševih »Umornih priča« zašušti kraj naše klupe i uzdiše:

»Teško je sjati u zlatu i venuti za druge. Teško je biti opijen suncem, a u sebi nositi klicu smrti. Teško je živjeti među ljudima, kojima poklanjaš pjesmu, a oni ti za uzvrat dadnu prozu svakidašnjice.«

Lijepo je u jesen na Griču, kada pod tobom u suncu leži ispružen grad, a u nizini ljeska se Sava i nestaje u modroj daljini. Ti sjediš i sanjaš i zajedno s tobom sanjaju platane, stare kuće na Griču i vrtovi koji se pretvoriše u hambare u kojima je pohranjeno zlatno jesensko lišće. Lišće spava na stazama, sjenice su njime zatrpane, pred ulazom u kuće leži lišće, a poneki list prokrade se kroz poluotvorena vrata u sobu i odmara se na starom klaviru, na kojemu možda već desetke godina nije nitko svirao, ili usne nakon teškog sunca pod kakvom starom slikom sa koje se sjetno smiješi davno već umrla žena, koja je koračala ovim sobama, uzbuđena srca primala ljubavna očitovanja svojih obožavatelja, a često možda u plaču trgala svoj namirisani rupčić i gledala kroz prozor kako gusto pada jesensko lišće.

Lijepo je u jesen sjediti kraj Maksimirskog jezera i gledati kako tiho klize čamci, a u njima sjede sretni ljubavnici i uz sanjivo udaranje vesala odmiču i bježe od surova tupa života nekamo daleko u zemlju sanja, za koju ne treba ni putnice ni voznih karata i u kojoj vlada savršeni mir i spokojstvo. A na vodi se prelijeva tamno modro jesensko nebo, kao da bezbroj modrih očiju gleda iz dubine, a mali valovi razbijaju se o obalu s tihim uzdahom kao što se razbija mladost, ljubav i nade naše.

Lijepo je, a tužno prolaziti u jesen pokraj Mirogoja kada kupole arkada tužno bliješte u podnevnom suncu kao da su na njima upaljene svijeće, a kroz ulaz u groblje vide se grobovi puni cvijeća i vijenaca. Mirno i šutljivo stoje grobovi kao zasuti streljački jarci, i slova na spomenicima nam vele koliko godina su se borili s najvećim neprijateljem: sa životom, svi ti borci koji se tamo sada odmaraju u zasluženu miru gdje zidovi arkada sliče na utvrde o koje se odbijaju valovi života, i iza kojih se ušančila smrt i vreba na ljude, koji onuda prolaze, smiju se i šale. A gdjegdje kroz ogradu proviri kakova krizantema ili grančica žalobne vrbe zapleše na vjetru uvijek pognuta i uvijek tužna, i kao da nam veli:

»Sve što je lijepo ono je i tužno istodobno, i život je najljepši kada odlazi. Uhvatite se za njegovu tešku povlaku i ustavljajte ga na bijegu kao što se zadržava dragi i vedri gost. Jer život dolazi ovamo na zemlju samo u goste. U goste smrti.

Ogromno, teško kolo sunca stalo se zamatati u maglice, nad cestama leži tišina, a u našim sobama tuku satovi sve punije i sve glasnije. Kao bezbrojni zlatni i tihi leptiri spušta se na zemlju jesen.

Jesenski dijalog

Čovjek s crnim naočalama namršteno: »Hm, opet jesen. Dosadno i glupo. Ja ću sad morati dnevno prisustvovati umiranju prirode. Zatvorit ću sve prozore i sva vrata, spustit ću zastore i čitati kakovu knjigu o proljeću. Možda nađem stari Bedecker za Italiju. Čitavu jesen putovat ću po Italiji, to jest u fantaziji ću putovati, jer vlakom putovati, to je za moderna čovjeka prepolagano, a aeroplanom se ne usuđujem. Nesigurna je to škrinja i nezgodno je što se taj izum dade tako brzo u lijes pretvoriti. Uostalom, što mislite vi o jeseni?«

Čovjek s ružičastim naočalama sanjarski: »Ah jesen! Svaki dijelak moje duše trepti i dršće i meni se čini da su sada moje oči modri prozori po staklima kojih veselo trče svijetla i sjene. Vi ne možete zamisliti kako sam žudno čekao jesen i možda samo suho, ispucano polje tako čežnjivo čeka kišu. Meni se sada u jesen čini, da sam ogrnut u plašt od zlata.«

Čovjek s crnim naočalama: »Kako možete takve gluposti govoriti, kad ja točno vidim da

ste odjeveni u dosta pohabano odijelo, a eto i treći gumb vam manjka na kaputu. Ako ne vjerujete, eto tu nasuprot u izlogu pekara je zrcalo, pa se pogledajte. A i cipele su vam izgužvane i sive kao da ste ih svukli kakvom mrtvacu koga su upravo prekapali u drugi grob. A što vi međutim mislite o smrti? Ali molim istinu govoriti!«

Čovjek s ružičastim naočalama zaneseno: »Ah smrt! — Želim tihu, blagu smrt u jesensko popodne kada pčele pospano zuje, a bijeli, lagani oblaci spuštaju se posve nisko, tako da dodiruju klijet. Bezglasno bih utonuo u smrt kao kamen na dno mora i moje lice bi bilo mirno kao bešćutna lica na sarkofazima duboko u tami i tišini.«

Čovjek s crnim naočalama: »Molim vas samo ne tako sanjarski. Život je preozbiljan, a da bi ga ovijali nekim šarenim velima. Vidite, ja uvijek sve crno gledam i dosada se nisam razočarao. Ljudi su hulje, priroda gnjije i umire, a sunce je nevjerno kao žena, i jedva što nas malo ogrije, ode k drugima pa njima poklanja svoju toplinu. A molim vas kako vi možete tako pjesnički gledati na svijet! Što ste vi uostalom?«

Čovjek s ružičastim naočalama: »Ja sam pjesnik Adam Vimpulšek i izdao sam zbirku lirskih pjesama »Jesenske himne«. »A sve ovo što sam vam govorio izvadci su iz mojih pjesama. Knjiga stoji deset dinara, a tako je dobra, da je možete i pet puta pročitati. Molim, knjiga stoji samo deset dinara.«

Čovjek s crnim naočalama, ljut radi tog naglog prepada, drekne: »Vidite da ja imam pravo kada sve crno gledam. Jedva sam izašao na ulicu i već me pljačkaju (ozlovoljeno vadi novčarku i daje pjesniku deset dinara, a ovaj njemu predaje knjigu). Idite k vragu, svi ste vi nekakvi tulumaši. Ja ću se zaista, kako sam malo prije rekao, sakriti u svoju sobu, zatvoriti dobro sve prozore i sva vrata, spustiti zastore i čitati...

Čovjek s ružičastim naočalama ga prekine: »I čitati moju zbirku pjesama. Hvala lijepa za deset dinara. Sluga. Klanjam se.«

Čovjek s crnim naočalama vikne za njim mrzovoljno: »Vrag vas odnio, vještački ste me srušili. Bog dao da vam popucaju sve žice na vašoj harfi. Tulumaši! Skitnice! Pumpari! Pa već ranim jutrom!«

Čovjek s ružičastim naočalama odmiče brzo od njega i prstima lijeve ruke pipa zadovoljno deset dinara u džepu, a prstima desne crta svečane arabeske po divnom, modrom jesenskom zraku.

Vjekoslav Majer

KNJIGA O SUPILU

Možemo se slagati ili ne slagati sa Supilovim idejama, možemo se pozitivno, negativno ili s rezervom odnositi prema njegovim nacionalno-političkim koncepcijama i planovima; ali, bez obzira na to kakvo stajalište u tome pogledu zauzeli i prihvatili, moramo priznati, da je Frano Supilo jedan od najlucidnijih hrvatskih političara i možda jedini naš diplomat većeg stila i značaja. Ličnost i djelovanje Frana Supila nijesu jednostavni, već složeni i komplicirani, a na momente i nerazumljivi, paradoksni, pa i kontradiktorni. A zar takvo nije bilo i vrijeme, u kojemu je Supilo nastupao i razvijao svoju aktivnost? Na značajnom prelomu stoljeća, u potresnoj izmjeni generacija, za velikih kataklizma i preokreta, za rušenja staroga i stvaranja novog svijeta — uzdiže se, bori, isprepleće, klone, lomi i pada veliki i tragični lik Frana Supila. Taj tihi, ali i duboko tragični lom, u ratnoj groznici i sukobu dvaju zaraćenih Evropa, nije samo slom jednoga političkog borca. Slom Frana Supila znači i slom zabluda čitave jedne generacije naših hrvatskih intelektualaca, znači demanti onog križanićevsko-ilirsko-strossmayerovskog mesijanstva, slavenske sveobuhvatnosti i »širih« pogleda, tragični, pravi naš hrvatski lom, i svršetak jednoga karakternog borca, značio je unaprijed demanti Radićevih i drugih mesijanskih i »širih« koncepcija. Supilov sukob sa Svetozarom Pribićevićem, njegovo napuštanje hrvatsko-srpske koalicije, istup iz Jugoslavenskog odbora i iskustva s Pašićem, pokazuju u glavnim i osnovnim crtama i obrisima neizbježivi put i svršetak svakoga hrvatskog intelektualca, a u prvom redu političkog radnika, koji u svojoj intelektualnoj zabludi skreće s puta isključivo hrvatske politike. Upoznati zato životni put Frana Supila znači na primjeru jednoga idealnog borca, superiornog intelektualca i rutiniranog političara upoznati i shvatiti svu neosnovanost, jalovost, a i štetnost »šireg« shvaćanja, koje je, uz druge razloge, dovelo do poznatog débacle-a i kapitulacije.

Prikaz života i rada Frana Supila danas je zato svakako potreban, pa bilo u obliku romansirane ili kritički obrađene biografije, bilo kao politička studija ili skup eseja. Već dugo to očekujemo, pa kada je sada izašlo djelo Josipa Horvata*), odmah se postavlja pitanje ukoliko je Horvatovo opsežno djelo ispunilo naša očekivanja, odnosno da li Horvatov prikaz Supila može vršiti zadatak, koji smo malo prije iznijeli?

Međutim, prije negoli prijeđemo na odgovor, a time i na prikaz Horvatove knjige, dužni smo malo objašnjenje. Moglo bi nam se naime, prigovoriti kako mi od pisca tražimo, da prikaz Supila bude tendenciozan, te da ga tako obradi i iskonstruira, da može uspješno poslužiti u nacionalno-odgojnu ili političko-propagandnu svrhu. Mi to pak ne samo da ne tražimo i ne možemo tražiti, već niti ne trebamo, jer je životni put Frana Supila takav, da njegov kritički i objektivni prikaz — uklopljen u opće zbivanje i razvitak političkih događaja i hrvatske političke misli — ne može biti ništa drugo, već dokumentarna i uvjerlji-

*) Josip Horvat: S u p i l o, život jednoga hrvatskog političara. Politička biblioteka. Binoza — Svjetski pisci. Zagreb 1938. Str. 397.

va osuda jedne velike političke zablude i laži, koju je baš idealist Frano Supilo na svojim leđima osjetio u životnoj stvarnosti neposredno, teško i krvavo. Zato punim pravom s toga stajališta možemo, a po našem mišljenju i moramo, gledati i na Horvatovu monografiju.

Odmah moramo kazati, da nas Horvatov prikaz Supila, nažalost, ne može ni u znatnijoj mjeri zadovoljiti. Horvatov Frano Supilo nije onaj pravi Supilo iz života. Samo na momente i fragmentarno bljesne istinski lik Frana Supila, a onda se opet zamrači i utone u jednostavnom i nepotpunom prikazivanju i izlaganju. Horvat nije objektivan. On na Supila gleda stranačkim očima, tako da je Horvatova knjiga gotovo više napadaj i obračun s politikom dra Josipa Franka, velikoga Supilova protivnika, negoli prikaz samog Supila. Opširno iznosi sukobe s Frankom, jednom na čitavih dvadeset i pet strana petitnog sloga donosi Supilov saborski govor protiv Franka sa svim upadicama i razmiricama, na dugo i široko iznosi aferu sa Strassnoffom itd. Horvatu je dr Josip Frank svagdje i uvijek negativan i taman lik, upravo crni đavao. Ističući inače ovo ne mislimo braniti Franka i njegovu politiku, koju je Supilo tako oštro i ustrajno pobijao. Namjera nam je samo, da pokažemo, kako je Horvat subjektivan. Mjesto da zađe dublje i kritički u problematiku sukoba Supila s Frankom, Horvat zauzima stranačko stajalište, te ustrajno baca svoje strijele na Franka. Dok tako oštro napada hrvatske protivnike Supilove politike i tome posvećuje veliki dio svoje knjige, Horvat je tako škrt i kratak, kada je riječ o Supilovu sukobu s Pribićevićem i njegovim sunarodnjacima, o napuštanju hrvatsko-srpske koalicije, o sporu s Pašićem i vladom kraljevine Srbije, o istupu iz Jugoslavenskog Odbora za vrijeme rata, kao i uopće o Supilovim pravim hrvatskim nastupima i o njegovu stavu prema južno-slavenskom pitanju i odnosima Hrvata i Srba. Dok se Horvat opširno zadržava na Franku i na hrvatskim protivnicima Supilove politike, dajući pri tome svoje stalne i opsežne komentare, o poznatom i u Supilovu životu veoma važnom sukobu s Pribićevićem i Srbima u koaliciji, donosi trinaest redaka, i to: »Supilo zatomljuje sebe, svoju ličnost. Dok poziva na otpor gradeći bedem protuaneksionističkoj politici u slozi i ravnopravnosti Hrvata i Srba, prelazi preko iskustava posljednjih godina i mjeseci, otvorenog antagonizma, koji su srpski samostalci pod vodstvom Svetozara Pribićevića stvarali protiv Supila, kad su dapače zaključili da kod izbora 1908. Supilo nema više kandidirati u glinskom kotaru, jer da je to »srpski kotar« a Supilo da je Hrvat, kad su pri prvim znacima kampanje s veleizdajom otklonili svaku radikalniju politiku. Supilo još je samo za izvanjski svijet vođa koalicije, ali u tom času iskorišćuje i taj položaj« (Horvat o. c. str. 231., 232.). To čitamo u Horvatovu djelu, a sam je Supilo o uzrocima i pozadini sukoba s Pribićevićem napisao upravo klasične rečenice i pasuse u svojoj knjizi »Politika u Hrvatskoj« (Rijeka 1911.). Tu je Supilo upravo majstorski ocrtao politički mentalitet i rad Srba u Hrvatskoj. Na jednom mjestu Supilo tvrdi za Pribićevića, glavnog zastupnika i predvodnika oportunističke politike Srba u Hrvatskoj, da »u svemu neprestano pazi, da se ne bi čime kompromitirao i učinio se nemogućim kao čovjek »regierungsfähig«, te da je iza izbora god. 1908., kad je Supilo držao »da je tek stupio momenat za pravu borbu za prava Hrvatske« Pribićević »brže bolje kupovao priručnike za nutarnju upravu, jer da oni, t. j. on moraju na vladu.« Supilo iznosi, kako su mu Srbi iz koalicije »predbacivali, da sam ih zaveo u borbe i opstrukcije, a da im svega toga nije trebalo.« Sam Supilo u »Politici u Hrvatskoj« priznaje neuspjeh svoje politike, t. j. politike riječke rezolucije i »novoga kursa«. Supilo kaže: »Politika novoga kursa išla je za tim, da za ovu politiku (protiv nagodbe) predobije Srbe u Hrvatskoj, koji kao što su Hrvati tradicionalni protunagodbenjaci, tako su i Srbi tradicionalni nagodbenjaci i pristaše sistema. Htjelo se Srbe u Hrvatskoj odvratiti od takove rabote. Ali ovaj pokušaj nije uspio. Srbi u Hrvatskoj ostadoše vjerni pristaše sistema. U borbi protiv njega nikako se ne mogahu snaći, te jedva čekahu na prigodu da mu se opet pridruže upotrijebivši pri tom postupak, za koji se mirne duše može reći, da je izdaja. Današnje njihovo nezadovoljstvo vrti se jedino oko nagrade, za koju rabotu nisu dobili, kako su očekivali.« Supilo ide dalje, pa istražuje i dublje uzroke takve politike Srba u Hrvatskoj, pa se u prilog svoga mišljenja poziva i na statistike kriminaliteta od Vrbanića i Milera. U Horvatovoj knjizi od svega ovoga ništa ne ćemo naći, iako Horvat obilno citira Supila kad ovaj napada svoje hrvatske protivnike. Horvat je uopće prema Pribićeviću i njegovim sunarodnjacima blag, i to tako, da nam to neizbježno mora upasti u oči.

Pribićević je iskoristio Friedjungov proces, da se riješi Supila, Horvat o tome donosi: »Neko vrijeme (na sjednici koalicije) vladao je muk. Taj muk prekida Svetozar Pribićević rekavši:

— Ja vama kažem, da je dobro, da smo se mi ovoga čovjeka (= Supila) riješiti, jer mi s njime nikada ne bi bili dobili vladu u Hrvatskoj, pošto ga oni gore mrze. A ovako bi se ipak mogle stvari promijeniti, kad on više ne bude među nama.

Stari latentni spor za vodstvo u koaliciji time je odlučen. Šutnja je prekinuta. Nastaje nevezan razgovor. Govori se o Supilu. Čuje se riječ dra Nikolića, koji je s nasladom kliknuo:

— No, taj je sada gotov. Taj već ne će predlagati vlade u Hrvatskoj.

Tek pojedinci imaju hrabrosti pogledati tome svemu u oči. Hvata Supila za ruku jedan Srbin, jedan od najdarovitijih članova koalicije, veli mu:

— Čuj Supilo! Ja ti na sva usta izjavljujem, da smo mi infamni ljudi. Mi svi vidimo strahote, koje su izmišljene u tom procesu. Mi svi

znamo, da se u prvom redu tebi radi o glavi. I na prvi udarac, gdje je tvoja riječ na časak u sumnju došla, kad ti kao čovjek povlačiš konzekvence, mi te napuštamo. Što će ovi ljudi o nama kazati, da smo mi najprvog našeg čovjeka ovako kukavno napustili, čim se jedan teži udarac na nj srušio. Jest, to je gadno, infamno; mi te ne možemo u oči pogledati i ja ti to iskreno priznajem. Ali šta ćeš? Kad eto — takvi smo i tako je kod nas i nije drugačije« (Horvat o. c. str. 231., 232.). Na drugom mjestu pisac o borbi Supila s Pribićevićem donosi, kako je Supilo iz »Novoga Lista« podigao »žestoku optužbu protiv Svetozara Pribićevića. Zna da se s njim i većinom njegovih samostalaca više nikad ne će naći na istom putu; preteške su riječi pale, dijeli ih uzajamna mržnja i antipatija, protivština karaktera i temperamenta« (i bid. str. 335.). Horvat to iznosi, ali ne komentira i ne iznosi svoj stav prema tome, kao što inače čini kad se radi o pravašima i uopće hrvatskim protivnicima politike, koju je Supilo zastupao. Čini se, da bi Horvat sukobe s Pribićevićem i njegovim sunarodnjacima najradije prešutio, ali kada to ipak posve nije moguće, onda iznosi na veoma suzdržljiv način, ne daje tim pojavama važnost, koju su stvarno imale i preko toga veoma olako prelazi. Horvat ne će da ulazi dublje u spor s Pribićevićem i njegovim sunarodnjacima, već mu je to samo »antagonizam« samostalaca prema Supilu i »stari latentni spor za vodstvo u koaliciji.« Horvat ne prikazuje točno karakter toga sukoba i oduzima mu pravo prirodno i razumljivo obilježje. Horvat sve to radi zato, jer hoće prikazati Frana Supila ne kao Hrvata, koji pada u zablude, doživljuje razočaranja, otrežnjuje se, pa opet klone i pada, već kao nekoga Hrvata — Jugoslavena, koji ne nalazi razumijevanja na drugoj strani, te mora mnogu gorku progutati.

Horvat nije u pravom svijetlu prikazao ni početak Supilova rada u Dubrovniku i prvo razdoblje njegova političkog života od god. 1891. do 1900., do odlaska na Rijeku. Frano Supilo je tada oduševljeni pravaš. To pokazuje svaki redak njegove »Crvene Hrvatske«, a naročito god. 1893., kada je prigodom otkrića Gundulićeva spomenika u Dubrovniku došlo do općeg i otvorenog sukoba sa Srbima s ove i s one strane Velebita. Strossmayer i Rački, koji je bio na dubrovačkoj proslavi u ime Akademije, solidarno su s pravašima ustali na obranu naših prava i hrvatstva Dubrovnika. Mladi je Supilo brilirao i u svojoj »Crvenoj Hrvatskoj« vodio uspješnu polemiku sa srpskim listom »Dubrovnik«. U Horvatovu opširnom djelu o Supilu o svemu tome nema spomena. A zašto? Valjda zato, jer ni to ne ide u prilog prikaza Supila, kakvog je Horvat naumio iznijeti. Rad Frana Supila od g. 1900. na Rijeci i Sušaku, a poslije u Zagrebu, bio je u stvari preokret od njegove mladenačke pravaške politike. Po Horvatu pak nije to nikakav preokret, već samo nastavak i proširenje djela započetog u rodnom mjestu. Zato Supilov rad u Dubrovniku Horvat ne prikazuje u pravom svijetlu, točno i cjelovito, već tako, da se čini kao priprema, te logički i kontinuirani uvod u politiku »novog kursa«, »riječke rezolucije« i hrvatsko-srpske koalicije.

Nepotpun je i nepovezan prikaz Supilova rada od Friedjungova procesa dalje, a naročito od god. 1914., kada »sarajevski atentat prekida nov početak velikog dvoboja Supila s koalicijom, koji je dao predvidati pobjedu Supilovu (o. c. str. 348.). Vrijeme od početka svjetskog rata pa do Supilove prerane smrti prikazano je veoma zbijeno i nepotpuno, na samih pedesetak stranica, dok je samom jednom napadaju na Franka, kako smo već vidjeli, posvećeno punih dvadeset i pet stranica. Međutim ni taj i onako premali prostor nije dobro, te po važnosti pojava i događaja razmjerno upotrebljen. Iz Horvatova prikazivanja na primjer dobivamo dojam, kao da je Meštrović bio najznatnija politička ličnost. O mnogim pak važnim ličnostima nema ni spomena. O samom dru Anti Trumbiću ima kod Horvata upravo minimalno, a u pitanju odnosa Supila i Trumbića u stvaranju »riječke rezolucije« (o čem je bilo govora povodom izdanja prve knjige Trumbićevih memoira) nema ništa. U prvom pak dijelu knjige auktor se dugo zadržao na vezama Supila s Ferrerom, tako da se na Meštroviću i Guglielmu Ferreru auktor dulje zadržava negoli na samom Londonskom paktu, a baš tu Supilova diplomatska aktivnost i sprema dosiže kulminaciju. Horvat nam, nažalost, ne daje u to dobar uvid. Uopće prikaz rada hrvatske emigracije i Jugoslavenskog Odbora, te Supilove uloge u tome, fragmentaran je i nepovezan, a po tome i slabo razumljiv i shvatljiv. Sukob s Pašićem je od odlučne važnosti za čitav kasniji rad Supila, kao što je za njegov predratni rad značajan sukob s Pribićevićem, sunarodnjakom i suradnikom Pašića. Po Horvatu za sve to ne možemo doznati, kao što ne možemo uvidjeti ni važnost Supilova istupa iz Jugoslavenskog Odbora i razlaza s drom Trumbićem. O sukobu s Pašićem i srpskom vladom Horvat donosi ovako sumarno, a i neodređeno: »Po njegovu (t. j. Supilovu) osvjedočenju za budućnost jugoslavenske ideje najveća je opasnost koncepcija službene Srbije, točno rečeno Pašića. I on ulazi u borbu za svoju koncepciju Jugoslavije protiv koncepcije Pašićeve. Tražit će saveznika gdjegod može naći. Predaje se toj akciji cijelom svojom dinamičnošću« (o. c. str. 375.). Nakon ovoga Horvat prelazi na Londonski pakt.

Mogli bi i dalje nastaviti s opaskama, ali je i ovo već dosta da uvidimo, kako je Josip Horvat prikazao Supila i ukoliko nas njegovo djelo može zadovoljiti. U pojedinosti nijesmo inače zalazili. Zadržali smo se uglavnom na općim i načelnim primjedbama.

Horvatov Supilo nije onaj pravi Frano Supilo iz života: onaj oduševljeni mladi dubrovački pravaš, veliki idealist i tragični pravi naš hrvatski lik, inicijator »novog kursa« u hrvatskoj politici, otac hrvatsko-srpske koalicije, onaj koji je sjajno uočio Pribićevića i njegove sunarodnjake, koji je neposredno upoznao Pa-

šića, koji istupa iz Jugoslavenskog Odbora, te koji gladan, umoran, napušten i klevetan doživljava tragični slom u dalekom i maglovitom Londonu. Horvatov je Supilo samo torzo, nepotpun, a po tome i nerazumljiv lik. Horvat je htio prikazati Supila kao idealnoga jugoslavenskog borca, ali ipak i kao dobra Hrvata. Zato je eliminirao ili ublažio Supilove protusrpske nastupe i momente, a s druge je strane opet prešutio i Supilove jugoslavenske momente i glorifikacije Srba i Srbije. Najveću je pak pažnju Horvat posvetio sukobu Supila s njegovim hrvatskim protivnicima, koji su mu predbacivali baš srbofilstvo i jugoslavenstvo. Razumljivo je onda, da je takav Horvatov Supilo nepotpun, a i nelogičan, jer pravog Supila može se prikazati samo onda ako ga u potpunosti kritički proučimo u čitavom kompleksu pitanja.

T. M.

U SVIJETU PARADOKSA

Dr. Vinko Krišković: U svijetu paradoksa — slike sadašnjice (drugi ogledi; str. 117, M. K. M.

Nakon prvih ogleda, u kojima je prof. Krišković prikazao značajke ratnih posljedica u Japanu, Kini, Turskoj i J. Africi, te nastojanja i teškoće Engleske i Francuske, u novim se ogledima bavi komešanjima i previranjima u Španjolskoj, Indiji i Sjev. Amer. Državama. Različit materijal kao da je nehotično stavljen jedan pored drugoga. Ali kako je u prvim ogledima kratko razmatranje o ratnim ugovorima činilo postament svekolikog daljeg izlaganja, tako se i u ovim drugim ogledima na početku nalaze redci o značajkama i razlikama dvaju glavnih apsolutističkih režima na svijetu: boljševizma i fašizma. Međutim isto tako kako je prvim ogledima prethodio u »Hrvatskom Kolu« od 1936. god. esej »Zar suton demokracije«, tako bi ostala krnja izlaganja, ako se ne bi upozorilo na esej u prošlogodišnjem »Hrvatskom Kolu« »U poratnoj Evropi«, u kome ukazuje autor na neke vidove boljševizma, fašizma i nacionalnog socijalizma. Kod svih njih je pitanje odgovornosti vlade, koje stoji u sredini ideje zapadnjačke države, postalo paradoks. Jer današnji vođe gomila ili, kako kaže prof. Krišković, »gončine gomila« žele da stvore ljude podesne za novi tip društva, »a to može da bude samo onda, nastavlja autor, ako državi pođe za rukom, da svoj narod dotjera na svoj jednolik kalup«. Dok se zbog svoje totalitarne ideologije boljševizam i fašizam naoko čine istima, u stvari se daleko razilaze, u svrhama. Jaz između tih ideologija zbog toga se toliko produbao, da prijeti samo jedna iskra, pa da dođe do sraza dvaju tabora i do zapaljenja svijeta. Sliku toga razdvojenog svijeta pruža danas Španjolska.

Španjolska nije stradala od svjetskoga rata, nego od svoje prošlosti. Crkva, vojska i plemstvo odavno su gospodarili u toj zemlji. A protivnici su im bili intelektualci, pokrajinski osjećaj i radnički pokret. Iz kritičnog doba rađa se diktatura Primo de Rivere. Ona se nije dugo održala. Ali kad je pala monarhija, pokazalo se, da oni, koji su bili jednodušni u destruktivnom radu, nisu složni u konstruktivnom. Načela, što ih je republika imala oživotvoriti, nisu se mogla održati. Elementi, neskloni republici, s uspjehom su udarili na nesložne republikance. Revolucija lebdi u zraku, da se konačno 1936. rasplamsa u požar građanskoga rata.

Dok se tako izvitoperio duh nacionalizma u Evropi, nacionalizam se u Aziji ukazuje kao pokret proti najezdi zapadnjaka. U ovom svesku obrađuje prof. Krišković pokrete u Indiji, i zemljama oko Arhipelaga, Birmi, Sijamu i holandijskim kolonijama. Jednom je već pisac u »Anglia docet« potanko obradio postanak i razvoj britskoga carstva, u Indiji do pojave indijskog nacionalističkog pokreta, a sad nadovezuje razmatranja o novijoj fazi toga pokreta. Nikakova nevolja nije mogla da kroz vjekove satre Indijce. »No tim otporom samim, kaže u spomenutom eseju u »Anglia docet«, ne će se postići još nikakva samosvojnost naroda. Red je... i sjeknuti snagom, pa uskrisiti i oživjeti staru svoju prosvjetu, izbaciti je iz aristokratskih veriga brahmana i učiniti je svojinom čitavog naroda, da bude (njegova) kulturna jezgra«. Ovo si je uzeo za dužnost nacionalistički pokret u Indiji. A taj se pokret, kome su kumovale pri formiranju evropske ideje, konačno dovio do pokreta proti zapadu uopće. Prihvaća se za politički program potpuna samosvojnost Indije, te se prisiljavaju Englezi, da obećaju bar postepeni razvitak samoupravnih ustanova. God. 1919. konačno se uređuje Indija. Englezi zadržavaju financijske i policijske poslove uprave. Tim se ustavom nađoše indijske nade prevarene, i on izazva svu silu protivljenja. Na čelo pokreta stavlja se Gandhi, koji u ustrajnoj borbi za prava i slobodu svoga naroda zada britskoj vlasti mnogo muka, iako sva njegova nastojanja ne urodiše željenim plodom. Glavna mu je ideja za sprovađanje domaće samovlade pasivni, nekrvni otpor i pokret preslice. Nekrvni otpor, kaže Gandhi, propovijeda nauku ljubavi, a odbija nauku mržnje. Mjesto sile, hoće žrtvovanje samoga sebe. Vojuje duševnom snagom proti životinjskoj sili. Nekrvni otpor znači svijesnu patnju. To ne će reći pokoriti se volji zlotvora, nego založiti svu svoju dušu proti volji tiranina. Na taj se način s jedne strane prenijela odgovornost za uspjeh na šire slojeve naroda, naročito na seljake, a s druge se započeo preporod domaće kulture i moralnog naziranja. Oko 1930. godine poveli su se pregovori o novom ustavu, koji su 1935. god. doveli do federativnog uređenja Indije. Ali i dolazak Gandhija u London na konferenciju »okruglog stola« nije mogao da donese veće probitke nacionalistima. Jamstvo Engleza, naročito u financijskim stvarima, ostalo je i dalje, a s time i nezadovoljstvo Indijaca. Svi ti događaji pokazuju, kaže Krišković, da se vlast Evropejaca može zadržati samo onda, ako se

urođenicima dade odlučan glas u njihovim domaćim poslovima i ako se ekonomski razvoj kreće i u korist starosjedilaca.

Sjeverna je Amerika, kaže pisac, zemlja, koja je postigla najviši stupanj civilizacije, narod, koji svoj napredak mjeri poslovnim uspjesima, ali gdje je zapuštena duhovna i etička strana kulture. Zgrtanje je novca postalo spiritualno djelo! Kakovim je plodovima urodio takav mentalitet, poznato je iz novina ili iz različitih knjiga o Americi (kao Duhamela: Prizori iz budućeg života ili romani S. Lewisa). Zemlja poleta, senzacija, ali i zemlja skandala i bezakonja. Zemlja, koja je nakon rata plivala u novcu, koja je od dužnika postala vjerovnik čitavoga svijeta, ali koja nikome nije, osim para, ništa mogla podati. No 1929. god. dolazi do financijskoga kraha i do cjelokupnog poremećenja ne samo u privrednim, nego i u društvenim odnosima. U vrijeme najžešće krize izabran je 1922. god. za predsjednika Unije Roosevelt. On se odmah dade odlučno na posao i započinje svoj »New Deal«: smanjenje nezaposlenosti, rasterećenje poljoprivrede, ojačanje trgovine i uređenje financija. Pri svemu se tome država prometnula u ustanovu federalne pripomoći. Roosevelt je na svome putu naišao na različite teškoće, ne samo one, koje leže u prirodi stvari, nego pogotovu na one, koje se nalaze u organizaciji samoga državnoga aparata i vlasti. Kakogod se svršio Rooseveltov »eksperiment«, jedno stoji: da je učinjen prodor u američki individualizam, i da je uhvatila korijena kolektivna svijest, a time se učvrstila i svijest američkoga jedinstva. Za ostali su svijet opet događaji u Sjev. Americi od interesa, jer se sve promjene tamo zbivahu demokratskim putem. Stoga su oči onih, koji unatoč svijesti svih teškoća još vjeruju u demokraciju, uprte u ovu prekomorsku zemlju, i time dobiva ona novo značenje za čovječanstvo.

U ovom je svesku prof. Krišković iznio sudbinu tri različita naroda, teškoće, koje ih tište i probleme, kojih rješenju teže. Na koncu djela izvlači još jedan problem i samostalno ga razmatra: problem političkoga instinkta i takta, koji se pojavljuje u vezi s problemom političke zrelosti. Jer politika ne sadrži samo apstraktnost ideoloških načela, već i dodir s konkretnom stvarnošću. U primjeni devize Richelieua: »Il faut en politique avoir une methode et non un système« ne samo u politici mira, nego i rata, vidi autor temeljno jamstvo budućnosti zapadnjačke kulture.

Z. G-ić

RELIGIJA I ŽIVOT

Stj. Zimmermann: Religija i život

Marksistička propaganda uspjela je u tome, da je kod mnogih predstavnika mlade generacije razbudila panični strah pred svim onim, što bi joj u jeziku izvjesnih krugova moglo pribaviti epiteton »nenaprednosti«. Kao glavnu osobinu, koju valja imati, da se čovjeku prizna »naprednost«, postavila je ta propaganda uvjerenje, da je religija negativan faktor društvenoga života, da je ona sredstvo zaglupljivanja i pomagač kapitalista u izrabljivanju sirotinje.

Zimmermannova knjiga »Religija i život« istražuje baš ovo: Kako stoji religija prema naučnoj svijesti i kakva je njena društvena i kulturna funkcija. Ona hoće da pokaže, koji su izvori religije u duševnom životu čovjekovu, koji su njeni ontološki temelji, i konačno, kamo ona može da povede život i šta može da mu pruži. Pri ovome izlaganju, koje Zimmermann označuje kao čisto filozofsko, naučno, »bez obzira na auktoritet, koji je mjerodavan za teologiju« (str. 38) odbacuje se svaka jeftina obrana religije s pomoću dokazivanja njene »praktičnosti«, i Zimmermann osniva svoju teodiceju na razumskom spoznanju. Kad se zadatak ovako postavi, onda nužno dolaze u sjenu mnogi vrijedni vanracionalni momenti religijskoga života, a u središte pažnje postavlja se čisto racionalno opravdanje teizma. Gledajući u religiji plod razumne naravi čovjekove Zimmermann je potpuno svijestan specifičnosti svoga stajališta i otvoreno tvrdi: »Mi zastupamo intelektualističko stajalište, kad hoćemo protumačiti duševnu osnovicu religije« (str. 126). Zimmermannovo mišljenje kruži upravo nevjerojatnom upornošću oko nekoliko pitanja, koja su od odlučne važnosti za intelektualnu orijentaciju u religijskoj sferi, i na čitaoce, koji ne raspolažu dovoljnom energijom pažnje, mogla bi ta upornost djelovati zamorno. Ali Zimmermann ne želi da se služi jeftinim sredstvima niti da izlazi u susret slabostima čitalaca: sva njegova knjiga odaje odlučan i muški ton, ustrajno nastojanje da se sa sviju strana osvijetle svi oni problemi, preko kojih se ne smije i ne može prijeći. Zabacujući Kantovo shvaćanje, po kojemu se mi našim razumskim kategorijama smijemo služiti samo unutar interpretiranja iskustvenoga svijeta, Zimmermann dokazuje iz nenužnosti i promjenljivosti svijeta, da on mora da ima uzrok, koji egzistira nužno, te da taj nužni uzrok mora imati savršenstva, što ih imadu njegovi stvorovi, te da mu se prema tome mora priznati osobnost, a iz zakonskog i svršnog reda u svijetu dokazuje, da je Bog vrhovni zakonodavni i svrhodavni uzrok svemu što postoji. Kao svojstva, bez kojih nije moguće zamisliti pojam Boga napominju se ova: 1) On nije ni prema čemu u odnosu zavisnosti, 2) On je nepromjenljiv, 3) On je osobno biće, t. j. razumni subjekt. Dokazujući, da je ontološki temelj religijske svijesti stvarna zavisnost čovjekova od Boga Stvoritelja i Zakonodavca, pisac postavlja kao najviši cilj čovjekov životno sjedinjenje s Bogom. Pri tome Zimmermann odlučno ustaje protiv shvaćanja, da tako postavljen životni cilj odvodi čovjeka od onih zadataka, što mu ih nameće predsmrtni život, život na ovome svijetu. Pisac jezgrovitim načinom ocrtava prilike, koje vladaju današnji-

com: »Mnoštvo redovno stradava, dok je razmjerno neznatan dio ljudi fizičkom silom snabdjeven, da uzmogne tlačiti, izrabljivati, razarati tuđe živote. I dok je takvo stanje, bit će prvi postulat socijalne pravde — što znači moralne kulture — osvješćivati ljudstvo, da ne bude fizičko sredstvo u rukama najvećih zlotvora, koji najprije pregaze moral, da onda pregaze ljude« (str. 339). Kako Zimmermann s pravom tvrdi, da kroz našu moralnu svijest progovara volja Božja, on time borbu za socijalnu pravdu shvaća kao religioznu dužnost: »Religija je priznavanje Boga dobrim činima, a takav je socijalna pravda« (str. 154). Zar je to služenje kapitalistima? Zar je to zaglupljivanje potlačenih? Zar je to svraćanje pogleda s ovoga svijeta na drugi svijet s namjerom, da se omogući izrabljivanje sirotinje? I gdje je najobičnije poštenje, gdje je ljubav prema istini, kad se religiji, i to naročito katoličkoj crkvi, predbacuje savezništvo s izrabljivačima, dok njeni odlični predstavnici ovako oštrim riječima žigošu nasilnike i izrabljivače i otvoreno ih krste najvećim zlotvorima, od čije vlasti treba osloboditi čovjeka? Zimmermann ništa ne želi da sakrije i ne boji se otvoreno reći istinu. Svoju knjigu završava pisac ovim mislima, u kojima se odrazuje njegovo gledanje na najvažnije probleme suvremenoga života: »Kad bi i one društvene ustanove, koje se oslanjaju na fizičku silu, služile dobrobiti čovječanstva po moralnom zakonu, napose pravednom razdiobom materijalnih dobara, ne bi bezbrojni gladovali, bolesni i nemoćni nezaštićeno propadali, jedni izrabljivani i potlačeni gubili kojekuda živote, dok je drugima omogućeno i dopušteno, da sebi iznad životnih potreba stvaraju izobilje i da tuđim životima disponiraju kao bespravnim i suvišnim stvarima. U tim privilegiranim slojevima nestalo je svakog moralnog razumijevanja za čovjeka, a tako zvana kultura biva himbena maska nečovječnosti. Postaviti kulturu na njezin pravi temelj — a to je moralna svijest ukorijenjena u religiji — to je i suvremeni socijalni zadatak kršćanstva« (str. 376).

Zimmermannova se knjiga može preporučiti svima onima, koji se ne plaše ozbiljna intelektualnog napora, kao i onima, koji — bez obzira na vlastito uvjerenje — žele katoličku filozofijsku doktrinu upoznati po izlaganju njena pozvanog predstavnika, a ne po tendencioznom iskrivljavanju, kojim se služe njeni politički zainteresirani protivnici.

Dr. J. Makanec

PITTSBURŠKA NAGODBA

Tokom mjeseca lipnja ove godine mnogo se u češkoj, slovačkoj i stranoj štampi pisalo o t. zv. pittsburškoj nagodbi. Pod pittsburškom nagodbom (Pittsburská dohoda) poznat je sporazum, koji su zaključili predstavnici Slovaka i Čeha u Pittsburghu dne 30. svibnja 1918. o uređenju zajedničkoga državnog života u budućoj slobodnoj državi. Original te nagodbe donijela je sa sobom koncem svibnja o. g. iz Amerike u domovinu delegacija američke Slovačke Lige.

Pittsburška nagodba neprestano se spominje, kada se god govori o sređivanju unutrašnjih pitanja Čeho-Slovačke. Vanjska štampa, koliko je o njoj pisala, većim dijelom nije do dolaska delegacije Slovačke Lige u Čeho-Slovačku poznavala njezin tekst. Domaća štampa pisala je o njoj samo kad je pokušavala poricati njezinu obveznu snagu bilo s formalne strane, što je bila potpisana u — dan amerikanskog narodnog blagdana, bilo s materijalne strane, hvatajući se za pravničke smicalice, kojima je htjela iz pasusa nuzgrednog značenja izvesti zaključke o bezvrijednosti apodiktički iznesenih tvrdnja i zahtjeva.

Bilo je, šta više, na visokim mjestima u Republici i takvih, koji su pittsburšku nagodbu proglašivali falsifikatom.

Tako su političke stranke slovačke podijeljene u dva tabora: autonomistički, koji je stajao na gledištu ostvarenja programa pittsburške nagodbe, i centralistički tabor. Između ta dva tabora vodi se od postanka republike živ boj oko toga, da li su Slovaci poseban slavenski narod kojemu kao takovu pripada i treba dati takvo državno ustrojstvo, kakvo zahtijeva njegov nacionalni, kulturni, socijalni i ekonomski razvoj, ili su oni samo ogranak češkoga naroda, s kojim sačinjavaju jedan »čehoslovački« narod.

Na čelu autonomističke pittsburške strane stoji Hlinkina Slovačka pučka stranka, glavna predstavnica kulturnih i nacionalno-političkih težnja slovačkoga naroda, i Slovačka narodna stranka, kojoj je do nedavne svoje smrti stajao na čelu veliki slovački pjesnik evangelički župnik Martin Razus. U centralističkom taboru nalaze se sve ljevičarske stranke: socijalisti (dr. Derer), komunisti, čehoslovački narodni socijalisti (Beneš-Klofač), te konzervativne stranke: agrarna Hodžina i pučka Mičurina, koje su se sve fuzionirale s istoimenim češkim strankama i s njima od prevrata surađuju u vladi. Srednju liniju sačinjava skupina t. zv. regionalista oko revije »Politike«.

U političkom životu slovačkoga naroda ima vjera utjecajnu ulogu. Hlinkina Slovačka pučka stranka okuplja većinom slovačke katolike, a tek neznatan dio slovačkih evangelika pristaje uz autonomistički program. Slovački evangelici tvore glavni kader unitarističkih stranaka. Upadom čeških husita u slovačke krajeve donijeli su ovi među Slovake novu vjeru i novu crkvenu literaturu na češkom jeziku. Češki evangelici donijeli su sa sobom poznatu Kraličku bibliju (Bible Kralicka), kojom se još i danas služe slovački evangelici.

Osim evangelika tvore unitaristički tabor i pripadnici poratne čehoslovačke crkve, u koju su prvih godina poslije rata prelazili češki liberali i vjerski indiferentisti, inače po krštenju katolici. Njezini su članovi u Slovačkoj u glavnom doseljeno češko činovništvo i radništvo. U unitaristički tabor spada dakako i malobrojna pravoslavna crkva u Čeho-Slovačkoj.

Poratni češki i slovački centralisti nemaju unitarističke tradicije, osim Hodžinih agraraca. Slovački agrarci preuzimaju ideologiju t. zv. hlasista iz devedesetih godina prošloga vijeka, okupljenih oko »Hlasa« (Glas). Oni, nadovezujući na ideologiju Jana Kollara autora spjeva »Slávy Dcera«, i Šafarika — ispovijedahu jedinstvo češkoga i slovačkoga naroda i jedinstvo jezika, smatrajući to uspješnijim sredstvom za lakše očuvanje od pomađarenja. A kako je mislio Kollar, koji sebe naziva »rođenim Slovakom«, objašnjuje bivši sveuč. profesor Karlova sveučilišta u Pragu Jaroslav Vlček u »Povijesti slovačke književnosti« (III. izd. str. 113—114). Prema Vlčeku, Kollarova je ideja, da treba smanjiti broj slavenskih narječja, a ne povećavati ga; da književnost mora imati viši i izobraženiji jezik, negoli je jezik, kojim govori radnik, kočijaš, pastir ili bilo koji drugi običan čovjek; da je Slovaka u Ugarskoj malo, te da se ne isplati za njih same pisati i štampati knjige; da Kollara kod čitanja mnogih tvrdih riječi »Slovenskych Novin« (»Slovačke Narodne Novine,« glasilo Štúrovo) i »Orla« (Orao Tatranski«, prilog Štúrovih Slovačkih »Narodnih Novina«) počinju boljeti uši, šta više, sam zapah pripominje na neki neugodan miris, kao iz staje, iz krčama i drugih skrovišta niskoga života, i vrijeđa nos... Štúr da je neprijatelj i ubojica Slovaka, jer ih hoće zatvoriti među uske tatranske granice i tamnice kao utamničenike..., od svih susjeda odrezati i osamiti ih, da se tu u nedostatku prostora i zraka uguše, usmrde i sagnjiju... Tako je — nastavlja Vlček — pisao čovjek, koji je teoretski u »Pjesmama« (Písně) sam prvi pokazao pravi oblik slovačkoga jezika, a praktično ga u »Zpievankama« utvrdio izvan svake sumnje.

No kao što je brzo propao pokušaj hlasista pred voljom naroda za svojom nacionalnom individualnošću, koju su tumačili Štúr, Vajanský Škultéty, Hlinka, Rázus..., tako ni sadašnji centralisti nisu mogli ni uz punu potporu državnoga aparata smanjiti snagu narodne volje za samoopstojnošću slovačkoga naroda.

Prigodom dolaska slovačke delegacije iz Amerike objavljuju češke i slovačke novine tekst pittsburške nagodbe. Neke donose i fotografiju njezina originala. Sastavljena je u slovačkom jeziku. Ona nosi potpise najistaknutijih predstavnika Čeha i Slovaka u Americi i izvan Austro-Ugarske, među njima sadašnjega socijalno-demokratskoga narodnog zastupnika Vojte Beneša, brata današnjeg predsjednika republike, dalje dra Karla Perglera, tadašnjega sveučilišnog profesora u Americi, (koji je profesora Masaryka uveo u Bijeli dom k Lansingu i predsjedniku U. S. A. Woodrowu Wilsonu), i kasnijega čehoslovačkog poslanika u Tokiju, te potpis profesora T. G. Masaryka, dugogodišnjeg predsjednika Čehoslovačke republike.

Nagodba u prijevodu glasi:

Čeho-Slovačka nagodba

zaključena u Pittsburgu, Pa, dneva 30. svibnja 1918. Predstavnici čeških i slovačkih organizacija u Sjedinjenim Državama: Slovačke Lige, Češke Narodne Zajednice i Saveza čeških katolika raspravljali su u prisutnosti predsjednika Čehoslovačkog Narodnog Vijeća o čeho-slovačkom pitanju i o svojim dosadašnjim programatskim izjavama, te su zaključili ovo:

Odobravamo politički program, koji ide za sjedinjenjem Čeha i Slovaka u samostalnoj državi sastavljenoj od Čeških Zemalja i Slovačke.

Slovačka će imati svoju vlastitu administraciju, svoj sabor i svoje sudstvo.

Slovački jezik bit će službenim jezikom u školi, u uredima i u javnom životu uopće.

Čeho-slovačka država bit će republika, njezin ustav bit će demokratski.

Organizacija suradnje Čeha i Slovaka u Sjedinjenim Državama bit će prema potrebi i razvoju situacije zajedničkim sporazumom produbena i uređena.

Potrebne odredbe o ustrojstvu čeho-slovačke države prepuštaju se oslobođenim Česima i Slovacima i njihovim pravovaljanim predstavnicima«.

(Slijede potpisi).

Treba napomenuti, da je u originalu riječ »čeho-slovački« uvijek pisana rastavljeno, ali sa spojkom.

Originalni tekst ove nagodbe sastavio je i vlastoručno napisao i potpisao na konceptnom papiru 30. svibnja 1918. T. G. Masaryk kao predsjednik Čeho-slovačkoga narodnog Vijeća u Parizu. To je vijeće već tada bilo priznato od Velike Antante za revolucionarnu savezničku vladu. Da se sačuva ovaj historički dokumenat. daje supotpisnik nagodbe predsjednik Slovačke Lige — bivši profesor Carnegievog sveučilišta — Albert Mamatey prepisati ovaj tekst na pergament, koji su potpisali svi sudionici. T. G. Masaryk potpisao ga je dne 14. studenoga 1918. u Washingtonu — sada već kao izabrani predsjednik ČSR. Taj original napisan na pergamentu donijela je u svibnju ove godine u Čeho-Slovačku delegacija Slovačke Lige iz Pittsburga, koja je za oslobodilački fond sabrala i stavila na raspolaganje pola milijuna dolara. Usput spominjemo, da je Albert Mamatey bio za svoje zasluge oko oslobođenja počašćen time što je imenovan za čeho-slovačkog konzula u Pittsburgu.

Načela i zahtjevi, izneseni u Pittsburškoj nagodbi, nisu samo slučajni. Oni se trajno provlače političkim životom slovačkoga naroda još od Šturovih vremena pedesetih godina prošloga vijeka, pa do danas.

U »Slovačkom memorandumu« iz god. 1861. stoji: »Zahtijevamo, da individualnost slovačkoga naroda i službenost slovačkoga jezika budu priznate pozitivnim zakonima i inauguralnim diplomama, da naša narodna individualnost bude priznata na cjelokupnom prostoru, koji ona u neprekidnoj masi uistinu zauzima pod imenom Gornjougarskog Okružja sa zaokruženim sjedištima po narodnosti«. (Škultety: »Slovački memorandum« str. 43). Za vrijeme rata pak predstavnici češkoga i slovačkoga naroda dono-

se 16. svibnja 1915. u Moskvi rezoluciju, u kojoj vele:

»Smatramo razumljivom samu po sebi političku zasadu, da u budućem čeho-slovačkom kraljevstvu osim glavnoga parlamenta za zajednička pitanja bude organiziran zemaljski sabor za posebna pitanja Slovačke, da Slovačka bude u političkom i jezičnom pitanju samoupravna.«

Tada su još nekoji češki krugovi kombinirali o »historijskom pravu češkoga naroda«, o obnovi češkoga kraljevstva, pod žezlom engleskog princa od Conneoughta ili ruskoga kneza Nikolaja Nikolajevića.

U rezoluciji, potpisanoj 27. listopada 1915. u Clevelandu, stoji: »Mi smo za sjedinjenje češkoga i slovačkoga naroda u federativnom savezu država s potpunom narodnom autonomijom Slovačke, s posebnim saborom, s vlastitom državnom, financijalnom i političkom upravom i državnim jezikom slovačkim.«

Sve rezolucije, koje su donesene tokom rata kao i pittsburška nagodba, donesene su u suglasju ne samo Čeha i Slovaka izvan Austro-Ugarske monarhije, nego i u sporazumu s tajnom čeho-slovačkom političkom praškom nacionalnom organizacijom, poznatom pod imenom »maffija«, u kojoj su sjedili najistaknutiji češki i slovački prvaci. Ovoj je uspjelo tokom cijeloga rata podržavati neprekidno dobre veze s profesorom Masarykom i ostalim češkim i slovačkim prvacima u emigraciji. Potvrđuje to i obveza, koju su 11. studenoga 1918. preuzeli u Ženevi na sebe predstavnici praškoga parlamenta, da će ispuniti sve ugovore i sporazume, koje je zaključio profesor Masaryk. Ovaj zaključak potpisali su dr. Eduard Beneš, tadašnji ministar vanjskih poslova a današnji predsjednik republike, dr. Karel Kramarž, prvi ministar predsjednik, te kasniji ministri Klofač, Habrman, Stanjek i t. d.

Ustavna organizacija 1920.

Mjesto autonomne Slovačke s vlastitom legislativnom- egsekutivom i sudskom vlasti, Republika se ustavom od 29. veljače 1920. organizira na centralističkoj osnovi, podijeljena je u administrativna tijela zvana župe, nešto analogno vidovdanskim oblastima. Službeni je jezik u Slovačkoj češki i slovački. Forsira se u Slovačkoj naziv »čehoslovački« za sve javne i polujavne ustanove, dok u češkim zemljama većinom ostaju stari predratni nazivi nacionalno češki. Češko činovništvo poplavljuje Slovačku uz »slovački doplatak«, dok slovački intelektualci ostaju bez namještenja. (Bratislavske »Narodnie Noviny« od 4. lipnja o. g. javljaju, da je prema službenoj statistici u Slovačkoj, koja ima 3 i po milijuna stanovnika, zaposleno 240.000 Čeha, u kojem broju nisu navedeni sezonski radnici i namještenici). Da se oslabi nacionalni elemenat slovački, skalupljen je novi fiktivni narod »čehoslovački«.

Administrativne reforme 1927.

Pogubne rezultate centralističkog sustava brzo su uvidjeli Česi, te se već godine 1927. uvodi administrativna reforma. Na mjesto malih župa dijeli se odsada republika na 4 velika samoupravna tijela. T. zv. historijske zemlje češke krune: Češka, Moravska i Šleska sačinjavaju odsada dvije pokrajine: Češku od teritorija bivše kraljevine Češke, uključivo pograničnc korekture Hlučin, otrgnut mirovnim ugovorom u Versaillesu od Njemačke i Vitoraz, otrgnut St. Germainskim ugovorom od bivše Austrije. Glavni je grad Prag. Drugu pokrajinu sačinjavaju bivša Moravska i Šleska, koje se sjedinjuju u jednoj pokrajini Moravskoj s glavnim gradom Brnom. Treća pokrajina je Slovačka s glavnim gradom Bratislavom (nekadašnji Požun). Četvrta pokrajina je »autonomna« Podkarpatska Rusija s glavnim gradom Užhorodom. Svaka je pokrajina dobila svoj sabor s ograničenom kompetencijom. U njemu zasjedaju narodni zastupnici, kojih su dvije trećine birane, a jedna trećina je imenovanih.

Kako Podkarpatsku Rusiju, kojoj je mirovnim ugovorima kao i čeho-slovačkim ustavom iz g. 1920. bila zajamčena autonomija, tako ni Slovake nije ovo polovično rješenje moglo zadovoljiti. Val nezadovoljstva širi se u Slovačkoj i Podkarpatskoj Rusiji, pogotovo pak, kad ni ovlasti pokrajinskog predsjednika (zemský president), predviđene zakonom o organizaciji pokrajinske uprave, nijesu bile u punoj mjeri uvedene u život.

Slovaci — kao i stanovnici Podkarpatske Rusije — tražili su sada još energičnije ispunjenje preuzetih obveza, prvi na temelju Pittsburške nagodbe, drugi na temelju mirovnih ugovora i postojećeg čeho-slovačkog ustava. Pod pritiskom javnog mnijenja dolazi do nekoliko pokušaja dodira s Hlinkinom pučkom strankom, ali se pregovori razbijaju, redovito zbog otpora praških centralističkih krugova, potpomognutih slovačkim centralističkim strankama, koje su radi prestiža — pogotovo socijalni demokrati (Dr. Rerer) — sprječavali sporazum.

Dolaskom Slovaka dra Milana Hodže na vlast stvari ponešto kreću naprijed, ali mu ipak nije uspjelo riješiti glavni problem. Iako dr. Hodža ne spada među privrženike Pittsburške nagodbe, ipak je to prvi ministar predsjednik Čeho-Slovačke, koji smatra, da je iz moralnih, ako ne već pravnih razloga, u interesu republike ispuniti obveze, preuzete u Pittsburškoj nagodbi. Stajalište prema Pittsburškoj nagodbi — kazao je nedavno dr Hodža — nije i ne može a priori biti negativno. Uostalom tvorci nagodbe sami su mudro odredili, da o podrobnostima imaju odlučiti zakoniti predstavnici Čeha i Slovaka. Zato nije potrebna protiv Pittsburške nagodbe nikakva mobilizacija. U duhu dobre volje moraju se spojiti svi da definitivno riješe slovačko pitanje.

Dobru volju, o kojoj govori ministar predsjednik Čeho-slovačke izrazuje autonomistički prvoborac, predsjednik najveće slovačke stranke Andrej Hlinka ovim riječima: »K autonomističkom programu u smislu Pittsburške nagodbe vežu Slovačku pučku stranku ne samo životni interes Slovačke, nego i slovačka čast,

slovačka samosvijest. Naša stranka je osnovana i organizirana na bazi individualnosti slovačkoga naroda i autonomističkog uređenja Slovačke... Držimo se vjerno tog programa, jer samo u njemu vidimo izlaz. U Pittsburškoj nagodbi imamo položene čvrste temelje našeg zajedničkog života s Česima. Ona nas ne razdjeljuje, naprotiv, ona nas spaja. Samo tada, kad se Pittsburška nagodba provede u djelo, riješit će se i gorući problem Čeha i Slovaka. Eno onako, kako je to kazao 30. svibnja 1918. sam T. G. Masaryk:

»Sve je prestalo ovim ratom. Nas ništa ne dijeli, samo nasilje austrijsko i mađarsko. I zato, kad me nekoji zabrinuti Slovaci pitaju, kako će biti u toj našoj budućoj državi, odgovaram: Bit će evo ovako: polovica bit će češka, a polovica slovačka, a u Slovačkoj će u školama, uredima i svagdje vladati slovački jezik. Mi se razumijemo. Zato nema i ne može biti govora o nekoj majorizaciji Čeha nad Slovacima. Vi ćete biti gospodari doma, a mi ćemo također biti doma gospodari. Vi ćete imati cijelu administraciju u svojim rukama. Slovačkom se ne će upravljati iz Praga, nego iz Slovačke«.

U tom duhu izradila je i podnijela parlamentu Hlinkina slovačka pučka stranka prijedlog za reviziju ustava i donošenje ustavnog zakona o autonomiji Slovačke. U prijedlogu su taksativno nabrojena pitanja, koja spadaju u djelokrug središnjeg narodnog predstavništva. Među ostalim odredbama u prijedlogu novog ustava postoji i odredba o naknadi štete, koju je Slovačka pretrpjela zbog različne tarifne politike, nedovoljnih doprinosa na državnim dobavama i sl.

Prijedlog za reviziju ustava i autonomiju Slovačke izradila je i Slovačka narodna stranka.

Slovačko pitanje težak je unutrašnji problem Čeho-Slovačke; težak ne po svojoj biti, ni po svojoj unutrašnjoj strukturi, nego zbog upornog držanja vladajuće skupine centralista, proti koje stoji prirođena borba slovačkoga naroda za samoodržanjem. Mjesto pravednog rješenja ovog pitanja utječu na donošenje odluka često osobni i stranački politički prestiži. Ovo skretanje omelo je već nekoliko puta sporazum, za koji su Slovaci pokazali dobru volju.

Da je Pittsburška nagodba ušla u čeho-slovački ustav kao njezin sastavni dio i da je provedena u život, bio bi se tok događaja u Republici za prošlih dvadeset godina razvijao drugim smjerom a unutrašnji i međunarodni položaj Republike bio bi ustaljeniji i čvršći.

Dr. Hodža je unatoč političko-prestižnih razloga svoje stranke i odlučnog protivljenja ljevičarskih stranaka u vladi neprestano tražio dodir s Hlinkom, nastojeći naći platformu za zajedničku suradnju u upravljanju državnim brodom. Pa i ako mu to zbog otpora centralista do sada nije uspjelo, on i nadalje nastoji otklanjati oštricu, udovoljavajući potrebama Slovačke u obilatijoj mjeri nego njegovi prethodnici.

Dr. Hodža decentralizira administraciju proširivanjem kompetencije ureda u Slovačkoj barem u okviru onih prava, koja su im pozitivnim zakonima predviđena, poglavito zakonom o organizaciji pokrajinske uprave iz god. 1927.

Da u tom smjeru dr. Hodža hoće i nastaviti, vidjeti je i po tome, što su delegaciji Slovačke Lige iz Amerike, koja je sa sobom donijela original Pittsburške nagodbe, išli u susret u Gdynji ne samo predstavnici slovačke opozicije, nego i predstavnici najviših državnih ureda u Slovačkoj i čeho-slovački poslanik u Varšavi dr. Juraj Slavik, inače pristaša Hodžine agrarne stranke.

Delegaciji Slovačke Lige iz Amerike priređeni su u domovini svečani dočeci. Tu je ona s narodom zajednički manifestirala za ispunjenje Pittsburške nagodbe u dvadesetoj godini Republike.

Dr. Hletko, predsjednik Slovačke Lige u Americi, predočio je prvoborcu za slovačka narodna prava još od mađarskih vremena, dičnom starini vođi Slovaka Msgru Andreji Hlinki* original Pittsburške nagodbe. Ujedno ju je predočio predsjedniku Republike dru Eduardu Benešu i ostalim predstavnicima praške vlade, te je na svim mjestima priznata njezina autentičnost.

Pittsburška nagodba — Magna Charta Slovačke — postala je svojinom cijeloga slovačkoga naroda. Događaji u svijetu i prilike u Republici upućuju na to, da ispunjenje njezinih zahtjeva nije daleko. Interes lorda Runcimana, britanskog »neutralnog promatrača« za Pittsburšku nagodbu uoči rješavanja čehoslovačkog državnog pitanja, daje nagodbi posebno značenje.

Delegacija Slovačke Lige nosi taj historijski dokumenat sa sobom natrag u Ameriku, gdje će biti pohranjen u arhivima Američke Slovačke Lige, koja ga je i do sada čuvala.

Ing. Ivo Fantov

KAZALIŠNI ŽIVOT U NJEMAČKOJ

Goetheova posljednja ljubav (»Susret s Ulrikom«)

Goetheov odnos prema ženama bio je odvajkada vrlo raširena tema među istraživateljima njegova života. Redom se ovako raščlanjivao njegov bogat i u svakom pogledu zanimljiv život. Sve od t. zv. Sesenheimske idile, kad se mladi Goethe iz blizog Strassburga žurio na konju, da vidi svoju Frideriku Brion, pa preko njegovih kasnijih doživljaja (Frau von Stein, Christiane Vulpius, Minnchen Herzlieb) sve do starosti, može se ovako slijediti dionizijska priroda ovog velikog čovjeka. Dok je međutim svaki takav Goetheov doživljaj bio predmetom najraznovrsnijih studija, pa i dramskih pokušaja, ostao je gotovo zaboravljen posljednji poriv njegove života željne naravi, iz kojega je kasnije proistekla bolna i odricanja puna »Marienbadska ele-

*) Msgr. Andrej Hlinka umro je 17. kolovoza 1938. u Ružomberku u 74. godini života.

gija«. Bila je to njegova ljubav prema Ulriki von Levetzow.

Značajno je, da se dosada nitko nije prihvatio toga posla. Sam predmet je dosta delikatan, jer zadire duboko u Goetheov privatni život, a neprilIčan je zato, što pietet prema njegovu velikom imenu prijeći slobodno izražavanje. K tome dolazi još na prvi pogled neugodna i čudna činjenica: Goetheu je bilo tada blizu 70 godina, a Ulriki 17! Teško je u takvoj prilici kasnije odrediti, što se događa u ljudskim srcima, pa zato pustimo da nam sama Ulrika pripovijeda, kako je njen susret s Goetheom protekao:

»Upoznala sam se s Goetheom 1821. u Marienbadu. Majka me je upravo izvadila iz penzionata u Strassburgu, da provedem nekoliko mjeseci kod bake u Marienbadu. Marienbad je tada bilo maleno mjesto, koje se tek počelo razvijati, a naša kuća »Stadt Weimar« skoro najveća i najljepša u njemu. Goethe se tamo nastanio, i meni je još danas dobro u pameti, kako sam se s njime upoznala. Baka me dala dozvati k sebi, a djevojka, koja mi je poruku donijela, isporučila mi je, da se kod nje nalazi neki stari gospodin, koji bi me htio vidjeti. Meni to baš nije bilo prijatno, jer sam morala prekinuti ručni rad, koji sam bila započela. Kad sam stupila u sobu, gdje je bila i moja majka, rekla je ona: »To je moja najstarija kći Ulrika«. Goethe je uzeo moju ruku, pogledao me prijazno i zapitao, kako mi se sviđa u Marienbadu. Budući da sam posljednjih godina bila u Strassburgu u francuskom penzionatu, a istom mi je bilo 17 godina, nisam ništa znala o Goetheu, čak ni to, da je znamenit čovjek i velik pjesnik, pa sam stoga bila bez ikakve bojazni prema ovakovom prijaznom starom gospodinu, a nisam bila ni plaha, kao što se događalo kod sličnog drugog upoznavanja. Goethe me je odmah drugog jutra zamolio, da prošetam malo s njime, pa sam mu tom prilikom napričala mnogo toga iz Strassburga i penzionata, a osobito sam mu se požalila, da sam ostala bez svojih sestara, od kojih me život prvi put razdvojio. Uvjerena sam, da ga je upravo ta djetinja pristupačnost zanimala, i od tog vremena bavio se mnogo mnome. Gotovo svakog jutra uzeo me sa sobom u šetnju, a ako nisam mogla da ga pratim, donio mi je cvijeća, jer je uskoro uvidio, da me ne zanima kamenje, kojim se mnogo bavio, ali da se inače rado dajem poučiti. Pred večer znao je ovako sa mnom prosjediti čitave sate pred vratima, pa mi je pričao o najrazličnijim predmetima. Kad sam poslije dočula, kakav je on veliki učenjak i pjesnik, bila sam već s njim odviše dobro poznata i povjerljiva, a da bi me to moglo prestrašiti ili moje ponašanje prema njemu promijeniti. Tada nije nikome, čak ni mojoj majci na um palo, da u tom saobraćaju vidi što drugo, nego prijateljski interes staroga gospodina, koji bi po godinama mogao biti moj djed, prema djetetu, koje sam ja onda bila. Goethe je bio toliko smiren i prijazan, da mu se mlado biće svakako moglo priključiti, osobito ako su ga zanimale stvari, kojima se on pomnjivo bavio i koje je opisivao: kamenje, cvijeće, zvijezde i književnost.

Ljeti 1822. bilo je vrlo mnogo ljudi u Marienbadu, i gotovo svi su se trudili, da upoznadu Goethea, pa budući da on često nije bio raspoložen prema novim poznanstvima, događalo se da su mene zamolili za posredovanje, a on u takovom slučaju nikad moje želje nije odbijao.

Ovdje* me napušta moje sjećanje i ne znam više tačno, da li je već te godine ili tek iduće veliki vojvoda weimarski, koji je bio prijatelj Goetheov, došao u Marienbad, ali znadem točno, da je stanovao u našoj kući te da se kuća još tada nije zvala, »Stadt Weimar«. Spomenula sam već, da je veliki vojvoda bio prijatelj mog djeda a i moje majke, pa nas je već kao djecu vidio. Bio je vrlo prijazan i milostiv prema nama, i on je bio taj, koji je mojim roditeljima, a poslije i meni rekao, da bih pošla za Goethea. Isprva mislili smo da se šali i da Goethe sigurno na to ne misli, ali on je, nasuprot, to ozbiljno i često ponavljao, i tumačio, kako ću postati prva dama na dvoru u Weimaru, kako će me on, veliki vojvoda, odlikovati, da će mojim roditeljima u Weimaru odmah spremiti kuću, tako da se ne bih morala dijeliti od njih, kako će za moju budućnost u svakom pogledu skrbiti itd. Moju majku je mnogo nagovarao, a poslije sam čula, da joj je obećao, ako, kako se moglo očekivati, preživim Goethea, da će mi odrediti godišnju penziju od 10.000 talira. Moja majka je čvrsto preduzela, da ne nagovara nijednu od svojih kćeri na udaju, ni da im odrebi zaručnika, ali je ipak o tome govorila sa mnom i zapitala me, kako se odnosim prema tome svemu. Ja sam joj odgovorila pitanjem, da li ona želi, da se ja na to odlučim, a njen je odgovor opet bio: »Ne moje dijete, ti si još premlada, da bih te već sada željela vidjeti udatom, ali sâm prijedlog je toliko častan, da ga ne mogu ni odbiti, a da te prije nisam zapitala. Moraš se odlučiti, da li ti je moguće u takvim prilikama poći za Goethea. Ja sam na to odgovorila: »Treba mi vremena, da se odlučim. Goethe mi je vrlo drag, gotovo kao otac, pa ako je istina, da je toliko osamljen te bih mu ja mogla biti od koristi, onda ću ga uzeti, ali on imade sina, koji je oženjen i koji kod njega stanuje, pa bi se ta porodica morala iseliti radi mene; on me prema tome ne treba, rastanak od mojih bio bi mi pretežak, osim toga ne osjećam nikakve želje, da se udam«. Na tome je ostalo. Sam Goethe nije nikad govorio o tome, bilo mojoj majci ili meni. Obično me zvao svojom »miljenicom«, ali još češće »moja draga kćerkice«.

Ovako mogu samo ponoviti, što sam već često rekla: Bila su lijepa vremena, koja smo ovako proboravili s ljubaznim čovjekom, a listovi, koje je još mnogo godina kasnije izmjenjivao s mojom majkom, pokazuju, da ih i on nije zaboravio. Mnogo je Goethe doprinio mojem obrazovanju i pouci, kao i pouci mojih sestara. Razgovarao je s nama o mnogim predmetima, a mojoj je majci dao mnogo primjera i savjeta.

* U originalu pisma U. v. Levetzow su na tom mjestu precrtane riječi »Hier verlässt« (Ovdje me napušta...) i dometnuta godina 1823., što odgovara stvarnosti.

Mogla bih na taj način još dugo pripovijedati, ali mislim, da je i to dosta da obeskrijepi sve ono fantastično, što se o tome pisalo, jer — nije to bila obična ljubav«. (Ulrika von Levetzow u svojem »Sjećanju na Goethea«).

Vidi se, da je Ulrika tom prilikom iskreno i po svoj prilici dosta vjerno prikazala sve, što se u Marienbadu događalo. Istom otmjenošću kao ovaj njen prikaz, odiše također korespondencija između Goethea i nje. Ona nam možda još bolje razotkriva ovaj neobični odnos. Tako piše Goethe 9. siječnja 1824. (dakle iduće godine iza događaja, koje Ulrika opisuje) iz Weimara.

»Vaš ljubazni list, draga moja, priredio mi je najveće veselje, i to dvostruko, zbog osobitih prilika, u kojima se nalazim. Razlog tome stanju je taj, da iako se uvijek rado sjećam svoje lijepe i vjerne kćerkice, ipak mi je njen lik sada osobito jasno pred očima. A sretnog li slučaja! Upravo tih dana i satova sjetili ste se i Vi mene u većoj mjeri i osjećali potrebu, da mi to iz daljine izrečete.

Trostruka hvala Vam zato, mila moja, k tome najljepše želje i pozdravi dobroj majci, koje se kao sjajne zvijezde na mom prošlom obzorju vrlo rado sjećam. (Dalje Goethe govori o tom, kako se raduje svom ponovnom posjetu u Marienbadu).

Stoga, draga moja, treba mi i ubuduće Vaša simpatija. Želim, da mi uz Vas ona krasna dolina sa svojim izvorima donese toliko zdravlja, koliko mi je stalo da Vas sretnu i veselu opet nađem. U prijateljstvu odani

J. W. Goethe«.

Ulrika je odgovorila na ovo pismo svakako mnogo suzdržljivije:

»Vrlo poštovani gospodine tajni savjetniče!

Danas pred godinu dana imali smo sreću da čitav dan provedemo s Vama u Ellbogenu. Tada smo se vrlo čuvali, da našu javnu tajnu ne otkrijemo riječima, jer ste Vi mogli naše osjećaje na nama samima vidjeti (misli se Goetheov rođendan). Danas je drugačije, ali sigurno mnogo žalosnije, jer smo lišeni prednosti, da budemo u Vašem društvu. Zato smijemo također otvoreno izgovoriti, što osjećamo onog dana, koji Vas je nama i svijetu dao. Primite stoga naše najljepše i najiskrenije želje za Vašu sreću i zadovoljstvo i sjetite se iz daljine katkad

Vaše odane prijateljice

Ulrike«.

Dresden 28. kolovoza
1824.

Ako ovi listovi i Ulrikino očitovanje jasno pokazuju, kako se na taj odnos treba gledati, mora nas još danas začuditi, kakovu buru je Goetheova kasna ljubav pobudila između njegovih poznanika i čitave Marienbadske otmjene publike. Da su u tom prepričavanju sudjelovali i viši duhovi, svjedoči list Charlotte v. Schiller Karolini v. Humboldt:

Weimar 30 nov. 1823.

»Nadam se da ćeš usmeno mnogo čuti o Goetheu. Njegova naklonost čini mi se kao povijest Ilije u sporu s Brizejom, samo što je tu Agamemnon umjesto Ahila. Spor se vodi oko jedne egoistične porodice, koja se vrlo nelijepo ponaša. Ti si vidjela tu Brizeju. Ako je on (Goethe) još zbilja sposoban osjetiti takvu strast, onda to nije manjak čuvstva ako kažem, da me to duboko dirnulo. Htjela bih, da mu se život učini što vedrijim, a ne da se ogorči običnim prostotama. Što me u njegovu stanju najviše straši jest to, da sjedeći spava i ne može izdržati u postelji. Kad bi tek decembar prošao, jer njega se on najviše boji«.

Ono što žene tom prilikom nisu mogle uvidjeti, naime duboku rezignaciju, kojoj se Goethe poslije Marienbadskih događaja podao (tada ga je tek u pravom smislu ostavila mladost) — izrekao je na vrlo lijep način Wilhelm von Humboldt u pismu svojoj ženi, a ujedno tu vidimo tajnu postanka Marienbadske elegije:

Weimar 19 nov. 1823.

»Danas mi je Goethe dao pjesmu koju je sam uvezao — vidio sam odmah, da je bila elegija. Već izvana moglo se vidjeti, da je pomnjivo u vezu i papiru izrađena. Bila je sasvim njegovom rukom ispisana. Rekao mi je, da je to jedini primjerak koji postoji, da je nije nikome bez iznimke pokazao, a ne će je još dugo, možda nikad, štampati. Mom dolasku se, kaže, radovao, jer je već unaprijed znao, da ću s njime osjećati. Rekao je to sve osjećajnijim i otvorenijim tonom nego što je inače običavao.

Započeo sam čitati i moram uistinu reći ne samo da sam bio ushićen tom poezijom, nego toliko začuđen, da to gotovo ne mogu opisati. Ova pjesma ne dostiže samo najljepše, što je on ikada ispjevao, nego nadilazi svako njegovo dosadašnje djelo svježinom fantazije, koja se ovdje povezala s umjetničkim savršenstvom, koje posjeduje zreli umjetnik.

Kad sam pjesmu po drugi put pročitao, zapitao sam ga, kad ju je ispjevao, a on mi odgovori: »Pred neko vrijeme«. Tada mi je bilo jasno, da je to plod njegova Marienbadskog poznanstva. Elegija se ne bavi nikako onim hiljadu puta opjevanim čuvstvom sreće, koje obuzima ljubavnika kad ugleda ljubavno biće, nego je sasvim nešto posebna, što se riječima ne da izreći...«

Na takav način opisuje obrazovani Wilhelm v. Humboldt svoje utiske. Radilo se o besmrtnoj Marienbadskoj elegiji, koja spada među najbolje Goetheove pjesme.

Iz tog cijelog historijskog materijala, koji je danas u svom najvećem dijelu pristupačan, načinio je Sigmund Graf, moderni njemački dramatik, djelo, koje je na svaki način u umjetničkom pogledu uspjelo. Njegovu igru »Susret s Ulrikom« nazvali su neki »Igrom o Goetheu bez Goethea«. I zaista, na vrlo vješt način izbjegnuo je Graf da nam prikaže sam lik velikog pjesnika. Kolikogod imade scena, sve se događa samo na onim mjestima, gdje je Goethe inače obitavao, ali bez njega samoga. Radoznalost publike je time dakako dovedena na vrhunac, ali nije nikada posve zadovoljena, jer sve se događa samo na pragu Goetheovih odaja.

Upravo u tome leži najveća dobit tog originalnog igrokaza, koji je inače uvijek ukusan. Sve do posljednjeg časa se nadamo, da ćemo ugledati onu ličnost, zbog koje se sve to zbiva i koja je u centru interesa, ali to se nikako ne događa. Graf je time izbjegnuo onome, što je bio i razlog da se dosada nitko nije usudio obraditi taj predmet: Veliki Goethe nije profaniran, njegov privatni život nije izložen oku publike, a ipak je predmet lijep, istinski i zanimljiv.

Od historijske vjernosti odmakao se autor, kad je zamislio lik Ulrikine sestre, koja u pravom smislu obožava Goethea. Ulrika je prikazana kao bezazleno djevojče u prvom dijelu igre. Poslije, kad radnja dobiva tragični obrat i ona mijenja svoj karakter i izlazi na koncu kao zrio čovjek, koji je mnogo toga spoznao što život sobom donosi. Dakako da je sama činjenica, da se Ulrika kasnije nije više udala, dala tom cijelom ženskom liku neki posebni sjaj, koji je u igri također u čednoj mjeri iskorišten. Vrlo uspjeli likovi su veliki vojvoda weimarski i Ulrikina majka, gospođa v. Levetzow. Kod velikog vojvode, znamenitog mecene Schillera i Goethea, manjka onaj potez, kojim ga neki žele prikazati intriganom u toj stvari. On je ovdje jedino stari otmjeni gospodin, koji želi sve na najbolji način urediti tako da budu svi zadovoljni, jedino ne računa dovoljno s osobinama mladosti, jer je već sam predaleko od tog doba.

Uz ove glavne protagoniste iščezavaju donekle neke sporedne uloge. Među njima je ipak najvažnija a i najuspjelija uloga Goetheova tajnika, koji je uvijek silno u brizi, da Goetheu bude sve spremljeno onako, da uzmogne najbolje raditi. U tom poslu mu je naravno na putu svaka malenkost, koja njegova slavnog majstora smeta ili zadržava, pa tako izlazi kao veliki protivnik Goetheove pasije i uopće porodice v. Levetzow. Na koncu izmiruju se i te protivnosti, kad Ulrika dvije godine poslije, kad se već Goetheovo čuvstvo smirilo, dolazi da ga posjeti, ali nema snage da mu se javi, nego samo ostavlja dar, u znak da je bila ovdje. Pjesnik je prema legendi nakon tog događaja počeo opet pisati, pa to je Graf u svojoj igri upotrijebio.

Grafova drama prikazuje se s mnogo uspjeha u Leipzigu, Berlinu, Dresdenu, Chemnitzu, a poslije uspjeha, koji je tom prilikom doživjela, primile su je gotovo sve važnije njemačke pozornice. *Ernest Bauer*

PREGLED KONCERATA U PROŠLOJ SEZONI 1937./38.

I. Od solističkih koncerata bilo je najviše glasovirskih. Dok su koncertirali priznati inostrani glasovirači, stranih koncertnih pjevača uopće nije bilo.

a) Pjevači: Mario Gjuranec (uz pratnju J. Singera), Liga Doroghi (uz pratnju klavirskog tria Matheis-Ećimović-Lorković), Ada Paspa (uz pratnju Stanke Vrinjanin), Milan Uzelac (prof. Tomas Jappeli), Nada Tončić i Lav Vrbanić (Miroslav Spiller), Božica Mužević-Sitarić dr. Viktor Šafranek) i Nada Tončić (Stanka Vrinjanin). Osim tih pjevačkih koncerata u Hrv. Glazbenom Zavodu neki su mlađi pjevači koncertirali u Novinarskom domu (D. Šoštarko, M. Carević). U predsezoni dobrotvorni koncerat Zinke Kunc (Božidar Kunc).

b) Glasovirači: Petar Dumičić, Branka Musulin, Ivo Maček, Dora Gussich-Feller (2 koncerta), Nada Branković. Koncerat na dva glasovira izveli su Melita Lorković i Evgenij Vaulin. Od stranih Myra Hess, Aleksandar Uninski, Aleksandar Borovski, Raoul Koczalski, Alfred Cortot i Nikolaj Orlov.

c) Od guslača koncertirao je samo Jacques Thibaud (uz pratnju J. Tassa).

d) Čelisti: Enrico Mainardi (uz pratnju A. Mainardi-Colleoni) i Antonio Janigro (Alfredo Rossi).

II. Zagrebački kvartet nastupio je na četiri koncerta, a sudjelovali su Boris Papandopulo, Aleksandar Borovski i Božidar Kunc (glasovir). (Zagrebački komorni trio nije ove sezone imao samostalni koncerat, već je nastupao samo na radiostanici).

III. Zagrebačka filharmonija — izuzevši jedan koncerat i jednu matineju još u predsezoni, oboje pod ravnanjem g. Matačića imala je sedam orkestralnih koncerata. Dirigirali su gg. K. Baranović (2½), L. Matačić (4) i Louis Siegel (½, New-York), a kao solisti sudjelovali su gđe A. Mitrović, V. Nožinić, M. Majer te gg. M. Rus., J. Gostić, B. Kunc, F. Lamond, A. Borovski, M. Orlov i Z. Baloković. Balokovićev jubilarni koncerat bio je opetovan. Osim toga Zagrebačka filharmonija sudjelovala je i na prvom jubilarnom koncertu H. p. d. »Kolo«, kojom je zgodom izvedena Brucknerova f-mol misa. I taj je koncerat bio ponovljen.

Novo osnovani Zagrebački komorni orkestar (dirigent g. Matačić) priredio je jedan koncerat, koji je također bio ponovljen, što je vrlo povoljan znak za naše glazbene prilike.

Učenički Orkestar Drž. muzičke akademije nastupio je na tri društvena koncerta, pet javnih priredaba Drž. muzičke akademije i jednom duhovnom koncertu.

Od stranih orkestra koncertirao je komorni orkestar Berlinske filharmonije (dirigent Hans v. Benda).

IV. Od domaćih zborova koncertirali su Hpd. Lisinski (dirigent prof. M. Pozaić), Glazbeno društvo intelektualaca)D. Gürtl) Ćirilo-Metodov katedralni kor (B. Komarevski, koncerat je ponovljen) i društveni zbor (M. Kolarić), Zagrebačka filharmonija (M. Ivšić); Kolo je prigodom svoje 75-godišnjice priredilo dva jubilarna koncertà (Matačić, Kovačević), od kojih je prvi bio ponovljen; Zagrebački Madrigalisti nastupili su na tri koncerta. Zatim Hrv. obrtničko društvo Jug (J. Gotovac), Srpsko pjevačko društvo (Gj. Vaić) Židovsko pjev. društvo Ahdut (E. E. Samlaić), Hpd. Sloboda (Kolarić) i Dječji pjevački zbor »Proljeće« (S. Modrijan). Pjev. zbor Državne muzičke akademije nastupio je na dvije javne priredbe, te

Splitsko muzičko društvo »Zvonimir« (Papandopulo).

Održane su i dvije pjevačke smotre.

Od stranih zborova koncertirali su »Wiener Sängerknaben« (5 puta, pod glazbenim vodstvom L. Weningera), The Fleet Street Choir (T. B. Lawrence i Hrv. pjevačko društvo »Zora« iz Chicaga (A. M. Hess).

V. Pretežni dio solističkih koncerata bio je u priredbi Zagrebačke filharmonije.

Društvenih koncerata Hrv. glazbenog zavoda bilo je ove sezone deset, i to 1. »Simfonija 18 st. prije klasika«, orkestar Drž. muzičke akademije (dirigent rektor prof. Lhotka), 2. Zagrebački kvartet, 3. Klasici (Haydn, Mozart, Beethoven); izveli B. Dežman (sopran) i orkestar Drž. muzičke akademije (Lhotka), 4. N. Tončić, L. Vrbanić i M. Spiller, 5. Zagrebački kvartet i B. Papandopulo, 6. Ivo Maček, 7. »Veče kluba hrv. skladatelja«, izveli M. Lorković, P. Dumičić, Č. Dugan, M. Feller, A. Fučkar i J. Kürschner, 8. Koncerat prigodom 60 god. A. Dobronića, izveli Lj. Dobronji, F. Matheis, R. Herzl, Z. Vukelić, ženski i mješoviti zbor i orkestar Drž. muzičke akademije (Lhotka), 9. I. Maček, Stj. Šulek, M. i S. Žepić, i 10. Zagrebački kvartet i Božidar Kunc.

Zagrebački madrigalisti priredili su sedam koncerata u predbrojci i to: 1. P. Dumičić, 2. L. Doroghi uz pratnju klavirskog tria Matheis-Ećimović-Lorković, 3. Duhovna glazba 17. vijeka, madrigalisti, 4. Koncerat na dva glasovira M. Lorković-E. Vaulin (taj je koncerat ponovljen kao matineja) 5. Slavenski autori, madrigalisti, 6. Nada Serdoz, Milovan Ećimović i Miroslav Spiller i 7. Veče talijanskih madrigala, madrigalisti. Osim toga bilo je pet koncertnih priredaba izvan predbrojke.

Drž. muzička akademija priredila je 14 javnih priredaba.

VI. Ostale priredbe: Dvije vedre večeri Dele Lipinske (prati W. Lajtai), koncerat Gite Alpar (prati L. Matačić), 2 koncerta društva Omanut, Lucienne Boyer, koncerat umjetnika u korist dječjeg oporavilišta u Kraljevici, Duhovni koncerat prigodom otvorenja popravljene crkve sv. Marka, Duhovni koncerat u korist uređenja kapelice Majke Božje Sljemenske, Dobrotvorni koncerat G. D. I-a, koncerat radničkih pjev. društava (2), Matineja H. p. d. Zagreb, koncerat pjevača i mandolinista namještenika Gradskog vodovoda, Koncerat radničkog pjev. dr. »Jednakost«, koncerat malih umjetnika, koncerat grafičkog orkestra mandolinista i gitarista, Simfonički orkestar harmonika »Akordeon«, Matineja hrvatskih seljačkih pjev. zborova, Mali mariborski harmonikaši (2 priredbe), Crkveni koncerat župe sv. Josipa.

Od većih djela domaćih skladatelja izvedena su tokom ove sezone prvi put ova djela: Ivan Brkanović: I. simfonija; Jakov Gotovac: Orači, simfonijska meditacija; Krsto Odak: Psalam 150 za bas i orkestar (filharmonija pod vodstvom g. Baranovića. Solist g. Rus). Petar Konjović: Drugi kvartet; Papandopulo: Concertino in modo antico (Zagrebački kvartet); Franjo Lučić: Scherzo i Elegija; Antun Dobronić: Simfonija vigorosa (Filharmonija, dirigent Matačić). Ivo Maček: Trio u h-molu (gg. Maček, Šulek i Žepić). Antun Dobronić: Suita pastorale za zbor i orkestar, Svatovi za orkestar (Zbor i orkestar Drž. muzičke akademije, dirigent rektor F. Lhotka) Milo Cipra: Trio za klavir, violinu i violon cello (gđa Lorković i gg. Kürschner i Fučkar) te Božidar Kunc: kvintet u C-molu Op. 35 (Zagrebački kvartet i skladatelj).

Od stranih djela prvi put je izveden nedavno pronađeni »kvartet u e-molu« (iz 1836. god.) Gaetana Donizettia (Zagrebački kvartet), a prvi put u Evropi izveden je u Zagrebu »koncert za violinu i orkestar« J. A. Carpentera (Filharmonija dirigent Louis Siegel. Solist Zlatko Baloković).

Od većih djela izvedena su ove sezone Mahlerova »Pjesma o zemlji« (Filharmonija, dirigent g. Baranović), Brucknerova f-mol misa (Hpd. Kolo, dirigent g. Matačić) i »Svenoćno bdijenje« S. Rahmanjinova (Ćirilo-Metodov katedralni zbor pod vodstvom prof. Komarevskog).

Dr. Hubert Pettan

KULTURNA KRONIKA

DVOŘAK U USPOMENAMA I LISTOVIMA. Otokar Šourek, poznati istraživalac života i djela slavnog češkog kompozitora Antonina Dvořaka, izdao je novu knjigu o majstorovu životu pod naslovom »Dvořak ve vzpominkach a dopisech« (izdanje Topič, Prag, 212. str.). U ovoj je knjizi Šourek sakupio i kronološki poredao Dvořakova pisma, dokumente, zabilješke i uspomene njegovih suvremenika, tako da se dobiva sasvim nova slika umjetničkog rada i života velikog majstora. Zanimljiva su pisma što ih je Dvořak pisao svojim prijateljima, skladateljima, kritičarima, nakladnicima i obratno.

ZANIMLJIVI RUMUNJSKI ROMAN U FRANCUSKOM PRIJEVODU. U izdanju Rieder (Pariz VI. 108. Saint-Germain) izišao je pod naslovom »La Parole est à la Défense« prijevod rumunjskog romana Petra Bellu, s predgovorom Panait Istratia. U predgovoru Istrati ističe, da je to roman, koji je za rumunjske prilike do sada dostigao nevjerojatnu nakladu od 70.000 primjeraka. Autor romana bio je obični stolar, koji je počeo svoj posao u Bukureštu, ali ga je napustio i dao se u skitnju. No skitanje bijaše za Bellua put k samostalnim mislima o svijetu i sebi. Našao je načina, da se potuži na sudbinu i padanje u životu, kako to iznosi u ovome romanu .Izvrstan francuski prijevod D. A. Despinesca izišao je u seriji »Prosateurs Étrangers Modernes«.

BIBLIOGRAFIJA RUSKE REVOLUCIJE. »Bibliografija russkoj revolucii i graždanskoj vojny 1917.—1921. Iz kataloga biblioteki R. Ž. I. Archiva. Pod redakcijej Jana Slavika, direktora R. Z. I. Archiva. Sostavil S. P. Postnikov,

zavedujuščij bibliotekoj Archiva«. Prag 1938. 8⁰. XV. 448. str. U ovoj su publikaciji skupljene najpoznatije kao i najrjeđe publikacije ponajprije za bibliografiju ruske revolucije i građanskog rata, zatim o februarskom i oktobarskom prevratu, kao i o građanskom ratu u pojedinim pokrajinama Rusije. Pojedini odsjeci bilježe literaturu o najznačajnijim boljševičkim vođama, o ruskim političkim strankama, dinastiji, narodnom, agrarnom i crkvenom pitanju, pokretima radnika i t. d. Orijentaciju olakšavaju i dva registra imena, štampana ćirilicom i latinicom. Kao što naslov publikacije kaže, ovo je samo izbor iz kataloga biblioteke Praškog Historijskog Arhiva za Inozemstvo. Arhiv posjeduje preko tri milijuna listova rukopisnog materijala, koji još nisu pristupačni javnosti. U katalog nisu unesene novine, koje će se morati obraditi u posebnome svesku. Autori su u predgovoru naglasili, da ta knjiga ne predstavlja neku potpunu bibliografiju ruske revolucije, nego samo »zamjenjuje bibliografiju, te će tako dugo služiti istraživačima, dok ne iziđe jedna zaista znanstvena knjiga.«

RUMUNJSKI ROMAN NA ČEŠKOM. U novom kolu romana iz svjetske literature a praška nakladna kuća koje izdaje »Melantrich« izišla je kao prva knjiga najbolje djelo glasovitog rumunjskog pripovjedača Mihaila Sadoveanu roman »Baltagul« pod naslovom »Tri jezdci«. Njemački je prijevod ovoga romana izišao 1936. u Münchenu, pod naslovom »Nechifor Lipans Weib«. Baltagul znači otprilike: kijača, buzdovan.

XI. MEĐUNARODNI KONGRES ZA POVIJEST MEDICINE. Ovaj će se kongres održati između 1. i 14. rujna u Zagrebu i Beogradu. Od 1. do uključivo 4. kongres će zasjedati u Zagrebu, a zatim u Beogradu. Povodom kongresa izići će na hrvatskom jeziku u izdanju »Minerve«, iz pera dra Luja Thallera prva naša potpuna povijest medicine pod naslovom: »Od čarobnjaka i vrača do modernog liječnika«.

75-GODIŠNJICA SMRTI LUKE BOTIĆA. Dne 10. kolovoza navršilo se sedamdeset i pet godina od smrti pjesnika Luke Botića, koji je umro u Đakovu. Život mu bijaše vrlo težak: učio je bogosloviju, zatim je svukao mantiju i lutao po Bosni, Srbiji i Hrvatskoj. Radio je jedno vrijeme kao sluga u Gajevoj tiskari u Zagrebu, zatim kao činovnik kod Strossmayera. Đakovo ga 1861. izabralo u sabor za narodnog zastupnika, ali je obolio od tuberkuloze i umro. Djela: Dilber Hasan (novela) i tri pjesničke pripovijesti u stihovima: Pobratimstvo, Bijedna Mara i Petar Bačić, koje je u jednoj knjizi izdala Matica Hrvatska 1885. Neki od tih eposa doživjeli su više izdanja.

SMRT MILANA RAKIĆA. Dne 30. lipnja umro je u jednom sanatoriju u Zagrebu srpski pjesnik i diplomat Milan M. Rakić. Rakić se rodio 1876. u Beogradu, gdje je svršio pučku školu i gimnaziju a pravni fakultet u Parizu. Posvetio se diplomatskoj službi. Rakić je počeo pisati početkom ovog stoljeća. Izdao je 1904. i 1912. po svezak pjesama, koje su onda skupljene s par novih u izdanju »Nove Evrope« u Zagrebu (1922.). Još za života prestao se baviti pjesništvom. O Rakiću su veoma pohvalno pisali Skerlić, Lazarević i drugi. U poeziji bijaše čisti predstavnik akademizma.

55-GODIŠNJICA IVANA MEŠTROVIĆA. 15. kolovoza navršilo se 55 godina od rođenja Ivana Meštrovića (rođen u Vrpolju, Slavonija). Porodica potječe starinom iz Otavica kraj Drniša u Dalmaciji.

SMRT TALIJANSKOG UČENJAKA. U Fiuggi umro je 10. koolvoza poznati talijanski kemičar Nicolo Paravano, profesor sveučilišta u Rimu i član talijanske Akademije znanosti.

TRIDESETI MEĐUNARODNI ESPERANTSKI KONGRES U LONDONU. Dne 31. srpnja otvoren je u Londonu trideseti esperantski međunarodni kongres. Na kongresu je sudjelovalo 1700 delegata, predstavnika trideset naroda.

FRANÇOIS MAURIAC NA BUGARSKOM. Uoman François Mauriaca »Genitrix« izišao je nedavno na bugarskom jeziku u prijevodu Nikolaja Dončeva, koji je u uvodu napisao i opširnu studiju o autoru. Od Mauriaçovih djela izišlo je posljednjih godina na bugarskom nekoliko knjiga, a među njima i roman »Čvorovi zmija« (1934.)

NIZ ČEŠKIH LITERARNO-HISTORIJSKIH STUDIJA izići će u nakladi Orbis u Pragu, pod redakcijskim vodstvom A. Pražáka i K. Krejčija. Prvi će svezak biti posvećen literarnoj kritici, a zatim slijede studije o miješanju jezika u literaturi, o dvojezičnosti, o makaronizmima, dijalektima, arhaizmima i t. d.

NOVA BIOGRAFIJA SV. FRANJE ASIŠKOG. Claude Quinard izdao je knjigu »Histoire de François d'Assise« (Paris, 1938. 8⁰. 213 str. Izd. Ed. Bloud et Gay). Život Franje Bernadone koji je pod imenom sv. Franje Asiškog postao najpopularniji svetac katoličke crkve i neprolazni uzor apostolskog života, uvijek će zanimati katoličke biografe, jer predstavlja ono nasljedovanje Krista koje je u sebi možda najočitije manifestiralo božanski poziv i osjećaj za prirodu. Quinardova knjiga posvećena je svetom Franji, kojega je psiholog i povjesničar oslobodio vela legende i prikazao kao čovjeka među ljudima, slijedeći ga u svim životnim razdobljima.

PRONAĐENA JEDNA SLIKA JACOPA BELLINIJA. Sestre samostana Sv. Servacija u Veneciji pred kratko su vrijeme prodale na dražbi čitav niz umjetnina koje pripadahu samostanu. Među dražbovanim predmetima nalazila se i jedna na drvu slikana Madona s djetetom Isusom, koju je kupio neki privatnik za nekoliko tisuća lira. Sada se utvrdilo, da je ta slika vlastoručno djelo Jacopa Bellinija i da predstavlja vrijednost od nekoliko stotina tisuća lira.

SONET U ENGLESKOJ KNJIŽEVNOSTI. Alfredo Michelagnoli »Il sonetto nella letteratura

inglese« (Padova, 1938., 8°. 132 str. Ediz. Dott. A. Milani) U englesku književnost uvede nje sonet početkom XVI. stoljeća, ali mu je tek Henry Howard Earl of Surrey dao engleski oblik, kojim se bitno razlikuje od svog talijanskog uzora. Doba prvog cvjetanja soneta pada za elizabetinskih pjesnika: Spensera, Sidneya, Shakespearea, Drummonda, Draytona i dr. Zatim slijedi Milton, koji završava prvi veliki period. Tek predromantici u prvome redu Cowper, Blake i Burns opet prihvatiše oblik soneta, a i sami romantici na čelu s Worsworthom, pa Southeom, Coleridgeom, Byronom, Shelleyem, Keatsom i Huntom dovedoše sonet do triumfa, koji slavi i za Tennysona, Roberta i Elizabete Browning te Longfellowa, a traje sve do prerafaelita i dekadanse. Ta četiri stoljeća engleskog soneta prikazuje nam Michelagnoli u sto izabranih primjera od Wyatta do Swinburnea, dodavši i vrlo dobar literarno-historički uvod, koji ukazuje na posebne kvalitete pojedinih soneta.

IZLOŽBA SLOVAČKE UMJETNOSTI U AMERICI. Ove jeseni bit će u New-Yorku priređena izložba slovačke umjetnosti koja će obuhvatiti preko dvije stotine izabranih djela.

ČAPEKOVI »RAZGOVORI S MASARYKOM« NA ENGLESKOM. U engleskom prijevodu izišao je drugi dio znamenite Čapekove knjige »Razgovori s Masarykom« pod naslovom »Masaryk on Trough and Life. Concersations with Karel Čapek. Translated from the Czech by M. & R. Veatherall« (London, 1938. 8°. 214 str. George Allen & Unwin Ltd.) Prvi je dio knjige pod naslovom »President Masaryk tells his Story« već izišao s biografskim partijama razgovora. U kolovozu je izišao jedan dio »Razgovora s Masaryokm« i na hrvatskom jeziku pod naslovom »Masaryk«.

»Hrvatska Revija« izlazi pomoću Matice Hrvatske. — Vlasnik izdavač i odgovorni urednik: Dr. Mile Starčević, Zagreb, Đorđićeva 8a. — Umjetnički uređuje: Vladimir Kirin. — Tisak Zaklade tiskare »Narodnih novina«, Zagreb, Frankopanska ul. 26. Za tiskaru odgovara Vladimir Kirin, Deželićeva ul. 2. — Cijene za pretplatu: na godinu 200 d za članove Matice Hrvatske i đake 180 d. — Uprava: Zagreb Matičina ul. 2., telef. 3382. — Uredništvo ne vraća rukopise i ne odgovara na pisma.

ČASOPISI, KOJI DOLAZE UREDNIŠTVU:

Beograd: Ruski arhiv. — Sokolska prosveta — Srpski književni glasnik. — Studentske novine. — Umetnički pregled.

Borovo: Izbor najboljih savremenih članaka.

Cetinje: Zapisi.

Chicago: Jugoslavenski glasnik.

Dubrovnik: Hrvatska Dubrava.

Fiume: Termini.

Lwów: Kwartalnik Historyczny. — Ruch słowiański.

Ljubljana: Dom in svet. — Ljubljanski zvon. — Radio Ljubljana. — Sodobnost.

Nitra: Nezávislosť. — Slovenská brázda.

Olomouc: Časopis vlasteneckého spolku musejního. — Filosofická Revue.

Praha: Československo-jihoslovanská revue — Prager Presse. — Slavia — Slovanský přehled.

Sarajevo: Glasnik društva Prosvete. — Muslimanska svijest. — Napredak. — Novi Behar. — Pregled. — Prosveta.

Sofija: Italo-Blgarsko spisanije. — Izkustvo i kritika. — Obzor. — Otec Pajsij. — Slavjanski vesti. — Stožer. — Straž. — Zlatorog.

Split: Jadranska straža. — Jadranski dnevnik. — Podmladak Jadranske straže.

Sušak: Mornar.

Vilna: Kalosъse.

Visoko: Franjevački vijesnik.

Zagreb: Alma Mater Croatica. — Arhiv Jugoslovenske Narodne obrane iz Južne Amerike. — Bogoslovska smotra. — Ekonomist. — Glasnik heraldike. — Grafička revija. — Hrvatska danica. — Hrvatska prosvjeta. — Hrvatska smotra. — Hrvatska tamburica. — Hrvatski akademičar. — Hrvatski jezik. — Hrvatski planinar. — Hrvatski radiša. — Internacionalne književne novosti. — Književni horizonti. — Luč. — Mlada hrvatska. — Napredak. — Narodna starina. — Obitelj. — Obrtnički vjesnik. — Priroda. — Savremeni hrvatski medicinar. — Savremenik. — 7 dana. — Sklad. — Zlatno klasje. — Teozofija. — Vegetarizam. — Život.